

પરમ શ્રદ્ધેય જય-માણિક-પ્રાણુ ગુરુદેવોને
ત્રિકાળ વંદન હો

卐 પ્રશ્ન પ્રદીપ 卐

—: લેખક :—

પ્રાણુ-સમર્થ ચરણોપાસક
પંડિત રત્ન મુનિશ્રી જનકરાયજી મહારાજ
તથા
પ્રકાંડ અભ્યાસી મનોહરલાલજી મહારાજ

—: પ્રકાશક :—

શ્રી દશાશ્રીમાળી સ્થાનકવાસી જૈન સંઘ
વિસાવદર જિ. જૂનાગઢ (સૌરાષ્ટ્ર)

પ્રકાશક :

શ્રી દશાશ્રીમાળી સ્થા. જૈન સંઘ
વિસ્મયદર, જિ. જૂનાગઢ.

પ્રકાશન તિથિ :

વિ. સં. ૨૦૩૦ : કારતક સુદ ૧

તા. ૨૭-૧૦-૧૯૭૩

પ્રથમ સંસ્કરણ પ્રત : ૨૦૦૦

પ્રાપ્તિ સ્થાન :

શ્રી દશાશ્રીમાળી સ્થાનકવાસી જૈન સંઘ
પો. વિસ્મયદર, જિ. જૂનાગઢ.

મુદ્રણાલય :

શ્રી રાજકોટ જિલ્લા સહકારી પ્રકાશન અને મુદ્રણાલય લિ

ઉદ્યોગનગર વસાહત, શેડ નં. ૪-૧

અક્ષિતનગર સ્ટેશન રોડ, રાજકોટ-૨

સમર્પણ

જેમની નિઃસીમ કૃપા અને આશીર્વાદ વડે શ્રેષ્ઠ પ્રવ્રજ્યા
ધર્મને પામી, જીવનને ઉન્નતિના પરમ પથે વાળી શક્યા
એ અમારા પરમ ઉપકારી, શાસ્ત્રભૂષણ, પ્રખર તત્ત્વજ્ઞાની,
સૌ રાષ્ટ્ર કે સરી

સ્વ. સુનિશ્રી પ્રાણલાલજી મહારાજના

હસ્તાંબુજમાં

આ હૃદયથી સમર્પણ-

આપની પાસેથી ઘણું મેળવ્યું, જે છે તે આપનું છે,
આપનું આપને સમર્પિત કરતાં નિતાંત
દૃતાર્થ થયાનો સંતોષ અનુભવીએ છીએ.

—જનકસુનિ
મનોહરસુનિ

આચાર્ય દેવો ભવ

અમારા પરમ ઉપકારી, ધર્મરત્ન,
સંયમ અને તપના તેજથી દેહીપ્યમાન,
પ્રખર ઓજસ્વી, મહા પ્રભાવશાળી,
શાસનભૂષણ,

ગુરુદેવ શ્રી ૧૦૦૮ બાળપ્રહારી પૂજ્યપાદ
તપસ્વીરાજશ્રી રતિલાલજી મહારાજને
અમારા કોટિ કોટિ વંદન.

—ગુણાનુરાગી

શ્રી વિસાવદર દશાશ્રીમાળી
સ્થાનકવાસી જૈનસંઘ સમસ્ત.

મંગલ ઉદ્ગાર

શ્રી જિનાગમરૂપી મહાતેજ પાસેથી
વિવિધ પ્રકારના અર્થરૂપી પ્રકાશને ગ્રહણ કરી,
શ્રી જિનશાસનરૂપી મહાલયમાં જિજ્ઞાસારૂપી
દ્વીપકને પ્રગટાવવાના હેતુથી યથા ક્ષયોપશમ
પ્રશ્નો-ઉત્તરોની રચના કરીને આજે 'પ્રશ્ન
પ્રદીપ' ગ્રંથ શાસનને ચરણે ધરતાં મારો
આત્મા સંતોષનો અનુભવ કરે છે.

તત્ત્વજ્ઞાનના ઊંડાણમાં જવા માટે સૌથી
પ્રથમ સત્શાસ્ત્રની પ્રબળ જિજ્ઞાસાની આવશ્યકતા
રહે છે. અંધને માટે જેમ દ્વીપક નકામો
છે, તેમ જિજ્ઞાસાહીન માટે શાસ્ત્રો નિરુપયોગી
છે. એટલે તત્ત્વજ્ઞાનમાં ઊંડા ઊતરવાની જિજ્ઞાસા
સતેજ બને છે ત્યારે જ આત્મા પોતાના નિજ

સ્વરૂપને શોધવાના સ્વાત્મ પુરુષાર્થનો પ્રારંભ કરે છે.

આ એક લઘુગ્રંથ રચવાનો હેતુ સુષુપ્ત જિજ્ઞાસાવૃત્તિને સખળ બનાવવા તેમજ સંતોષવા માટેજ છે. વિ. સં. ૨૦૨૮ના અમદાવાદ ચાતુર્માસ સમયે ઉપરોક્ત વિચાર ઉદ્ભવ્યો અને તેમાં અનુકૂળતાનો સાથ ભળવાથી તે પ્રયત્ન શીઘ્ર સંજ્ઞા બની શક્યો.

આ લઘુગ્રંથની રચનાનો ઉદ્ભવ, કેટલાયે ધર્મપ્રેમી જિજ્ઞાસુ ભાઈઓ પત્રો દ્વારા વારંવાર જે પ્રશ્નો પૂછાવતા, તેમાંથી થયો. પત્રો દ્વારા જે પ્રશ્નો સાંપડતા તે દરેકના યથાયોગ્ય ઉત્તર આપવાના રહે તે સ્વાભાવિક હતું. અપાતા ઉત્તરો અમદાવાદના જ્ઞાનપ્રિય સુશ્રાવક શ્રી હિંમતલાલભાઈ શાહ તથા શ્રી રમણલાલભાઈ જીવરાજ શાહના વાંચવામાં આવતાં તેમને તે ઘણાજ ગમી ગયા અને તેના પરિણામસ્વરૂપ તે સર્વ પ્રશ્નોત્તરોનો વ્યવસ્થિત સંગ્રહ કરવા

માટેનો તેમનો આગ્રહ થયો. તે બંને શ્રાવકસ્ત્રનોની વાત મને પણ સુયોગ્ય લાગી અને બહુજ અલ્પ સમયમાં તે બધાજ પ્રશ્નો તથા તેના અપાયેલા ઉત્તરોને એકત્રિત કર્યા. આ સર્વ પ્રશ્નો વિવિધ પ્રકારના હતા. વિખરાયેલા કૂલ જેવી આ પ્રશ્નોત્તરી બે વ્યવસ્થિત વિષયવાર ગોઠવાય તો જ ગજરા સમ ચોર શોભા આપે. આ દિશામાં પ્રયત્ન શરૂ કર્યો. હતાં અનેક સ્થળે વિષયની સળંગસૂત્રતા જળવાતી ન હોય તેમ દેખાવા લાગ્યું.

આ ખામીને દૂર કરવા વિષય અનુસાર (વલાજન કરેલ પ્રશ્નસંગ્રહમાં જ્યાં જ્યાં સળંગ વિષયમાં અનુસંધાન તૂટતું દેખાયું ત્યાં ત્યાં નવા પ્રશ્નો સ્વયં ઊભા કરી, તેના ઉત્તરો ગોઠવી, પ્રસ્તુત વિષયને પૂર્ણ કરવા કોશિષ કરી અને ૨૩૦ પ્રશ્નોનું ૩૦ વિષયોમાં ગૂંથન કરીને, યથાશક્ય ઉપયોગ રાખી, સુસજ્જ કરવા મહેનત કરી. આ પ્રશ્ન-ઉત્તરોને સુબમ

રીતે સમજવા માટે લગભગ દરેક સ્થાને
વ્યાવહારિક ઉદાહરણો લીધા છે. પ્રેસ દોષ કે
પ્રમાદભાવથી કંઈ પણ વીતરાગદેવની આજ્ઞા
વિરુદ્ધ લાગતું જણાય તો મિચ્છામિ હુકકડં...

જિજ્ઞાસુઓ આ પુસ્તકને સુયોગ્ય રીતે
અધ્યયન, ચિંતન મનન કરે અને વિદ્યત્જનો
આ સંસ્કરણમાં કોઈ ત્રુટી દેખે તો નવા
સંસ્કરણમાં તેને સુધારવાની તક આપે
એજ અભ્યર્થના—

જનકમુનિ
મનોહરમુનિ

પ્રકાશકનું નિવેદન

અમારા સમસ્ત શ્રી વિસાવદર સ્થાનકવાસી જૈન સંઘના પુણ્યોદયે પૂજ્યપાદ ગુરુદેવ શ્રી જનકરાયજી મહારાજ તથા પ્રકાંડ અભ્યાસી શ્રી મનોહરલાલજી મહારાજના વિ.સં. ૨૦૨૬ના શુભ ચાતુર્માસનો લાલ મળ્યો.

આ લાલ અમારે માટે અલભ્ય હોતો કેમકે તેઓશ્રીના પુનિત પગલે, અમારા સંઘમાં ખુલ્લા ઘર માત્ર ૪૨ હોવા છતાં જે તપસ્યાઓ થયેલ છે, તે ખરેખર પ્રશંસનીય છે. ચૌદ વર્ષની નાની બાળા કુ. રેખાબેન બચુલાલની માસ ખંમણ જેવી મહાન તપસ્યા, અને અગિયાર વર્ષના અશ્વિનકુમાર વજલાલ પંચમીયાની અઠ્ઠાઈ તપસ્યા તો સૌના આનંદનું નિમિત્ત બની રહી. આ ઉપરાંત ૧૧ ઉપવાસની, ૧૬ ઉપવાસની

તપસ્યાનો લાભ પણ કોઈ કોઈએ બખ્ખે ત્રણ ત્રણ વખત લીધો.
નાની મોટી તપસ્યાઓનો તો પાર ન રહ્યો !

લેણી દેણીની પ્રથાનો પૂ. ગુરુદેવ તરફથી ઇન્કાર જ હતો.
એટલે કરવામાં આવતી તપ આરાધના માત્ર ધર્મ ભાવનાની
જ દ્યોતક હતી. આમ અષાઠ સુદ પૂર્ણિમાથી કાસ્તક સુદ
પૂર્ણિમા સુધીનું વાતાવરણ સતત તપ-ત્યાગ અને ધર્મમય
બની રહ્યું. તેમણે પર્વાધિરાજ પર્યુષણમાં તો એાર ધર્મરંગ
જામ્યો ! વ્યાખ્યાન, પ્રાર્થના આદિ સમયે જેન જેનેતર સૌએ
મોટી સંખ્યામાં લાભ લીધો. ઉપવાસ ૬ થી ૩૦ સુધીના
૧૦૮, તેમજ અકુમ વગેરે તો પુષ્કળ થયા. દર્શનાર્થી મહેમાનોનું
સતત આવાગમન રહ્યું, જેનો શ્રી સંઘે પોતાનાથી શક્ય એવી
રીતે સારી સેવાનો લાભ લીધો. આ સર્વના યશભાગી
અમો પૂ. શ્રી ગુરુદેવને જ માનીએ છીએ.

આ ઉપરાંત પૂ. ગુરુદેવે તૈયાર કરેલ “ પ્રશ્ન-પ્રતીપ ” ના
પ્રકાશનનું સૌભાગ્ય પણ અમોને પ્રાપ્ત થાય છે તે બદલ અમો
અમારી જાતને મહદ્ ભાગ્યવંત માનીએ છીએ. પૂ. મહારાજ
શ્રીએ જિજ્ઞાસુઓની ઇચ્છાતૃપ્તિ અર્થે આ લઘુ ગ્રંથ તૈયાર
કર્્યો છે. તત્ત્વપૂર્ણ રહસ્યોને સાદા સીધા ઉદાહરણોથી સરળ

બનાવીને, પૂ. મહારાજશ્રીએ તેને આ ગ્રંથમાં વાચક વર્ગ સમક્ષ મૂક્યા છે, તેથી આ ગ્રંથ વાચકોને રસપ્રદ અને આહ્લાદપૂર્ણ બની રહેશે તેમાં અમને કોઈ જ શંકા નથી.

આ લઘુ ગ્રંથ પૂ. મુનિશ્રીના અભ્યાસી તેમજ જ્ઞાનસભર હૃદયના સ્ત્રોતનું વહેણ છે જે શબ્દો રૂપે અહીં વહ્યું છે. અથવા કહીએ કે માનવજીવનમાં હરહંમેશ ઉદ્ભવતા, મુંઝવતા અને જેના ઉદેલ શોધવાની માનવહૃદયમાં ઝંખના જગવતા પ્રશ્નોના પ્રતીપ પ્રગ્જવલિત બની અહીં પ્રકાશિત બન્યો છે. રોજિંદા વ્યાવહારિક ઉદ્દાહરણોથી તત્વને સરળ બનાવી, સાદી ભાષામાં સમજાવવું તે પૂ. મુનિશ્રીની સૌન્દર્યની સ્વાભાવિક લાક્ષણિકતા બેલામાં આવે છે, અને તેને જ કારણે કઠિન લાગતો વિષય પણ તરત ગળે ઊતરી જાય છે અને વસ્તુને સમજ્યાનો વાચક સંતોષ અનુભવે છે. દરેકને એમ જ લાગે છે કે આ પોતાના જ મનનો પ્રશ્ન છે! અનેક પ્રશ્નો દ્વારા પૂ. મુનિશ્રીએ માનવહૃદયમાં ઊઠતા પ્રશ્નોના ઉદેલ અહીં આપ્યા છે. એટલે કોઈ પણ વાચક કે જિજ્ઞાસુ આ ‘પ્રશ્ન પ્રતીપ’ માંથી પોતાના મનમાં ઊઠતા સંશયોનું સમાધાન મેળવી શકશે તેમાં કોઈ શંકા નથી.

પૂ. મુનિરાજશ્રીઓના તો અમે આભારી છીએ જ પરંતુ આ ગ્રંથ પ્રકાશનમાં જે જે મહાનુભાવોએ ઉદારતાથી સહયોગ

આપ્યો છે તે દરેકનો અમે હૃદયપૂર્વક આભાર માનીએ છીએ
આ ઉપરાંત 'જય હિંદ' પ્રેસના માલિક શ્રી જયંતિલાલભાઈ
લક્ષ્મીચંદ શાહે પ્રેસ સંબંધી સર્વ કાર્ય સંભાળી લીધું અને
તેને કારણે ગ્રંથના પ્રકાશનમાં અમને જે સરળતા પડી છે
તેથી તેઓશ્રીનો પણ અમે અત્યંત આભાર માનીએ છીએ.

અંતમાં, વાચકો આ જ્ઞાન પ્રદીપના પ્રકાશને ઝીલે અને
જીવન તિમિરને દૂરે એ આશા સાથે -

કાર્તિક સુદ ૧ : ૨૦૩૦
તા. ૨૭ : એપ્રિલ. '૭૩

શ્રી દશાશ્રીમાળી સ્થા. જૈનસંઘ
વિસાવદર

અનુક્રમશિકા

૧ વર્મ પ્રાપ્તિનું પ્રથમ ચરણ સાવધાની	૨
૨ એક દીક્ષાર્થીના દીક્ષા વિષયક પ્રશ્નો	૫
૩ આજ્ઞાપાલનની અશક્તિ માત્રથી વિરાધક થવાનું નથી	૯
૪ સમય ભલે બદલે પરંતુ સિદ્ધાંત ન બદલે	૧૧
૫ મિથ્યામિ દુષ્કર્મ અને પ્રતિક્રમણની પવિત્રતા	૧૪
૬ નિમિત્ત અને આત્મશક્તિનો વિવેક	૧૮
૭ અવગુણની અરુચિ વિના ગુણ પ્રાપ્તિ દુર્લભ છે	૨૩
૮ સ્વરૂપ પ્રાપ્તિના ઉપાયો	૨૮
૯ ચારિત્ર્ય માર્ગની વાસ્તવિકતા	૩૩
૧૦ ઉત્તમ ચારિત્ર્ય અસાર કયારે બને ?	૪૨
૧૧ જ્ઞાન અને ક્રિયાનો વિવેક	૪૮
૧૨ કર્મ અને તેની કાર્ય પરંપરા	૫૪
૧૩ કર્મ ઉદયને છૂતવાનો ઉપાય	૫૭
૧૪ કર્મોના બંધ અને ક્ષય વિષે	૬૪
૧૫ મનુષ્યનું મન અને તેની ગતિ વિધિ	૭૪
૧૬ માનસિક ભાવોના પરિવર્તનની રૂપરેખા	૭૭
૧૭ સંજ્ઞી-સાચો વિચારવંત કોણ ?	૮૨

૧૮ ભાવ અને ક્રિયાનું સ્વરૂપ	૬૨
૧૯ ઉત્તમ દૃષ્ટિથી જ આગળ વધાય	૬૫
૨૦ ત્યાગનું મૂલ્ય અને કર્મનું કાર્ય	૧૦૩
૨૧ શ્રી વીતરાગ ઉપાસના વિધિ	૧૦૭
૨૨ વચન વિધિ અને ભાષાસમિતિનો વિવેક	૧૦૬
૨૩ માત્ર મીઠા વચનથી નહિ, પરંતુ મધુર અકિંતવથી માનવ પરીક્ષા કરો	૧૧૫
૨૪ રાગના સ્વરૂપની વિવિધતા	૧૨૩
૨૫ દયા અને અહિંસાના અર્થની વિશેષતા	૧૨૫
૨૬ હિંસા પ્રવૃત્તિ સાથે કર્મ બંધનો સંબંધ	૧૨૭
૨૭ અભવીના જ્ઞાન, ગતિ અને સંજ્ઞા આદિ વિષય	૧૩૦
૨૮ તીર્થંકરદેવ અને કેવળી ભગવાન વિષે	૧૩૩
૨૯ દેવ ગતિના પુણ્યભોગ અને નરક ગતિના પાપ ભોગ માટેના શરીર અને જ્ઞાનના સાધનો	૧૪૩
૩૦ જૈન ધર્મ અને વર્ણવ્યવસ્થા	૧૪૫

પ્રશ્નપ્રદીપ

: લેખક :

જ ન કે રા ય જી મહારાજ

મનોહરલાલજી મહારાજ

નું હ્રીં અહૈં નમ :

નમોત્થુળં સમણસ્સ ભગવઓ મહાવીરસ્સ
॥ જમો અરિહંતાણં, જમો સિદ્ધાણં,
જમો આયરિયાણં, જમો ઉવજ્ઞાયાણં,
જમો લેણ સવ્વસાહુણં ॥

“શ્રી પ્રાણલાલ” મુનિરાજ ગુરુ નમામિ
યેનાગમેષુ નિખિલેષુ બુધ : કૃતોઽહમ્
તં વૈ “સમર્થમલ” સુરિગુરુ નમામિ
પ્રશ્નાભિધાન કરણે પ્રયુક્તોઽહં ”

પ્રશ્નપ્રતીપ

વિનય ધર્મની વિશેષતા

પ્રશ્ન ૧ :- જૈન-શાસનમાં વંદન-નમસ્કાર કરવાની પ્રવૃત્તિ કયા હેતુથી યોજાયેલ છે ?

ઉત્તર :- વંદન-નમસ્કાર વગેરે વિનયની પ્રવૃત્તિ જે જૈન-શાસનમાં યોજાયેલ છે, તેનો હેતુ એ છે કે જેને નમીએ

છીએ, તેનામાં રહેલ ગુણને પામવાનો પ્રયત્ન કરવો. નમસ્કારની પ્રવૃત્તિ એ નમન ઝીલનાર તથા નમન કરનાર વચ્ચે પુલ સમાન પ્રવૃત્તિ ગણાય. પુલને આધારે જેમ ઊંડી નદી ઓળંગીને સહજ રીતે સમીપ થવાય, તેમ નમસ્કાર સ્વરૂપી પુલને સહારે નમન યોગ્યતા ગુણને પામી શકાય છે. જો માત્ર સભ્યતાની દૃષ્ટિથી જ નમન કરવાનું જિન-શાસનમાં હોય તો તેનો અર્થ માત્ર વ્યવહાર સાચવવા પૂરતો ગણાય. અને આ પ્રમાણે જો કરીએ તો નમન ઝીલનાર અને નમન કરનાર વચ્ચે પુલ થવાને બદલે દીવાલ બની જવાનો ભય રહે. ૧

(૧) ધર્મ પ્રાપ્તિનું પ્રથમ ચરણ-સાવધાની

પ્રશ્ન ૨ :- જગતભરનાં સર્વ ઉત્તમ કાર્યોમાં જ વધારે વિઘ્ન કેમ આવે છે ?

ઉત્તર :- ચીંથરેહાલ રખડતા દેવાદાર સામે કોઈ ઉધરાણી કરવા જતા નથી, પરંતુ તે જ્યારે બે પૈસા કમાય એટલે લેણદારો તેનું આંગણું ઘસી નાખે. આત્મા શ્રેયને માર્ગે ચડે, અને તેમાં આગળ વધવાનો પ્રયાસ કરે એટલે કર્મરાજા આડા આવે. ૨

પ્રશ્ન ૩ :- વિઘ્નની પરંપરા ક્યારથી ઊભી થવાનો સંભવ છે ?

ઉત્તર :- જ્યારે ઉપર ચડવાના પ્રયત્નનો પ્રારંભ થાય એટલે તુરંત વિઘ્ન પોતાની દૃષ્ટિ તીવ્ર બનાવે, જેમ પડવાના વિઘ્નનો પ્રારંભ ઉપર ચઢ્યા પછી જ થાય છે, તેમ એકેન્દ્રિય

જીવો અને અસંજી જીવો તેમ જ બેલાન અવસ્થામાં રહેલા જીવોને આવો સંભવ કેમ હોય ? ૩

પ્રશ્ન ૪ :- ધ્ર્યાસિંસિ બહુ વિઘ્નાનિ નો તાર્ત્વિક અર્થ શો છે ?

ઉત્તર :- આત્માનો એક પણ ગુણ કર્મે રોક્યા વગરનો નથી હોતો. જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર્ય, વીતરાગત્વ એ સર્વ ગુણો કર્મે રોકેલા છે. ગુણી હોય તે જ રોકાયેલા હોય, અવગુણને આવરણ હોય નહીં. આઠ કર્મમાં પહેલું કર્મ જ્ઞાનાવરણીય બતાવેલ છે, પરંતુ અજ્ઞાનાવરણીય નથી કહેલ. દર્શનાવરણ કર્મ કહેલ છે, પરંતુ અધ્યાપાવરણી કર્મ ન માન્યું. આ રીતે સારાને ભય હોય, પરંતુ ખરાબને કંઈ નહીં. નાગાને કંઈ સંભાળવાનું ન હોય, સંભાળવાનું આખરૂવાગાને જ હોય. મિથ્યાત્વ આદિ અજ્ઞાન કર્મશત્રુને રોકનાર કોઈ કર્મ ન હોય. “ધ્રેયોમૂતત્ત્વેન” જે કડ્યાણુરૂપ હોય તેના ઉપર જ આવરણ હોય, અને તે આવરણને દૂર કરવા સમયે જ વિઘ્ન નડે. ૪

પ્રશ્ન ૫ :- વિઘ્ન જેમ કડ્યાણુના સારા કામમાં જ આવે છે તેમ શું અશુભમાં નથી આવતું ?

ઉત્તર :- દરેક સારા કામમાં વિઘ્નની સંભાવના ગણાય, ભૂતને ભૂત ન નડે, અશુભમાં વિઘ્ન પ્રાયઃ કરી આવતું નથી અને આવે તો એકંદરે તેથી લાભ થાય છે. અશુભમાં વિઘ્ન એટલે તેનો કંઈક અંશે પણ બચાવ થાય. એટલે આનો અર્થ એ થયો કે અશુભમાં વિઘ્ન ન આવે તો દુર્ભાગ્યનો ઉદય સમજવો, જેને દુર્ગતિમાં જવાનું હોય તેને ચોરી આદિ

કુકર્મમાં વિદ્ય ન આવે, એટલે આદરેલી અશુભ પ્રવૃત્તિમાં કંઈ પણ વિદ્ય આવે તો સદ્લાગ્ય માનવું. ૫

પ્રશ્ન ૬ :- આવાં કોઈ ઉદાહરણ ખરાં ?

ઉત્તર :- આંખ ઉઘાડી જુઓ એટલે ઉદાહરણ. આ દુનિયા આવા દાખલાઓની તો મોટી વખાર જેવી છે. જમાલી કે ગોશાળા જેવાને શાસ્ત્ર પરંપરા ઉડાડતાં વિદ્ય ન નડ્યાં, પરંતુ તેમાં સહાયકો મળ્યા. તુંખડું મૂળમાં તો કડવું અને તેમાં સોમલ (ઝેર)નો સાથ મળ્યો, તેના જેવું થાય. ૬

પ્રશ્ન ૭ :- જમાલી વગેરે જે નવ નિન્હવો (જાણવા છતાં પણ સત્ય તત્ત્વને સંતાડી મિથ્યા પ્રફુલ્લ કરનાર) થયા તે જૈન-શાસનમાં જ કેમ ?

ઉત્તર :- ડાઘ હંમેશા સફેદ વસ્ત્રને જ હોય, કાળાને ડાઘ કેવો ? જિનશાસન સિવાયમાં ઉથલ-પાથલ કરનારની ગણતરી નિન્હવમાં જે નથી ગણી તેનું કારણ આ પ્રમાણે છે કે મોક્ષ તત્ત્વનું પરમ ઉજ્જવલ સ્વરૂપ જેણે જાણ્યું જ નથી, તેને તે તત્ત્વ સંતાડવાનો પ્રસંગ કેમ આવે ? ૭

પ્રશ્ન ૮ :- “સારા કામમાં સો વિદ્ય” આ તો પહેલે પગથિયે જ લયની વાત કેમ ?

ઉત્તર : વ્યવહારમાં કોઈ માણસ જ્યારે પોતાની કંગાલ દશાથી બે પૈસા કમાતો થયો એટલે લેણદારો તેને નિરાંત ન લેવા દે, તેથી કમાણી પડતી ન મુકાય. કમાણી કરવી

એટલે લેણદારને નોતરું દેવા સમાન જ છે. વિધનની વાતનો ભય કલ્યાણને પડતું મૂકી દેવાના હેતુથી નથી, પરંતુ તેમાં સાવધાની અને અપ્રમત્તતા રાખવા માટે છે.

જેવો વેપાર તેવી દલાલી. આનો અર્થ એમ ન થાય કે દલાલી વેપાર બંધ કરવા માટે છે. અનાજમાં ગાડે અને મળે દલાલી હોય, સોનામાં તોલે દલાલી હોય, હીરામાં રતિએ દલાલી હોય, તે સર્વ વેપાર બંધ કરવા માટે નહીં, પરંતુ સાવધાની રાખવા માટે છે. ૮

પ્રશ્ન ૯ :- સાવધાની માટે તુરંત સમજાય તેવું એક ઉદાહરણ કરાવો.

ઉત્તર : અનેક પ્રકારનાં મિષ્ટાનોથી ભરેલ થાળ અન્યત્ર લઈ જવો હોય ત્યારે તેને કૂતરા-સમડી વગેરેનો ભય રહે જ ! અને તેથી એક લાકડી પણ સાથે રાખવી પડે છે. ખાલી વાસણ લઈ રખડનારને કંઈ આવો ભય હોતો નથી. ૯.

(૨) એક દીક્ષાર્થીના દીક્ષા વિષયક પ્રશ્નો

પ્રશ્ન ૧૦ :- સંસારનો અનુભવ કર્યા વિના તેની અનિત્યતા કેમ જણાય ?

ઉત્તર : વિષ પ્રાણનો નાશ કરે, એ શાથી જાણ્યું ? ખાઈ જોઈને જાણ્યું કે જાણકારના કહેવાથી જાણ્યું ? તે જ રીતે સર્વદર્શી શિષ્ટ પુરુષોના અનુભવે અહીં પણ ત્યાજ્ય વસ્તુ તજ્ય, ત્યાજ્યના અખતરા ન હોય, ત્યાજ્યના અખતરા કરનારા તો વીરશાસનના સ્વરૂપથી અજ્ઞાત છે. ૧

પ્રશ્ન ૧૧ :- દીક્ષા ગ્રહણ કરતે સમયે માતા પિતા વગેરે રુદ્ધન કરે તેના સામે દીક્ષાર્થી શું વિચારે ?

ઉત્તર : સાસરે જતી કન્યા માતા, પિતા, ભાઈ, બહેન વગેરેનાં આંસુ સામે જુવે તો ચાલે ખરું ? તે તો જે પથે જવાનું હોય તે મૂઢૂર્તામાં એક મિનિટની પણ આઘી પાછી કરતી નથી. આ માત્ર વ્યવહારિક ઉદ્ઘાટરણ છે. જેને પોતાને લક્ષે જવું હોય તે વિઘ્નમાં અટવાય નહીં. ૨

પ્રશ્ન ૧૨ :- મેઘકુમાર આદિની માતાઓ રુદ્ધનભરેલા સ્વરે પોતાના પુત્રોને ભગવાનને શરણે અર્પણ કરી રહેલાં હતાં, તો તે સમયે ભગવાને પણ દીક્ષાર્થીના માતા-પિતાનો કલ્પાંત કેમ ન જોયો ?

ઉત્તર : એક ઉદ્ધરણને છોડાવનારો બિલાડીનાં વલખાં સામે જુએ કે ઉદ્ધરના જીવન સામે જુએ ? જે વલખાં તરફ જોવામાં આવે તો ઉદ્ધરને ખચાવી ન શકાય. મુક્તિને સમયે બંધન નડે છે જરૂર, પરંતુ જે બંધન તરફ જ દ્રષ્ટિ રહે તો આદર્યાં અધૂરાં રહે. ૩

પ્રશ્ન ૧૩ :- મહાવીર પ્રભુએ માતા-પિતાની હયાતી સુધી દીક્ષા ન લેવા અભિગ્રહ કર્યો તો તેવો અભિગ્રહ અત્યારે કોઈ કરી શકે ?

ઉત્તર : તીર્થંકર થયા વિના, શ્રી તીર્થંકર દેવો જે રીતે જીવ્યા, તેવી જ રીતની માન્યતાના આગ્રહમાં ધર્મ નથી. નાના મોઢે મોટી વાતો કરાય નહિ. શ્રી તીર્થંકર દેવોએ કેવી મહાન

યોગ્યતા કેળવી અને કેવી સમર્થ આરાધના કરી ત્યારે તીર્થ'કર બન્યા ! તેવી યોગ્યતા અને તેટલું સામર્થ્ય' કેળવ્યા પહેલાં તેના (તીર્થ'કરના) સમાન ક્રિયાની વાતો કરે તે પાછા પડે. આપણા માટે તો શ્રી જિનેશ્વર દેવે જે આજ્ઞા ફરમાવી તે ધર્મ અને તે પ્રમાણે જો વર્તીએ તો તેમના જેવા થવામાં હરકત ન આવે. ૪

પ્રશ્ન ૧૪ :- ત્યાગભાવ અને અભાવ-ભાવ (અણુગમો) વચ્ચે અંતર શું ?

ઉત્તર :- બન્ને વચ્ચે ઘણું અંતર છે. ત્યાગભાવમાં સ્નેહનો વિચ્છેદ થાય છે, પરંતુ સાત્ત્વિક ભાવનો વિચ્છેદ થતો નથી. આવો ત્યાગભાગ પરમાર્થને સમજ્યા વિના જાગૃત થતો નથી. ત્યારે અભાવભાવ (અણુગમો) તો નિરાશામાંથી જન્મેલ નિરાશકિત છે, જે સત્ત્વહીન અને ક્ષણભંગુર છે. ૫

પ્રશ્ન ૧૫ :- ધર્મશાસ્ત્ર કે નીતિશાસ્ત્રના નિયમો શું સમજદાર માટે જ બનાવ્યા છે ? અનાડી કે બેપરવા વ્યક્તિને તો કંઈ હોતું જ નથી. તો શું નિયમો તેને કોઈ લાગુ થતા નથી ?

ઉત્તર :- ધર્મશાસ્ત્ર અને નીતિશાસ્ત્રની કયાં વાત કરો છો ? સરકારે પણ જે કાયદા ઘડેલા છે તે મનુષ્ય માટે જ છે. ઘેર માટે નહીં. ઘેર તો ગમે તેમ ચાલે-ફરે, ખાય-પીએ, મન પડે ત્યાં વિષ્ટા-પેશાબ કરે, ફાવે તેને શિંગડું-પૂછડું મારે, તેના દુઃખથી કંટાળી કોઈ સરકાર પાસે ફરિયાદ કરી કાયદામાં લેવા માગે તો સરકાર પણ કહે કે ભાઈ ! તે પણ માટે શું

નિયમ હોય ? એવી જ રીતે, કોઈ મનુષ્ય પ્રભુની આજ્ઞાની દરકાર કર્યા વિના કહે કે, અમે તો અમારી મરજી પ્રમાણે કરવાના, અમને ફાવશે તેમ કરવાના અને ઈચ્છા પ્રમાણે વર્તવાના, તો ત્યાં શાસ્ત્ર શું કરે ? દીવો દેખતા માટે હોય, પરંતુ આંધળા માટે ન હોય. ૬

પ્રશ્ન ૧૬ :- શાસ્ત્રાજ્ઞા પોતા માટે સાર્થક કયારે બને ?

ઉત્તર :- કર્માધીન જીવનું સંસાર પરિબ્રમણ અતંત છે. ચાર ગતિમાંથી કયાંય પણ અજ્ઞાની જીવને આરામનું સ્થાન નથી. જ્યાં સુધી જીવનનું લક્ષ સંયમ તરફ ઢળે નહીં ત્યાં સુધી ધ્યાંચીના બળદ જેવી જ આત્માવસ્થા છે. આ પ્રમાણે શાસ્ત્રો અને સત્પુરુષો તો પુકારી પુકારીને કહે છે, પરંતુ આ સ્થાને રખડનારો જ કબૂલ નથી કરતો કે હું રખડયો છું. તેને જ્ઞાનની ઉપકારિતા અને અજ્ઞાનની અપકારિતાનો અનુભવ જ નથી.

જો અઘટિત પરિણામ માટે અસીલ પોતે જ તેને અંગે કંઈ પણ બોલવા નથી માંગતો, તે માટે વકીલ ગમે તેટલું બોલે તે કેમ કામ આવે ? પોતાના નુકસાનની જો ફરિયાદ જ ન કરે તો તેવા અસીલ માટે વકીલનું તેના બચાવ માટે બોલવાનું કેમ સફળ થાય ? ૭

(૩) આજ્ઞા પાલનની અશક્તિ માત્રથી વિરાધક થવાતું નથી.

પ્રશ્ન ૧૭ :- તીર્થંકરદેવની આજ્ઞાપાલનમાં ઢીલો હોય તે શું વિરાધક બને ?

ઉત્તર :- પ્રયત્ન ન કરવા માત્રથી વિરાધકપણું ન આવે, પરંતુ જો દુર્ભાવ આવે તો વિરાધકપણું આવે. કમતાકાતના ચોગે કે હૃદયની વિશુદ્ધિના અભાવે પ્રયત્ન ન કરાય એમાં જો વિરાધકપણું આવે તો તો જીલમ થઈ જાય. પરંતુ તેમાં એક વાત ખરી કે, પ્રયત્નમાં ખેદરકારી કરીએ તો એ છેટું ને છેટું જાય અને જેમ છેટું જાય તેમ આપત્તિ આવે, માટે ખેદરકારી પણ ન હોવી જોઈએ.

પોતાની સ્વીકારેલ વિધિમાં ઇચ્છા કે અનિચ્છાથી જે પ્રતિસેવના (દોષ) થાય તે એક વાત છે, અને વિરાધકપણું એ બીજી વાત છે. વિચાર અને આચાર વચ્ચે અંતર હોઈ શકે છે, પરંતુ વિરોધ ન હોવો ઘટે. વિચાર અને આચાર વચ્ચે જેને વિરોધ હોય તેને દોષોમાં સંકલ નથી થવાતું તેનો ડાંખ હોય, ત્યારે જેને અંતર હોય તેને દોષ થઈ જાય છે તેનો ડાંખ હોય છે. એકના જીવનમાં દોષ સેવાઈ જાય છે તો ખીજનું જીવન જ દોષ માટે છે. ૧

પ્રશ્ન ૧૮ :- પોતાની શક્તિની મર્યાદામાં જે વિધાન અતિશય કઠિન જણાય તેને માટે શું કરવું ?

ઉત્તર :- શાસ્ત્રે જેમ શક્તિ ગોપવવાનો નિષેધ કર્યો છે, તેમ શક્તિના અતિરેકનો પણ નિષેધ કર્યો છે. જેમ શક્તિ છુપાવવી નહિ, તેમ શક્તિથી આગળ પણ જવું નહિ. શક્તિ છુપાવીએ તો ગુન્હેગાર બનીએ. અમલ ન કરીએ તો વંચિત

રહીએ, અને શક્તિથી આગળ વધી જઈએ તો કરી શકતા હોઈએ તે પણ ગુમાવી બેસીએ અને તપ-ચારિત્ર્યના ધણી થવાના બદલે ઢંલ-માયાના ધણી બની જવાય. શક્તિના અભાવને કારણે અટકનાર વંચિત જરૂર રહે, પરંતુ શક્તિના અભાવે કરતો નથી અને ડોઝ મોટો બનાવે તો ગુણને જ ગુમાવી બેસે. વંચિત રહેનાર પામી શકે, પરંતુ ગુમાવનારને પ્રાપ્તિ દુર્લભ થઈ જાય. ર

પ્રશ્ન ૧૯ :- તેવી પ્રબલ શક્તિને અભાવે પૂર્ણપણે આજ્ઞા ન પળાય તો શું કરવું ?

ઉત્તર :- વીતરાગે તો કહ્યું, આવો અને આજ્ઞા પાળો તો સિદ્ધિપદ મળે. ન પાળો તો સંસારમાં રહી જાઓ, અને આજ્ઞાને ઠોકરે મારો તો રખડી જાઓ. પાળે તે તરી જાય ન પાળે તે રહી જાય, અને ઠોકરે મારે તે અનંતકાળ સંસારમાં રખડે અને ધર્મની પ્રાપ્તિ દુર્લભ થાય. ન પાળે તો કાંઈ નહીં પણ આજ્ઞાને ઠોકરે ન મરાય. દ્વાતાર નહિ બને તો શાસનમાં નભરો, પણ છીનવી લેનાર બને તો નહિ ચાલે.

મહેમાન ઘેર આવે, એને ન બોલાવો તો ભલે, પાટલા પર બેસાડી ઘીની વાટકી ઊંધી ઢોળી ન જમાડો તો પણ ભલે, પણ અપમાન તો ન જ કરતા. મહેમાન સમજશે કે એની ભાવના અગર સ્થિતિ નથી, પણ અપમાન કરે તો એ એનાથી સહન ન થાય. મહેમાનને આવતો રાખવો હોય તો ‘બેસો’ તેમ કહેવું પડે. ધક્કો મારો તો ઘરે ફરી પગ ન મૂકે.

શાસ્ત્રે ‘મોક્ષ સાધ્ય માન્યુ’ અને ધર્મને તેનું સાધન માન્યું. દુનિયાએ કામને સાધ્ય માન્યો અને અર્થને તેનું સાધન માન્યું.

કામની જડ મોળી ન પડે ત્યાં સુધી થાય શું? કામ એટલે સ્પર્શોન્દ્રિયનો વિષય જ નહીં, પરંતુ પાંચે ઇન્દ્રિયોના વિષયની લાલસા એ કામ છે. એમાંયે રસના ભયંકર છે. એના યોગે બધીય ઇન્દ્રિયો બહુકી ઊઠે છે. ૩

(૪) સમય ભલે બદલે પરંતુ સિધ્ધાન્ત ન બદલે

પ્રશ્ન :- ૨૦ કુતર્કવાદીઓ અનેક પ્રશ્નો કરીને ધર્મમાં પ્રવેશ કરનારને ડોળે છે તો તેનું શું કરવું?

ઉત્તર :- શ્રી જિનેશ્વરદેવનું શાસન મળવું બહુ દુર્લભ છે. એ હાથથી ગયું તો એના જેવી કમનશીળી એક પણ નથી, તમારું જીવન વ્યર્થ વેડફાઈ જશે. દુનિયાની દલીલો, અને તર્કોને આડે ન આવવા દો. એવા તર્ક કરનારને કહી દો કે- “ભાઈ! હાથ જોડીએ તને; તું જીત્યો અને અમે હાર્યા, તું વિદ્વાન અને અમે મૂર્ખ, પણ તું તારે માર્ગે જા અને અમને અમારા માર્ગે જવા દે.” નાહક તેની સાથે પંચાતમાં ન પડો. શરૂઆતનો વિદ્યાર્થી પૂછે કે- “માસ્તર, એકડો આમ કેમ ? આમ કેમ નહીં ?” માસ્તર કહે કે- “મેં જેવો લખાવ્યો તેવો ઘૂંટ.” પેલો કહે કે- “ના, એમ તો નહિ ઘૂંટું આમ નહીં પણ આમ જ થાય-” આવાને માસ્તર પણ શું કહે? “આમ એકડો કેમ થાય, એ કંઈ પ્રશ્ન છે ? એને જવાબ શો ? હજી પુછે છે કે- માસ્તર ! જરા આમ વાળું તો ?” તો તો માસ્તર સમજાવે કે- “ભાઈ! આમ નહીં પણ આમ વળાય.” પણ ઉઠાવીને એમ જ કહે કે- હું તો આમ જ ઘૂંટીશ.” માસ્તર કહે કે- “દુનિયા આખી આમ ઘૂંટીને ભણી

છે, તું નવો વિદ્યાર્થી આવ્યો.' છતાં પેલો કહે કે - 'હુનિયા ભલે ભણી, પણ હું તો આમ જ ઘૂંટવાનો' આવોને માટે માસ્તર ઘેર જવા સિવાય બીજું કહે પણ શું? તર્ક પણ બુદ્ધિ અને યુક્તિપૂર્વકના હોવા જોઈએ. પણ યદા-તદા મ્હેં માથા વિનાના તર્કોનો અર્થ શો? ૧

પ્રશ્ન ૨૧ :- આજે જમાનાવાદીઓ ધર્મતીર્થમાં સમયના પરિવર્તનને કારણે ફેરફાર કરવા મહેનત કરી રહેલ છે તો તેમાં તથ્ય શું છે?

ઉત્તર :- તીર્થમાં કદી પરિવર્તન થતું નથી. એ શાશ્વત છે. એમાં કશો ફેરફાર થાય નહીં. જો એ ફરી જાય તો સારી હુનિયા ફરી જાય. સાધક ઢીલા હોય તો સાધના કરતાં વાર લાગે. એક ભવે ન કરે તો ઘણા ભવે સાધના કરે. “સાધક જો બહુ પોલો હોય તો સાધના વિના રહી જાય, પણ જો સાધન પોલું થઈ જાય તો તો સાધના જ રહી જાય.” માટે સાધન તો અખંડિત જ જોઈએ. તીર્થ એ સાધન છે, આપણે બધાં સાધક છીએ. આપણે પોલાં હોઈએ એટલા માટે આપણા પોલાણની પુષ્ટિ માટે સાધનને પોલું કરીએ તો શું થાય? આજે એ જ મોટી તકરાર છે. અમે પોલાં છીએ માટે મજબૂતપણે એ તીર્થને સેવી શકતાં નથી, એ બચાવ ચાલે પણ જેવા અમે પોલા છીએ તેવાં સાધન પણ પોલા થાયો એમ કહેવું કેઈએવું તે તો ન જ ચાલે. આજના સ્વચ્છંદાચારીઓ કહે છે કે, “આ જમાનામાં આ સાધન કામ ન લાગે.” તો તેવાઓ માટે તો શાસ્ત્ર કહે છે કે, “એવા જમાનાવાદીઓને

જૈન શાસનમાં પણ સ્થાન નથી.” પોતાની અશક્તિઓને આરોપ આમાં (સાધનમાં) કરવા માગે—સાધનને જ શિથિલ કરવા મથે તેવા, શાસનમાં હોય તોય શું અને ન હોય તોય શું ? કદાચ એવાઓ તો બીજાને પણ નુકસાન કરે. કલ્યાણના ઇચ્છુક આત્માએ તો ઊલટી એવી પ્રાર્થના કરવી જોઈએ કે ‘તારી આ ક્ષુદ્ર સેવાના યોગે એવું સામર્થ્ય પ્રાપ્ત થાઓ કે, જેથી હું ઇચ્છિત આરાધના કરી શકું.’ પણ તેને બદલે એમ કહેવાય કે, ‘અમે કમતાકાત છીએ માટે સાધન વધુ ઢીલાં બનાવો.’ તો તે ચાલે ? માનો કે ઊંચો માગ હોય, નીસરણી મોટી હોય, અને પગથિયાં ચઢવાની તાકાત ન હોય તો ચઢવાની તાકાત મેળવાય કે ન ચઢી શકે માટે નીસરણીના નાશનો પ્રયત્ન કરાય ? તેમ, તેઓને પણ સુસજ્જનોએ કહેવું પડે કે તમે જો કમલાગી હો અને ન ચઢી શકો તો કંઈ નહીં, પણ જોયો ચઢી શકે છે, તેઓનાં સાધનોનો નાશ કરવાનો પ્રયત્ન તો ન જ કરતા. અનાદિનિઘનગત—વસ્તુ તરફ આંગળી ન ચીંધાય. ૨

પ્રશ્ન ૨૨ :- માંગણી તો મોટી છે, અને તાકાત ન હોય તો ?

ઉત્તર : જિનેશ્વરદેવના શાસનનો કાયદો છે કે-જે ચીજ શ્રી ગણધર ભગવાન માગે તે બાળક પણ માગે. મેળવે લલે શક્તિના પ્રમાણે, પણ માંગણી તો એક જ ! માંગણીમાં ભેદ નહીં, અમલ લલે શક્તિ પ્રમાણે હોય. પ્રભુના શાસનમાં સર્વવિરતિ, દેશવિરતિ અને સમ્યકદષ્ટિ આત્મા પણ રહી શકે છે. એકનો સર્વત્યાગ છે, બીજાનો થોડો ત્યાગ છે, અને ત્રીજાનો

ત્યાગ નથી, માત્ર ત્યાગની લાવના જ છે. પણ બધાયનું ક્યેય એક જ છે, ત્રણેયની માંગણી એક જ ! અમલની વાતમાં આ પ્રશ્ન સંભવિત ખરો, અહીં તો માન્યતાની વાત છે. જેટલા દહીં આવે તેમાં કોઈનું દહીં ચાર મહિને મટે એવું હોય, કોઈનું છ મહિને મટે તેવું હોય ને કોઈનું અઠવાડિયે મટે તેવું હોય, એ બધાં પોતે સમજતાં હોય, પણ બધાં ડોક્ટરને કહે શું ? ઝટ મટાડો. ભલે ક્ષય હોય, પેટમાં ભયંકર દહીં હોય, નહીં જેવો તાવ હોય, પણ એ બધાં ય કહે કે-ઝટ મટાડો. કોઈએ કદી એમ કહ્યું કે, મોડું મટાડો ? મનમાં સમજે કે-દહીં મોટું છે, ચાર દિવસે મટે તેવું છે, ચૌક દિવસે મટે તેવું છે, તમારા દહીંને વખત લાગશે, તો પણ દહીં કહે કે એની પાસે પાંચ લેતા હો તો મારી પાસેથી પચાસની ફી લો, પણ મને એ વિષયમાં મટાડી આપો. ભલે મટે ગમે ત્યારે, પણ બધા દહીંચોની માંગણી કઈ ? માંગણીનું વાસ્તવિક રૂપ સમજો. બહારમાં જુઓ કે-એક માણસ પેટી પર જઈ કલાક બેસી આવે ત્યાં પચાસ હજાર કમાય અને બીજો છ કલાક બેસે તોયે માંડ રોટલા મળે, તો પણ એની ઈચ્છા કઈ ? એ જ કે મારે મોટર બેઠક. મળે કે નહિ તે વાત જુદી. પ્રાર્થનાના ને પ્રાપ્તિના ભેદ સમજો. ચોથા આરાના જીવો મુક્તિની ઈચ્છા કરે અને પાંચમા આરાના જીવો શાની ઈચ્છા કરે ? ૩

(૫) મિચ્છામિ દુક્કડં અને પ્રતિકમણની પવિત્રતા

પ્રશ્ન ૨૩ :- રસ્તે ચાલતાં નિયમ વિરુદ્ધ કંઈ બોલાઈ ગયું, બોલાઈ ગયું વગેરે થાય અને મિચ્છામિ દુક્કડં બોલીએ તો તેથી

પાપની સુકિત મળે ? વારંવાર આ પ્રમાણે ભૂલો કરવી અને વારંવાર મિથ્યામિદુષ્કર્મ બોલવું તે શું નાટક નથી ?

ઉત્તર :- પહેલાં ઉત્તર બરોબર સમજો અને પછી અભિપ્રાય નક્કી કરો. શ્રી જિનશાસન પામેલા અને વગર પામેલા જીવ વચ્ચે દાણું જ અંતર છે. જીવને પોતાની ભૂલોની દિલગીરી થાય અને તેમાં રહે નહીં તેથી પાપનો બધ સંબંધ ન પડે, અને ભવાંતરનાં કર્મો પશ્ચાત્તાપથી ક્ષય પામે છે. આહો તેવો જીનો હોય, પરંતુ તે માંદી માગતાં જરૂર લીધો પડે છે. મિથ્યામિ દુષ્કર્મની મહત્તા અનેક ગણી છે અને તેથી બે લાભો થાય છે. વર્તમાનમાં થયેલ ભૂલનો પાપબંધ માત્ર હળવો જ પડે, અને પાપના ખેદથી ભવાંતરના દોષો ક્ષય પામે. મિથ્યામિ દુષ્કર્મની ક્રિયા નાટક રૂપે તો તોજ ગણાય કે જો તે તેનું આત્મ ઉત્તમ મહત્ત્વ સમજી માંદી માગવા માટે જીનો કરે તો જ ! પગની ઠોકર કોઈને ભૂલથી થાગી ગઈ અને માંદી માગવી તો તો ઉત્તમ છે, પરંતુ માંદી ભગવાની ક્રિયાને ઉત્તમ માની, માંદી માગવા માટે કોઈને ઠોકર મારે અને પછી માંદી માગે તો તે મિથ્યામિ દુષ્કર્મનું નાટક કયું ગણાય. ૩.

પ્રશ્ન ૨૪ :- જો આ પ્રમાણે મિથ્યામિ દુષ્કર્મ બોલવાથી પાપ નિવૃત્તિ થતી હોય તો દાણું ફાંલી લોકો પણ જે મિથ્યામિ દુષ્કર્મ બોલી ધર્મીમા થયાનો દાવો કરે છે તે વાત પણ સાચી ગણાઈ જાય ?

ઉત્તર :- જે આત્મા દંભપૂર્વક આલોચના વગેરે કંઈ પણ સ્વીકાર કરી ધર્માત્મા બનવાનો દાવો ખેલે છે તે લોઢાની નાવ પર ખેસી સાગર તરવાની વાત કરનાર જેવો ગણાય.

હાથ બગડી ગયા એટલે હવે ધોવા વિના ઉપાય નથી, તેમ માનવાને બદલે હાથ ધોવા માટે બગાડવા, તેમ કહેનારનો નિયમ કેવી રીતે ન્યાયસંગત ગણાય ? પ્રથમ પાપ કરે અને પછી ધર્માત્માની ગણતરીમાં બપવા માટે જો મિચ્છામિ દુઃકંડં કહે અને મનમાં તો વિચારે કે આ પાપ કર્યું તે સારું જ થયું, તે પાપને કારણે જ હું દુઃખી થતો મટ્યો. એટલે એક તરફ માફી માગે અને બીજી તરફ પાપને પોતાના કલ્યાણનું કારણ માને. આ રીતે પાપને અહિતકર સમજવા વિના તેની માફી માગનાર દંભી કદી પણ શ્રી જિન-શાસનમાં ગૌરવને પામી શકતો નથી. પાપને પાપ તરીકે જાણ્યા પછી જ તેની માફી માગવાના સાચા લાવ જગૃત થાય છે, તેમાં દંભનું નામ નથી હોતું. ૨

પ્રશ્ન ૨૫ :- વારંવાર મિચ્છામિ દુઃકંડં કરી, વળી તુરંત તેનું તેજ કાર્ય કરવું તે શું શાસ્ત્ર દ્રષ્ટિથી પ્રાપ્ય ન કહેવાય ?

ઉત્તર : વિચારોના પરિવર્તનથી કે પરિસ્થિતિની ભીંસથી મનુષ્ય પાપ કરી નાંખે તો પણ તે સમયે જો પાપને અશુચિની જેમ ખરાબ માની, આલોચના અને મિચ્છામિ દુઃકંડં કરવાની સમજણ હોય તો, તેના તે પાપનો તો ક્ષય થાય છે, પરંતુ સાથે સાથે બીજા પાપોનો પણ ક્ષય થાય છે.

જ્યાં સુધી કેવળજ્ઞાન નથી થયું, ત્યાં સુધી આત્મામાં પાપનો અંશ છે, અને તેને કારણે તેવા પાપના પ્રસંગો-ભલે હળવા-ભારે હોય, પણ પાપ નથી થવાનું તેમ તો ન જ કહી શકાય. નિરંતર બંધાતા તેવા કર્મોના ક્ષય માટે જેટલા વધારે પ્રતિક્રમણ-આયોચના વગેરે થાય, તેટલી વધારે વિશુદ્ધિની ભાવના પ્રબલ થાય છે. સુંદર અક્ષર શીખનારે જેમ વારંવાર અક્ષરો ભૂંસી ભૂંસીને પણ નવા લખવા તો અંતે સહજ પ્રયત્ને આકર્ષક અક્ષરો લખી શકે છે, તેમ વારંવાર મિથ્યામિ દુકકડંની ટેવ પાડનાર, લાંબા પ્રયત્ને અંતે એક દિવસ સુંદર અક્ષર સમાન શુદ્ધ અવસ્થાને પામી જાય છે. કોઈ પણ એક વાતને દઢ કરવા માટે જેમ તેને વારંવાર વિચારવું પડે છે, તેમ શુદ્ધ સ્વરૂપને મેળવી દેનાર પ્રતિક્રમણની વારંવારની ક્રિયાને વારંવાર કરવી પડે છે, તેથી તે પ્રપંચ કદી પણ ન કહી શકાય. ૩

પ્રશ્ન ૨૬ :- દરરોજ પાપ કરવું અને દરરોજ પ્રતિક્રમણ કરી આયોચના કરવી તે શું એક પ્રપંચ નથી ?

ઉત્તર : દરરોજ જંગલ જમીએ છીએ, ત્યારે સ્વચ્છ થવા માટે હાથ બગાડીએ છીએ અને સાફ કરીએ છીએ, તો એક વખત ધોયા પછી બીજી વાર શા માટે બગાડવા ? આરોગ્ય સાચવવા માટે રોજ બગાડવું પડે અને રોજ ધોવું પડે, તેમ દત્તાં સ્વપ્ને પણ એવો વિચાર કદી નથી આવતો કે હાથ વગેરે બગડ્યાં તે સાફ થયું.

જ્યાં સુધી આહાર છે, ત્યાં સુધી નિહાર (મગ્ન) પણ છે, તે થયેલાં નિહારને સ્વચ્છ કરવા માટે સાફ કરવાની ક્રિયા પણ

રોજ કરવાની રહેશે. તેવી જ રીતે જ્યાં સુધી દુનિયાદારી છે, ત્યાં સુધી દોષ પણ સંભવિત છે, તેથી તેને નિર્મળ કરવાની ક્રિયા સ્વરૂપે રોજ પ્રતિક્રમણ કરી દોષોની આલોચના રોજ કરવી જરૂરી છે.

રોજ પાપ કરીને રોજ તેનું પ્રતિક્રમણ કરનારની ક્રિયાને ઢોંગ કહેનારે ઉપરોક્ત વાતનો વિચાર કરવો આવશ્યક છે.

(૬) નિમિત્ત અને આત્મશકિતનો વિવર્ક

પ્રશ્ન ૨૭ :- અધમ નિમિત્તો પણ ઉદ્ધારમાં કારણભૂત બની શકે ખરા ?

ઉત્તર :- અનંતી ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણી જય ત્યારે એકાદ બનાવ એવો બને કે, જે આ રીતિએ એકદમ સિદ્ધિપદે જાય. ગમે તેવા અયોગ્ય નિમિત્તોથી પણ પ્રતિજ્ઞા પામેલાઓને પણ કારણભૂત એ નિમિત્તો નથી, પણ પૂર્વની આરાધના છે. ઇલાચીકુમારને વાંસડા પર કેવળજ્ઞાન થયું, ભારતજીને અરિસા-ભુવનમાં કેવળજ્ઞાન થયું. જ્ઞાની કહે છે કે આ દૃષ્ટાંતો લઈ શકાય જ નહિ. નિમિત્તો એ કારણ નથી, પણ કારણપૂર્વની આરાધના છે. ચંડકોશીયાના દૃષ્ટાંતથી ‘પ્રભુને બચકું ભરવું એ પણ તરવાનો માર્ગ છે.’ એમ જો કોઈ કહે તો કહેનાર સમજી છે એમ મનાય ? નહિ જ ! ચંડકોશીયાએ ડસ્યા પછી જ જાતિસ્મરણના પ્રતાપે જોયું કે, આ તો અહંન્ દેવ છે. જો તેણે પૂર્વ અરિહંતના માર્ગને ન જાણ્યો હોત, અરિહંતના સ્વરૂપને ન પિછાણ્યું હોત તો ચંડકોશીયાને આ જ્ઞાન અને આ પિછાણ થાત ?

ચંડકોશીયાને ખાતરી થઈ કે, આ અન્ય કોઈ નથી પણ અર્હનદેવ ! પૂર્વે સાંભળ્યા હતા અને આજે પ્રત્યક્ષ થયા. હવે એ ચંડકોશીયાનો બધો કષાય શમ્યો, અને એ નમ્યો. એ ભાવના ન આવી હોત તો એ સદ્ગતિએ જાત ? અધમમાં અધમ સંયોગોમાં અને ગૃહસ્થપણમાં રહેવા છતાં પણ કોઈ જીવો પામી જાય તો તે પ્રતાપ એ અધમ સંયોગોનો કે ગૃહસ્થપણનો નહિ, પણ પૂર્વની આરાધનાનો. શ્રી જિનેશ્વર-દેવના એક પણ વચનમાં અશ્રદ્ધા કરવી, એ સમ્યક્ત્વમાં ફાળુ ભાવનારું છે. ૧

પ્રશ્ન ૨૮ :- ઘણા લોકો ઉપવાસ આદિ તપશ્ચર્યાને લાંઘણુ, ઢોર લાંઘણુ વગેરે શબ્દો કહી વખોડે છે. તો તેમાં તથ્ય શું છે ?

ઉત્તર :- પેટના પૂજારીઓ તપશ્ચર્યા માટે ભૂખે મરવું, પેટ ખાળવું, લાંઘણો કરવી, વગેરે શબ્દો કહી તપશ્ચર્યાને વખોડી તેની નિંદા કરે છે. તેમણે જરૂર વિચારવું ઘટે છે કે, આપણે હજી કઈ અવસ્થામાં છીએ ? ત્રિલોકીનાથ તીર્થંકર ભગવાન, જેમણે આગળના ત્રીજા ભવથી જ નક્કી કર્યું છે કે હવે ત્રણ ભવથી વધારે સંસાર નથી અને તીર્થંકરના ભવમાં મોક્ષ નક્કી છે. એટલું જ નહીં પરંતુ, દીક્ષા સમયે ચાર જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયેલ હોય છે. આવા જિનેશ્વરદેવો પણ તપશ્ચર્યા શા માટે કરતા હશે ? આવા તીર્થંકર ભગવંતો પણ તપ વિના મોક્ષની મુસાફરીમાં માનતા નથી, આવો તપનો મહિમા છે. તેના પ્રત્યે જો બેદરકાર રહીએ તો માનવું કે આપણો મોક્ષ દૂર છે.

તીર્થંકર દેવોને પણ કર્મક્ષય માટે ઉત્કૃષ્ટ છ માસ સુધીના ચૌવિહારા તપ કરવાની આવશ્યકતા જણાય, તો જે ધાનનાં ધનેડાં અને પાણીનાં પૂરા જેવા હોય તે શું મહત્ત્વ જાણી શકવાના છે ?

કોઈ કહે છે, જ્ઞાનીને તપશ્ચર્યાની જરૂર નથી. તો એવું કહેનારે વિચારવું જોઈએ કે, તીર્થંકર ભગવાનને ચાર જ્ઞાન છે છતાં તેને તપ નિરુપયોગી લાગતું નથી. એટલે જેને એ નિરુપયોગી લાગે તેની ભાગ્યદશા પરવારી છે તેમ માનવું રહ્યું. કોઈથી તપશ્ચર્યા થઈ શકે, અથવા કોઈથી વધારે ન થઈ શકે તે એક વાત જુદી છે, પરંતુ તપશ્ચર્યાની જરૂર નથી, તપ કરવું તે અજ્ઞાન છે, એમ લાગવું તે તો માત્ર એક દુર્ભાગ્યની વાત સિવાય બીજું શું ગણાય ? ૨

પ્રશ્ન ૨૯ :- ભૂંખે મરતાં એક અજ્ઞાનીનું પણ શરીર શક્તિથી ઘસાય છે અને એક જ્ઞાની તપસ્વીનું શરીર પણ ઘસાય છે. તે બન્ને વચ્ચે અંતર શું ?

ઉત્તર :- સંગ્રહણીનો દર્દી વારંવાર સંડાસ જાય અને આરોગ્યના નિયમ પ્રમાણે ઉદરશુદ્ધિના હેતુથી રચ્ય લેનારો પણ વારંવાર સંડાસ જાય, આ પ્રમાણે ક્રિયા બન્નેની સમાન હોવા છતાં પરિણામે તો એકને આરોગ્યની વૃદ્ધિ થાય છે અને બીજાને દર્દની વૃદ્ધિ થશે. એક પરિશ્રમથી સદ્ગતિ પ્રાપ્ત થવા સ્વરૂપ થાકની નિવૃત્તિ થાય છે, તો બીજા પરિશ્રમથી દુર્ગતિના દુઃખ સ્વરૂપ થાકની વૃદ્ધિ થાય છે.

લગવાન નેમિનાથ પ્રભુના ૧૮ હજાર સાધુને વંદણા કર્યા પછી શ્રીકૃષ્ણ મહારાજનો થાક જોતાં પરમાત્માએ ફરમાવેલ કે “થાક લાગ્યો નથી, પરંતુ થાક ઊતર્યો.” સન્માર્ગે થયેલો શક્તિનો વપરાશ સુખનું નિમિત્ત બને છે અને અસદ્માર્ગે વેડફેલ શક્તિ નાશ અને દુર્ગતિનું કારણ બને છે. તે માટે જ પ્રાચીન અનુભવી પુરુષોએ ફરમાવેલ છે કે,

“તપ કરતાં શરીર ઘસાય, તો તે ઘસાયું ન કહેવાય,
સેવા કરતાં થાક લાગ્યો, તે થાક ન કહેવાય,
દાન દેતાં લક્ષ્મી ઘટી, તે ઘટી ન કહેવાય,
જ્ઞાન મેળવતાં સમય ગયો તે ગયો ન કહેવાય.” ૩

પ્રશ્ન ૩૦ :- શક્તિનો સદુપયોગ અને દૂરુપયોગમાં ઉન્નતિ અને અવનતિ છે એ વાત સ્પષ્ટ થઈ, પરંતુ થોડા શબ્દોમાં સદુપયોગનું માર્ગદર્શન આપશો ?

ઉત્તર :- પાણીદાર તલવાર જે મ્યાનમાં હોય તો જ તેનાથી પ્રાપ્ત થતા ખોટા નુકસાનથી બચાય, મ્યાન સાથે રાખેલી તલવાર અવસરે ઉપયોગી થાય અને રક્ષણ કરે, તેમજ નિરર્થક રીતે વાગી જવાનો ભય જ ન રહે.

વિચાર શક્તિ-જ્ઞાન માટે પણ આ જ વાત સમજવી. મ્યાન વગરનું જ્ઞાન હોય તો નખોદ કાઢી નાખે અને મ્યાનપૂર્વકનું જ્ઞાન હોય તો ઉન્નતિના શિખરે પહોંચી જવાય. મ્યાન એટલે વિવેક અર્થાત્ યોગ્ય અને અયોગ્યની પરીક્ષા તેનું નામ છે મ્યાન.

સોનાના કટોરામાં ઉત્તમ દૂધપાક પીરસ્યો, ખાનારે લોજનનો સ્વાદ લેવાને બદલે કટોરાને ઉત્તમ માની બટકું ભર્યું, અને દાંત પડી ગયા. તેથી તે અન્ય પાસે ફરિયાદ કરે કે મને બોલાવ્યો જમવા અને દાંત તોડી નાખ્યા, તો મૂર્ખ કોણ ગણાય ? સોનાના કટોરાનો પણ અપરાધ નથી, દૂધપાકનો પણ અપરાધ નથી, પરંતુ વાંક પોતાની વિવેક શક્તિના અભાવનો છે. જે વિવેક હોય તો ઉત્તમ પાત્રના ઉત્તમ લોજનને પામી, પોતે પણ ઉત્તમ બને અને જે વિવેક ન રાખે તો દાંત પણ પડી જાય અને મૂર્ખ પણ ગણાય. ૪

પ્રશ્ન ૩૧ :- સામાયિક આદિ ધર્મક્રિયા શા માટે કરવી ? તેથી કાયદો શું ? આ સર્વ વાતો સરળતાથી સમજી શકાય તેવા દૃષ્ટાંત સાથે ફરમાવો !

ઉત્તર :- જેમ કોઈ માણસને પેટ અગર માથામાં ગાંઠ થયેલ હોય, તે ગાંઠની વૃદ્ધિ કે પોષણની ભલે પોતાને જરા માત્ર પણ ઈચ્છા ન હોય તો પણ રોજ લેવાતા ખોરાકમાંથી તે ગાંઠ પ્રતિદિન વૃદ્ધિ પામતી રહે છે. જે ગાંઠને પોતે દુઃખદાયી માનતો હતો, અને જેના પોષણની કલ્પના સ્વપ્નમાં પણ સેવેલ ન હતી તેમ છતાં પણ તે ગાંઠ પોતાના જ હાથે ગ્રહણ કરાતા ખોરાકમાંથી હિસ્સો લઈ વૃદ્ધિ પામી જાય છે.

તેવી જ રીતે આત્માને અનાદિકાળથી ત્યાગ તરફ અણુ-ગમે એટલે કે અવિરતિની ગાંઠ થયેલ છે. તેથી ભલે પાપ કરવાની ઈચ્છા ન હોય, પાપ વધે તેવી પ્રવૃત્તિ પણ ન કરે,

પાપ પ્રત્યે પ્રીતિ પણ ન હોય તો પણ તેના ત્યાગ તરફ વિરતિ ભાવનો અણુગમો હોય તો તેવા દરેક આત્માને અવિરતિનું પાપ તો લાગ્યા જ કરે છે, અને તેથી બચવા માટે સામાયિક આદિ દ્વારા તે ગાંઠનું (અવિરતિનું) ઓપરેશન કરવાનું છે.

પોતે ભાડે રાખેલ મકાનમાં ભલે પોતે રહેતો ન હોય અને પરદેશ પણ ભલે રહેતો હોય, તેમજ તે ભાડે રાખેલ મકાન તરફ નજર પણ ભલે ન કરતો હોય તો પણ જ્યાં સુધી તે મકાન પરના કબજાથી ફારગતિ (ત્યાગ) નથી લીધી ત્યાં સુધી તેને ભાડું જેમ અવશ્ય ભરવું પડે જ! તેવી જ રીતે જે જે વસ્તુ વગેરે પદાર્થો પર પોતે માલિકી હક્ક ધારણ કરેલ છે, તેનો ત્યાગ ન કરે ત્યાં સુધી તેને અવિરતિનું પાપ તો આવે જ છે, અને સામાયિક આદિ ધર્મક્રિયાથી તે સર્વનો પોતાના આત્મામાંથી ત્યાગ થાય છે. તેથી ધર્મકરણી અવશ્ય કરવા યોગ્ય છે.

(૭) અવગુણની અરુચિ વિના ગુણપ્રાપ્તિ દુર્લભ છે

પ્રશ્ન ૩૨ :— આચાર-શુદ્ધિની સફળતા માટે સર્વપ્રથમ શું જરૂરી ગણાય ?

ઉત્તર :— આચાર-શુદ્ધિના લક્ષ્યની સફળતા, અનાચારના ત્યાગ સાથે સંકળાયેલ છે. અનાચારના ત્યાગ વિના આચારનું પાલન યોગ્ય રીતે થઈ ન શકે. તેથી આચાર-શુદ્ધિ મેળવવા ઈચ્છતા પુણ્યાત્માઓએ અનાચારનો યથાશકય ત્યાગ કરવા ઉપયોગ રાખવો જોઈએ.

આમ છતાં આચારનું પાલન જેમ અનાચારના ત્યાગ વિના સંભવિત નથી, તેમ અનાચારનો ત્યાગ પણ આચારના પાલનની તત્પરતા વિના શક્ય નથી. આ રીતે બન્ને પરસ્પર સાપેક્ષ છે.

ખરી રીતે વિચારીએ તો પ્રત્યેક સિદ્ધાન્તને અમલમાં ઉતારવા માટે આ બન્ને ચીજ જરૂરી છે. જેમ કે “જોઇને ચાલવું, જેથી જીવ મરે નહીં”, વિચારીને જોલવું, જેથી દોષ ન લાગે.”

કેઇને પણ આ રીતે કરેલી સૂચનામાં જે “જોઇને ચાલવાની અને વિચારીને જોલવાની” વાત છે તે આચારના પાલનરૂપ છે અને “જીવ ન મારવાની વાત તથા દોષ ન લાગવાની વાત” અનાચારના વર્જનરૂપ છે. ૧

પ્રશ્ન ૩૩ :- દેવો સંવર-નિર્જરાના અધિકારી કેમ નહીં ?

ઉત્તર ૧૨ :- પ્રકારના તપમાંથી સમ્યક્દષ્ટિ દેવો ૪

પ્રકારનાં તપ કરી શકે છે.

(૧) પ્રાયશ્ચિત્ત :- આરાધક આત્માની, પોતાથી થઈ ગયેલ અશાતના આદિની ક્ષમા.

(૨) વિનય :- આરાધક પ્રત્યેનો આદર, નમ્રતા, નમસ્કાર

(૩) વૈયાવચ્ચ :- હરિકેશી મુનિની સેવાની જેમ.

(ઉત. અ. ૧૨)

(૪) સ્વાધ્યાય :- પૂર્વભાવે અહીં આરાધેલ જ્ઞાન, અમુક વિભાગમાં ત્યાં સ્મૃત હોય છે, તેનું તથા તીર્થંકર આદિની ધર્મદેશના સાંભળ્યા પછી તેનો વારંવાર સ્વાધ્યાય.

આ રીતે નિર્જરાના બાર લેદોમાંથી ચાર લેદો સમ્યક્દષ્ટિ દેવો આચરી શકે છે. એટલે ઉચ્ચ આચાર-વિચારના પાલનની ભૂમિકાએ વ્યવહારથી દેખાતા હોવા છતાં પણ “અનાચારના ત્યાગની શક્યતાને અભાવે દેવો સંવર-નિર્જરાના અધિકારી નથી બની શકતા.”

અર્થાત્ આચારના પાલનમાં પ્રવૃત્તિ થવા છતાં પણ અનાચારના ત્યાગરૂપે દેવોને પશ્ચદ્ધ્યાણનો અભાવ હોવાથી મોક્ષમાર્ગ પામી શકતા નથી. ૨

પ્રશ્ન ૩૪ :- પુણ્યનું આચરણ કરવું સરળ છે કે પાપનો ત્યાગ સરળ છે ?

ઉત્તર : ભગ્ય જીવો માટે પુણ્યનું આચરણ તો ઘણું સરળ છે, પરંતુ પાપનો ત્યાગ કરવાનું કાર્ય તો થોડું મુશ્કેલ જરૂર ગણાય. જેમ કે લાળ રૂપિયાનું દાન દેનાર પ્રતિ કહેવામાં આવે કે, જે તમે તમારા ચાલતા વ્યાપાર આદિ કાર્યોમાંથી અનીતિ, ભેળસેળ, વિદ્વાસઘાત, વગેરે પાપો દૂર કરશો તો વગર દાને પણ તમોને સારા ગણુશું ! આ પ્રમાણે કોઈ તેને કહે તો તે પોતાનું દાન ન સ્વીકારાયાનો (પુણ્ય ન થયાનો) ખેદ કરશે, પરંતુ પાપનો ત્યાગ ન થઈ શક્યો તેનો ખેદ તેને થવો ઘણો મુશ્કેલ છે.

હુનિયાનો સામાન્ય એક એવો નિયમ છે કે મનુષ્યને સારાં કાર્યોનો જેટલો આગ્રહ હોય છે તેટલો આગ્રહ નબળાં કાર્યોના ત્યાગ માટે નથી હોતો. ઉચ્ચ તપ અને કઠન ક્રિયામાં

પણ હોંશ અને મક્કમતા ધરાવનાર પ્રતિ જો તેની વિષમ પ્રકૃતિ સુધારવાની જરાક વાત કરવામાં આવે તો તેનો ક્રોધ લાભૂકી ઊઠે. એટલે આવા અનેક ઉદાહરણોથી સ્પષ્ટ છે કે, પુણ્યનું આચરણ જેટલું સરળ છે, તેટલો પાપનો ત્યાગ સરળ નથી. ૩

પ્રશ્ન ૩૫ :- પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય સાવધ કે નિરવધ ? અભવ્ય જીવ પણ પુણ્યાનુબંધી પુણ્યને પ્રાપ્ત કરી શકે છે કે નહિ ? આ સમ્યક્ત્વનું કારણ પણ હોય છે કે નહિ ? પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય કોને કહે છે ?

ઉત્તર :- પુણ્યાનુબંધી પુણ્યનાં કારણો ઉપર વિચાર કરતાં તે નિરવધ હોવાની ખાતરી થાય છે. ચારિત્ર્ય સંબંધીની ક્રિયાની આરાધના પ્રમાણે આ પુણ્યની પ્રાપ્તિ, અભવ્ય જીવ પણ કરી શકે છે અને આ પુણ્ય ભવ્ય જીવને માટે સમ્યક્ત્વ ગુણનું કારણ પણ હોઈ શકે છે.

આગળના જન્મોમાં કરેલ પાપોની પ્રધાનતા (સુખ્યપણું) હોવા છતાં પણ જેમનાથી પુણ્યબંધનો હેતુ થઈ શકતો હોય તો તેને “પુણ્યાનુબંધી-પાપ” સમજવું જોઈએ. ચંદ્રોશિક વગેરેની જેમ.

આગળના જન્મોનાં પ્રાપ્ત પુણ્યોની પ્રધાનતા હોવા છતાં પણ જેમનાથી પાપબંધનો હેતુ થઈ શકે તો તેને “પાપાનુબંધી પુણ્ય” સમજવું જોઈએ. જેમ કે બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તી.

આગળના જન્મોનાં પાપ ભોગવી રહેલ છે અને આવનારા જન્મો માટે પણ જે પાપ કરી રહેલ હોય, તો તેને “પાપાનુબંધી-પાપ” માનવું જોઈએ. જેમ કે બિદાગ્રી વગેરે. ૪

પ્રશ્ન ૩૬ :- ઉત્તમ મનુષ્યભવ, આર્યક્ષેત્ર, ધર્મશ્રવણ-તીર્થંકર દેવનો યોગ, આ સર્વ પવિત્ર અનુકૂળતા પુણ્યાધીન છે. તો મોક્ષ માર્ગમાં પુણ્યનો ખપ તો ગણાય ને ?

ઉત્તર : ખુદ્દા માણસો લાકડી વિના ન ચાલી શકે માટે લાકડી એ ટેકો છે, જીવન ન ગણાય. તેવી રીતે મોક્ષે જનારને પુણ્ય ટેકો છે, પરંતુ મોક્ષનું સાધન ન ગણાય. પ

પ્રશ્ન ૩૭ :- પુણ્યાનુબંધી અને પાપાનુબંધી પુણ્યનાં કયા કયા કાર્ય છે ? કયા કયા કામો કરવાથી જીવ પાપાનુબંધી પુણ્ય બાંધે છે ? પાપાનુબંધી-પુણ્ય વડે જે શરીર, સંપત્તિ, સમજ, સત્તા વગેરે મળે છે, તે સારા કાર્યમાં લાગે છે કે ખરાબ કાર્યમાં ? પાપાનુબંધી પુણ્યના ભોગવવાથી ગતિ, જાતિ, સ્થિતિ તથા આત્મિક શક્તિમાં જીવનું ઉત્થાન થાય છે કે પતન ?

ઉત્તર :- જ્ઞાનપૂર્વક, નિયાણા રહિત, કુશળ અનુષ્ઠાન (સર્વ જીવોમાં દયા, વિતરાગતા, વિધિવત્ ગુરુ ભક્તિ, નિરતિચાર ચારિત્ર્ય આદિ) થી પુણ્યાનું બંધી પુણ્ય થાય છે. ભરત ચક્રવર્તી વગેરેની જેમ.

નિયાણાદિ દોષોથી દૂષિત ધર્મ-અનુષ્ઠાનથી પાપાનુબંધી પુણ્ય થાય છે. પ્રહ્લદત ચક્રવર્તી આદિની જેમ. પાપાનુબંધી-પુણ્ય વડે મળેલી સંપત્તિ વગેરે ખરાબ કાર્યમાં લાગે છે અને પાપાનુબંધી-પુણ્યના ભોગથી જીવનું ઉત્થાન ન થતાં પતન થાય છે. આવું પતન ગતિ, જાતિ, આત્મિક શક્તિ, વગેરેમાં પણ સમજવું જોઈએ. ઉપરોક્ત ખુદાસો હારિભદ્રાચક્ર

૨૪ મો સટીક, પંચાશક સટીક, પંચ વસ્તુ સટીક, આદિ અંથોમાં છે. તથા “અભિધાન રાજેન્દ્ર” કોષ, ભાગ ૫ મો, પૃષ્ઠ ૯૯૨૯૩માં પણ છે. ૬

(૮) સ્વરૂપ પ્રાપ્તિના ઉપાયો

પ્રશ્ન ૩૮ :- આત્માને પોતાનું આત્મ સ્વરૂપ સ્વાધીન કરવા માટે શો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ ?

ઉત્તર : કર્મનાં કારસ્થાનને ઊંધા વાળવાં હોય તો તેની બાજુની બધી ગોઠવણી આપણે બાજુવી પડશે; શત્રુના પ્રપંચો આપણી પાસે ખુલ્લા ન થાય ત્યાં સુધી તેને આપણે ઊંધા ન વાળી શકીએ.

નાનાં કે મોટાં સર્વ રાજ્યો લશ્કર પાછળ જેટલો ખર્ચ કરે તેટલો જ અગર તેથી પણ વધારે ખર્ચ બસૂસી માટે કરે છે. તેનું કારણ માત્ર એ જ છે કે, જ્યાં સુધી શત્રુની ગોઠવણી ન બાજુવામાં આવે ત્યાં સુધી તેને ઉખેડવા માટે તૈયારી ન કરી શકાય. આ જ પ્રકારે આત્મા ઉપર આક્રમણ કરનારી કર્મરાજ્યો ગોઠવેલી સંસારચક્રની બાજુ જ્યાં સુધી બરાબર ન સમજાય, ત્યાં સુધી તેને પૂર્ણરૂપે ઉડાવી ન શકાય. ૧

પ્રશ્ન ૩૯ :- કર્મો સાથે જેણે લડાઈ જાહેર કરેલ હોય, તે ભક્તે તેને જીતવાનો પ્રયત્ન કરે. સૌ કોઈએ કયા કર્મોને જીતવાનો નિર્ણય કર્યો છે ?

ઉત્તર :- જેમ કોઈ એક હત્યારાએ એક વ્યક્તિનું ખૂન કર્યું તો તેના હિસ્સેદાર માટે તે જેમ શત્રુ ગણાય, તેમ જીતવા

તો તેના હિસ્સેદાર માટે તે જેમ શત્રુ ગણાય, તેમ જીવવા માટે ઇચ્છનાર સૌનો પણ તે શત્રુ ગણાય. ખૂનીના ઝપાટે જે નથી પકડાયા તે પણ તેને દુશ્મન જ માનવાના છે. તેવી રીતે કર્મ માટે પણ સમજ લેવું. કર્મોને જીતવા માટે સંયમના સંગ્રામે ચડેલા તીર્થંકર દેવો, સતી-સત્પુરુષો આદિની ઉપર પરિવહ-ઉપસર્ગ સ્વરૂપે જેમ કર્મોની સેના તૂટી પડી અને તે જ્ઞાની દેવોએ તે કર્મોનો ક્ષય કર્યો, તેમ સર્વને તેનો ક્ષય પોતાની શક્તિ પ્રમાણે કરવો જરૂરી છે, કારણ કે ખૂનીની દૃષ્ટિથી તો કદાચ બચી જવાય, પરંતુ કર્મશત્રુથી તો કોઈ પણ નથી બચી શકતું. માટે કર્મોને હરાવી તેને જીતવાનો પુરુષાર્થ સૌએ કરવો જરૂરી છે. ૨

પ્રશ્ન ૪૦ :- ધર્મ પુરૂષાર્થ કડીન લાગે છે અને કર્મકાર્ય સરલ લાગે છે. તો વાસ્તવમાં કઠિન શું છે ?

ઉત્તર :- લપસી પડતું જેટલું વિના પ્રયત્ને થાય છે, તેટલું જ ઉપર ચડતું આકરો પ્રયત્ન માગી લે છે. દરિયામાં ડૂબી મરનારને મોઝાં નડતાં નથી, તે કઠિનતા તો તરનારને જ સહન કરવાની હોય છે. મુશ્કેલી વિના માર્ગ જ નથી, પરંતુ તે મુશ્કેલીના બે પ્રકાર છે. એકને પ્રારંભમાં અને બીજાને અંતમાં. તરનાર સ્વેચ્છાપૂર્વક સામેથી હોંશપૂર્વક મુશ્કેલી સ્વીકારે છે, અને પારણામે મહાસુખી બને છે. આવા મહાસુખતા માર્ગને મુશ્કેલી સમજી અજ્ઞાની જીવો તેથી ભય પામી, વાસનાને આધીન બની, તૃણાના પૂરમાં તણાય છે. ક્ષણિક સુખમાં મહાલતો મહાલતો તે ઇચ્છાઓના

દરિયામાં ડૂબી અંતે મુશ્કેલી (દુઃખ) લોગવે છે. એટલે કઠિનતા કયાં નથી તે બતાવો ? શ્રેષ્ઠ કાર્ય પ્રારંભમાં તપ (કઠિનતા) માગે છે અને તપને કઠિન માનનાર અંતે કઠિનતાને લોગવે છે. કોઈ પ્રારંભે તો કોઈ પરિણામે, પરંતુ કઠીન તો બધું જ છે. કર્મ પુરુષાર્થ પ્રારંભે કઠિન, પરંતુ પરિણામે લબ્ય અને લોભ પુરુષાર્થ પ્રારંભે મોહક, પરંતુ પરિણામે લયંકર. જેનું પરિણામ સારું તે સાચો પુરુષાર્થ કહેવાય છે. ૩

પ્રશ્ન ૪૧ :- આપણા આત્માને ઉન્નતિના માર્ગે જવામાં વચ્ચે વિવેક કોણ કરે છે ?

ઉત્તર :- વિષય અને કષાયના જે અનાત્મ લાવો છે તે શ્વાનની જેમ આત્માને પવિત્ર માર્ગે જતાં વચ્ચે વિવેક કરે છે. જિંદગી વહેતી નદીના પ્રવાહ જેવી છે. ત્યાં ગાય પાણી પીવા આવે તો પેલો શ્વાન (અનાત્મ લાવ) તેને ભસવા લાગે છે, ન પીવા દેવાથી પાણી વધવાનું નથી અને પીવા દેવાથી પાણી ઘટવાનું નથી. પાણી તો દરિયા તરફ જ વહેતું રહે છે.

તેની જ રીતે આપણું આયુષ્ય વહેતા પાણી જેવું છે. ચાહે તેને ધર્મમાં જોડો કે ન જોડો, તો પણ તે અટકવાનું તો નથી જ ! પુણ્ય-પાપ, જીવ-અજીવ, સ્વર્ગ-નર્ક કે મોક્ષ, આ વાતમાં કંઈયે કોઈને મતભેદ હોય, પરંતુ મરવું પડશે તેમાં મતભેદ નથી. જેમ નદીનું પાણી ઉપયોગમાં લ્યો કે ન લ્યો તો પણ તે ખારા દરિયામાં ભળવાનું જ છે, તેમ જિંદગી ગમે તેટલી સાચવે અને મમત્વ રાખે તો પણ તે ફેના તો થવાની જ !

શરીર, સંપત્તિ, વગેરે પુણ્ય-પાપનો પ્રવાહ છે, ત્યાં અનાત્મ ભાવ સ્વરૂપી કૃતરો બેઠો છે. જેમ પહોલા કૃતરાને પ્રવાહનું પાણી ગાય પીએ તો તે ખમાતું નથી, તેમ આ શ્વાનને (અનાત્મભાવને) શક્તિનો ઉપયોગ ધર્મમાર્ગે થાય તે સહન થતું નથી. પ્રવાહનું પાણી ખારા દરિયામાં (મૃત્યુ) ચાલ્યું જશે તે સંબંધનો જેમ કૃતરાને વિચાર નથી, તેમ ખોટા માર્ગે ખર્ચાતી શક્તિના હુરુપયોગનું તેને જ્ઞાન નથી. એનો નડવાનો સ્વભાવ આત્મશક્તિના સદુપયોગને સમયે જ હોય છે, ૪

પ્રશ્ન ૪૨ :- જ્ઞાનમય એવો આત્મા પોતાના સ્વરૂપને ભૂલી જ્યારે અજ્ઞાન-આચરણ (માયા-કુશીલ-ધનાદિની કુટિલતામાં પ્રવૃત્તિ) કરે તો તેથી ખંધાતાં કર્મો અને તેથી થતાં નુકસાનનો ખ્યાલ કેમ નથી આવતો ?

ઉત્તર :- માયા, કુશીલ, ધન આદિ સર્વ મોહરાગના ઊંદરો છે. ઊંદર ચીંધો કરડો જ જાય તેવું નથી. છીડી, મકોડા, વગેરે ચટકો ભરે, વીંછી વગેરે ડાંખ મારે એટલે જાણુ તુરત જ યાચ અને સાવધાન થવાય. પરંતુ ઊંદર તો આખો અંગૂઠો કરડી ખાય તો પણ ખબર ન પડે, કારણ કે તે ઊંદર તો આખો અંગૂઠો માત્ર કરડતો જ નથી, પણ કરડીને ફૂંકે છે અને ફૂંકી ફૂંકીને કરડે છે એટલે તેના ડાંખની ખબર પડતી જ નથી. એ પ્રમાણે સર્વ કુટેવો, કુશીલ, માયા, ધનાદિ સર્વમાં જે અજ્ઞાન આચરણ છે તે મોહરાગના ઊંદર હોયને ફૂંકી ફૂંકીને ડાંખ મારે છે, અર્થાત્ રાજી કરીને, નચાવીને, કુદાવીને પતન પમાડે છે. ૫

પ્રશ્ન ૪૩ :- આત્માની આવી જ્ઞાનમય અવસ્થા પ્રગટ કરવા શો પુરુષાર્થ કરવો ?

ઉત્તર :- જેમ એક ભીંતમાં નાનો ગોખલો બનાવેલ હોય, અને તેમાં દીવો મૂક્યો હોય તો દીવો તે જ જાણી શકે કે જેણે ગોખલો બાંધ્યો હોય. જેણે ભીંત જાણી નથી અને ભીંતમાં મૂકેલો ગોખલો બાંધ્યો નથી, તે દીવો ન જ જાણી શકે, તે એક સામાન્ય વાત છે.

ગોખલાને બાંધ્યા વિના જેમ તેમાં રહેલ દીવો જાણી શકાતો નથી, તે જ પ્રમાણે જ્ઞાનના ભેદો, તેને રોકનાર કર્મો અને તેના ક્ષય કે ક્ષયોપશમની વિધિ જાણી નથી તે આત્માના જ્ઞાનસ્વરૂપને જાણી નથી શકતો. ૬

પ્રશ્ન :- ૪૪ આત્માનું સ્વરૂપ જ્ઞાનમય હોવા છતાં તેની પ્રવૃત્તિ અજ્ઞાનમય પણ કેવી રીતે સંભવે ?

ઉત્તર :- આત્માનું સ્વરૂપ જ્ઞાનમય હોવા છતાં પણ તેને આવરણ કરનાર જે જ્ઞાનાવરણીય કર્મ છે, તેના પ્રબળ ઉદયને કારણે ઉજ્જવલ આત્મ અવસ્થા ઓળખાતી નથી. કરોડોની મિઝકતનાં માલિકની સંપત્તિ જો ગીરવે મુકાયેલ હોય તો તે સર્વ રિધિ પોતાની છે, તેનો માલિક પણ પોતે જ છે, તેમ બોલી શકે જરૂર, પરંતુ જો તેને લેવા બસતો ત્યાં તેની સત્તા નથી ચાલતી. શક્તિ (મિઝકત) પોતાની હોવા છતાં તેના પર સામી વ્યક્તિનું જોર છે. કરેલું ઋણ ચુકવી દે એટલે રિધિ સર્વ પોતાની જ છે, તેવી જ રીતે જ્ઞાન ઉપર આવેલા આવરણોને દૂર કરે એટલે પોતે જ્ઞાનમય છે.

સંપત્તિ ગીરવે મુકાઈ ગયા પછી જેમ ધનવાન પણ કંગાળ બને છે અને દરિદ્રીઓના આચરણને આચરે છે, તેમ જ્ઞાન ગુણને ખોઈ બેઠેલો આત્મા અજ્ઞાનમય આચરણ કરે છે. ૭

પ્રશ્ન ૪૫:- અવિરતિ સમ્યક્દષ્ટિ જીવ સંસારવ્યવહારમાં રહે ત્યારે તેને મોહચિંતા તો હોય, તેમ છતાં તે પોતાના આત્માને સંસારથી પર કેમ ચિંતવે ?

ઉત્તર :- ખરજીવાનો દર્દી જે સમજી હોય તો ચળ ઊપજે ત્યારે રહી ન શકવાથી ખણી નાખે ખરો, છતાં એ એટલું તો સમજે કે ખણવું એ ખરજીવાની દવા નથી. એવી જ રીતે જે જીવને સમ્યક્દષ્ટિ પ્રાપ્ત થયેલ છે, તે લોભ, મોહાદિના ઉદયથી સંસારમાં પ્રવૃત્તિવાળો થાય તો પણ એટલું તો એને જરૂર ખ્યાલમાં હોય કે આ સર્વ પ્રવૃત્તિ આશ્રવ છે, અને મોક્ષનું સાધન રત્નત્રયની આરાધના વિના નથી. ૮

(૯) ચારિત્ર માર્ગની વાસ્તવિકતા

પ્રશ્ન ૪૬:- આરાધનાનો સરળ માર્ગ શું ?

ઉત્તર :- જે દોષને જીવનમાં સેવ્યા હોય તેની આલોચના એ આરાધનાનો પહેલો પ્રકાર છે. જ્યાં સુધી દોષનું દોષ તરીકે જ્ઞાન ન થાય, ને દોષને દોષ તરીકે માનવામાં ન આવે ત્યાં આલોચનાની વાત શી ? કરણીયને કરણીય તરીકે અને અકરણીયને અકરણીય તરીકે ખરાબર નિશ્ચિત બનાવી લેવા બેઠેલો એમાં બેટલી શંકા, એટલા મોક્ષમાર્ગની આરાધનામાં વાંધા !

એક આદમીથી સત્ય વસ્તુનું સેવન ન થાય એ નિભાવાય, પણ તે અસત્યને અસત્ય ન માને એ ન નિભાવાય. એક આદમી આગમની આજ્ઞાનું પાલન ન કરે, એ નિભાવાય પણ આગમની આજ્ઞા આઘી મૂકવાનું કહે એ ન નિભાવાય. એ નિભાવવામાં તો વસ્તુની સત્યતાનો વિનાશ થાય. દીલાને નિભાવાય અને ઉગ્રનેય નિભાવાય, બધાને નિભાવાય, પણ જ્યાં સમજણમાં જ વાંધા પડતા હોય તેને ન નિભાવાય.

જીવનમાં અયોગ્ય વસ્તુ બની હોય, તેની આલોચના કરવી એનું નામ આરાધના. ૧

પ્રશ્ન ૪૭:- ચારિત્ર્ય અનેક વાર ગ્રહણ કર્યા, ક્રિયાઓ પણ કરી, તપ પણ ઘણું તપ્યા, છતાં, કર્મ એવી સાધના અધૂરી રહી કે જેના પરિણામે ભ્રમણ ઓછું ન થયું? આરાધનાનો દોષ છે કે આરાધકનો ?

ઉત્તર : ઉત્તમભૂમિ પર ધોધમાર વરસેલો વરસાદ ધાન્યના એક પણ કણને ઉત્પન્ન કરી શકતો નથી. તેટલા માત્રથી તે ઉત્તમભૂમિ કે વરસાદની નિરુપયોગીતા સાબિત થતી નથી. જે ધાન્યનો ઉદ્ભવ નથી થયો તેનું કારણ ગામડાનો લુદ્ધ ગણાતો ખેડૂત પણ બાણી શકે છે કે જો વાવેતર ન કરેલ હોય તો ખેડ, ખાતર અને પુષ્કળ પાણી શા કામનાં ?

જીવને ચારિત્ર્ય અને ક્રિયા અનંતી વાર મળી છતાં મોક્ષ ન થયો તેનું કારણ એ છે કે ‘મોક્ષના લક્ષરૂપી બીજ’ તેણે વાવવું જોઈએ. બીજ વાગ્યા વિના જો ધાન્ય ન જીગે તો તેમાં

ઉત્તમ ભૂમિ કે પુષ્કળ વરસાદનો અપરાધ નથી, પરંતુ તે “આત્મલક્ષના બીજ” નો અભાવ સૂચવે છે.

આ સ્થાને એક વાત અવશ્ય યાદ રાખવી ઘટે છે કે, ફળદ્રુપ ભૂમિ પર ભલે બીજ ન વાવેલ હોય તો પણ વરસાદ નિષ્ફળ નથી જતો. ધાન્ય ભલે ન થાય તો પણ સુંદર ઘાસ તો જરૂર તૈયાર થાય છે. તેથી વરસાદને તદ્દન નિરુપયોગી તો ન જ ગણાય. તેવી રીતે આત્મસ્વરૂપી ઉત્તમ ભૂમિ પર ચારિત્ર્ય-ક્રિયા, તપ વગેરે વિધાનોનો વરસાદ ભલે “મોક્ષભાવના લક્ષ” સ્વરૂપી બીજના વાગ્યા વગર થયો તો પણ તે નિરર્થક નથી જ! ઉત્તમ ધાન્યરૂપી મોક્ષ નહિ મળે તો પણ તે ઘાસ સ્વરૂપે ગણાતા નવ ઐવંચક વગેરે દેવગતિને તો અવશ્ય પામશે જ. મોક્ષની સદ્ગતિ ભલે મોડી મળે પરંતુ નર્ક જેવી દુર્ગતિ અટકી તે કંઈ ઉપકાર ઓછો નથી. ૨

પ્રશ્ન ૪૮:— અસંખ્યાતી વખત જીવ પડી જાય, અર્ધ પુદ્ગલ સુધી નિગોદમાં રખડે, ચૌદ પૂર્વી પણ નિગોદમાં ઊતરી જાય તો ચારિત્ર્યનો શો પ્રભાવ?

ઉત્તર : જંગલી લોકોને કદી રાજમહેલથી પડવાનું હોતું નથી. જે પામેલો હોય તેને જ પડવાનો ભય રહે છે. ધર્મી ચારિત્ર્યવાન આત્માની કદાચ કર્મસંયોગે દૃષ્ટિ બદલી જાય તો તેટલા પૂરતું તેને નિગોદ વગેરેમાં જવું પડે છે. છતાં પણ નંદમણિયાર (જ્ઞાતા. અ. ૧૩)ની જેમ તેનો ઉદ્ધાર અવશ્ય થાય છે.

સનેપાતમાં પડેલ મૂર્ખ અને વિદ્વાન, સનેપાત સમયે તો બન્ને સરખા જ હોય, પરંતુ સનેપાત દૂર થાય ત્યારે મૂર્ખ તે મૂર્ખ જ છે અને વિદ્વાન તે વિદ્વાન જ છે. ધર્મ પામીને નિગોદમાં ગયેલો જીવ અને ધર્મ વગરનો નિગોદમાં ગયેલો જીવ એ બન્ને સરખા, પરંતુ ધર્મ પામેલો હશે તે ઉદ્ધાર અવશ્ય પામવાનો જ.

મોટી મિલકતનો માલિક કોઈ સજ્જન શેઠ ઉદય કર્મના જોરે રાજ્યના ગુનામાં સપડાઈ જેલમાં ગયા હોય, અને એક કંગાલ બદમાશ પણ જેલમાં ગયેલો હોય, કેદખાનામાં હોય ત્યારે તે બન્નેના ખોરાક, પોષક, વગેરે ભલે સમાન હોય પરંતુ સજ્જ પૂર્ણ થયે તો શેઠ પોતાના વિશાલ ભવને જાય અને પેલો કંગાલ પોતાની ભાંગલ જૂંપડી તરફ જ જાય. આ ઉદાહરણ પણ તમારા પ્રશ્નના ઉત્તરને અનુરૂપ જ છે. ૩

પ્રશ્ન ૪૯ :- અનંતીવાર ચારિત્ર્ય લીધા, રજોહરણ, મુહુપત્તીના મેરુ જેવડાં ઢગલા કર્યા તો પણ કંઈ ન વળ્યું તો હવે શું વળવાનું છે ?

ઉત્તર :- અરે ભાઈ ! જરા શાંતિથી વિચારો ! બાયડી, છોકરાં, ધન, માલ, વગેરે વધારે વાર મગ્યાં કે ચારિત્ર્ય ? અનંતી રખડપટ્ટીમાં વધારે તો બાયડી છોકરાં જ મગ્યાં તેમ કબૂલ કર્યા વિના કોઈ ઉપાય જ નથી. છતાં તેને પરિણામે મગ્યું શું ? અનંતીવાર દુર્ગતિના જોડા મગ્યા, નરકના કીચડમાં કીડા બની બદબદી આવ્યો ત્યાંનો કેમ કંટાળો નથી આવતો ?

જુદા જુદા ભવોમાં અન્ય અન્ય માતાનાં દૂધ પીધાં તે એકઠાં કરીએ તો સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રના પાણી કરતાં પણ વધે અને તે તે ભવોમાં અનિષ્ઠતા સંયોગ અને ઇષ્ટના વિયોગે રડી રડીને પણ સાગરનાં પાણી છલકાય તેટલા રુદનનાં આંસુ સાર્યાં તો હવે વિચાર કરો કે મેરુ વધ્યો કે સ્વંભૂરમણ મહાસમુદ્ર ?

ચારિત્ર્યથી તો નવમા ઐવયક સુધી ગયો, કમથી કમ દુર્ગતિ તો અટકી છતાં સદ્ગતિ મળે તે માર્ગે જવાતું નથી. દુર્ભાગીઓને જ અવળો માર્ગ સૂઝે. અનંતીવાર ચારિત્ર્ય લીધા તો અનંતીવાર નવ ઐવયક વગેરે દેવલોક મળ્યા છે, પરંતુ વારે વારે જેને કારણે દુર્ગતિના ભેડા મળ્યા તે છોડવાના ભાવ નથી થતા તેનું જ નામ ભારે કમી. ૪

પ્રશ્ન ૫૦ :- શ્રાવકપણું, સાધુપણું કે જિનેશ્વર દેવની ઉપાસના સફળ કરવા શો પ્રયત્ન કરવો ભેદ્ય ?

ઉત્તર :- શ્રી જિનેશ્વર દેવો જે અઠાર દોષ (અજ્ઞાન, ક્રોધ, ઈર્ષ્યા, વગેરે)થી રહિત છે તેના દોષો પ્રત્યે જ્યાં સુધી જીવને કંટાળો ન આવે ત્યાં સુધી વીતરાગદેવના સાચા અનુગામી બનાવતું નથી. અઠાર દોષનો આત્મામાં દાહ થવો ભેદ્ય. ૫

પ્રશ્ન ૫૧ :- દોષના દાહ વગરનું જે થાય તે કામનું કેટલું ગણવું ?

ઉત્તર :- નિશાળમાં બેઠેલો બાળક સેંકડો વાર લીટા તાણે તે ખોટા માનો છો, પરંતુ એકડો લખે એટલે લીટા લાભરૂપ ગણાશે. દ્રવ્યક્રિયા કરતાં કરતાં એક વાર ભાવચારિત્ર્ય આવી જાય.

છોકરી લીંટા તાણે છે, છતાં તેના હાથમાંથી પાટી નથી ખેંચી લેતા. તે લીંટો જરૂર એકડો લાવશે, તેવો મનમાં વિશ્વાસ છે. તેવી રીતે દ્રવ્ય ચારિત્ર્યરૂપ લીંટા એ લાવ-ચારિત્ર્યનાં પૂર્વ ભૂમિકા છે. તેમ કરતાં કરતાં દોષો સમજતા જશે. આગળ જતાં ધીમે ધીમે તે દોષોનાં લયંકર પરિણામની જાણ થયે તે પ્રત્યે દાહ થશે અને અંતે તેને ક્ષય કરવા માટે આત્મા ઉદય થશે. માગે' ચડેલો હશે તે ક્યારેક પણ મોક્ષમાં અવશ્ય સિધાવશે. ૬

મક્ષ પર :- આવા લીંટા તો અલબ્ધે પણ કર્યા. હવે સાર્થક ક્યારે થશે ?

ઉત્તર : એક આંધળાએ દસ વર્ષ સુધી લીંટા કર્યા, છતાં તે આંધળાને એકડો ન આવડ્યો, તેથી દેખતાએ પણ લીંટા ન કરવા તેવો નિયમ ન કરી શકાય. વાંઝણીનો સંસાર જે નકામો ગયો તે તેના વાંઝણીપણાની ખામીને કારણે નકામો ગયો. તેવી રીતે અલબ્ધનો પ્રયત્ન મોક્ષની અપેક્ષાએ નકામો જાય. અલબ્ધ સિવાય કોઈનાં પણ દ્રવ્ય-ચારિત્ર્ય નકામાં જતાં નથી.

લાવ-ચારિત્ર્ય થયું નથી તે માટે ઉત્સાહ આપવો એ જરૂરી છે, પરંતુ દ્રવ્ય-ચારિત્ર્યને નકામું કહેવું તે ગંભીર ભૂલ છે. ૭

મક્ષ પડ :- લાવ-ચારિત્ર્ય વિના દ્રવ્ય-ચારિત્ર્યની કિંમત શી ?

ઉત્તર : સાચો જ એકડો લખવાનું લક્ષ છે છતાં આવડતને અભાવે જે પ્રથમ થોડા લીટા થયા તેમાં લીટાનું લક્ષ ન હતું પરંતુ લક્ષ સાચો એકડો કરવાનું હતું, તેથી તે લીટા સાચા એકડાની પૂર્વ ભૂમિકા હોઈ, તેને કદી પણ નિર્થક ગણી જ ન શકાય. જે ક્રિયા આગળ જતાં ભવિષ્યમાં સાચાનું નિમિત્ત બનવાની હોય તેને જ દ્રવ્ય કહે છે.

લીટો ઘૂંટયા વિના જ એકડો આવડી ગયો તેવું ઉદાહરણ અપવાદરૂપે જ બને છે, દ્રવ્ય આચર્યા વિના ભાવ ચારિત્ર્યને પામનાર મરૂદેવા માતા જેવા ઉદાહરણો અનંતકાળે આદર્શરૂપે કોઈક જ બને છે, તેથી તેનું અનુકરણ ન કરાય. ૮

પ્રશ્ન ૫૪ :- ત્યારે તો પછી આ અભિપ્રાય પ્રમાણે તો જે દ્રવ્યલિંગી છે તે પણ મહાન ગણાઈ જાય, તો શું તેમ છે ?

ઉત્તર :- નહિ, નહિ, કદાપિ નહિ ! આ વાતને જાણવા માટે તો દ્રવ્ય-સાધુ અને વેશ-સાધુનો વિવેક સમજવો પડશે. દ્રવ્યમુનિ બની જવાય તો પણ એક મોટું ભાગ્ય ગણાય. વેશમુનિનું તો શરીર સાધુ બન્યું છે, આત્મા કયાં સાધુ બન્યો છે ? ૯

પ્રશ્ન ૫૫ :- તો હવે ફરમાવો કે દ્રવ્યમુનિ કોનું નામ ? અને વેશમુનિ એટલે શું ?

ઉત્તર :- જે વસ્તુ ભાવનું કારણ બનવાનું હોય તેને દ્રવ્ય કહેવાય છે. જેમ કે જે માત્રીનો પીંડ ઘડો

બનવાનો હોય તેને જ દ્રવ્ય ઘડો કહેવાય. દેખતે સમયે ભલે તે માટીના પીંડમાં ઘડાનો કોઈ આકાર ન હોય, તેમજ જલધારણ ક્રિયા પણ ભલે તેમાં ન હોય, તો પણ તે પીંડનું લક્ષ માટીના ઢોચાપણે રહેવાનું નથી, પરંતુ ચાકડે ચડી-અગ્નિ સહન કરી અને પરિપક્વ પાત્ર બનવાનું લક્ષ છે, તેથી તેને દ્રવ્યથી ઘડો અવશ્ય કહેવાય, ભાવ ઘડો (વાસ્તવિક ઘડો) બનવાનું જ તેનું લક્ષ છે, એટલે જ તેને દ્રવ્ય ઘડો કહેવાય છે. પરંતુ જે માટીનો પીંડ ઘડો બનવા તૈયાર નથી, અને જેને ખાઓચીયાના ચીકણા કીચડ સ્વરૂપે જ રહેવું છે તે માટીના પીંડને દ્રવ્ય ઘડો કદી પણ ન કહેવાય, આવા માટીના કાઢવને ઘડાના આકાર જેવો કદાચ બનાવી દીધો હોય તો આકારથી (વેશથી) ઘડો કહેવાય પરંતુ વાસ્તવિક તો કંઈ પણ નથી. ૧૦

પ્રશ્ન ૫૬ :- દ્રવ્યમુનિ પણ પોતાના ચારિત્ર્યના માર્ગમાં અપક્વ છે અને વેશમુનિ પણ કાચો તો છે જ, તો પછી બંને વચ્ચે અંતર શું ?

ઉત્તર :- દ્રવ્યમુનિ જે અપક્વ છે તે અનાવડતને કારણે છે, અને વેશ સાધુ કાચો ન કહેવાય, તે તો આકાર માત્રનો સાધુ છે, તેમાં શુણ્ડ ન આપ્યાનું કારણ ઊંઘાય છે. અનાવડત નુકસાન કરનાર નથી, અવળાઈ જ નુકસાન કર્તા છે. ૧૧

પ્રશ્ન ૫૭ :- અને આવડત અને અવળાઈનું તાત્ત્વિક સ્વરૂપ શું છે ?

ઉત્તર :- જે વ્યક્તિમાં આવરણને લેદવાની શક્તિ છે અને તે શક્તિ વડે નિરાવરણ બનવાના ભાવ પણ ધરાવે છે, છતાં આવરણનું સાચું સ્વરૂપ સમજીયું નથી, તેથી સાત્ત્વિક ભાવે અન્ય અન્ય પ્રયત્ન કર્યા કરે. જેમ કેઈ રોગી માણસ નીરોગી થવા માટે સાચા ઔષધની પૂરી જાણ વિના અન્ય અન્ય ઔષધિ કર્યા કરે, એટલે ભાવના સાચી હોવા છતાં સમજણને અભાવે જે અવ્યવસ્થિત પ્રયત્ન ચાલતો હોય તે અન-આવડત કહેવાય.

તાત્ત્વિક રીતે વિચારીએ તો મોહનીય કર્મના પ્રશસ્ત ક્ષયોપશમ સાથે જ્યારે જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ઉદય લાગે, ત્યારે મોહનીય કર્મના શુભ (પ્રશસ્ત) ક્ષયોપશમને પ્રભાવે ભાવ સાધુતાની લગની લાગે. પરંતુ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ઉદય તેને સૂઝ પડવા દેતો નથી, તેથી તેને પોતાની ભાવના સફલ કરવા માટેનો ઉકેલનો માર્ગ પૂરો સૂઝતો નથી. આનું નામ અન-આવડત કહેવાય. ૧૨

પ્રશ્ન ૫૮ :- આ ઉદાહરણ દ્રવ્યમુનિ અને વેશમુનિ માટે કેમ ઘટાવવું ?

ઉત્તર :- દ્રવ્યમુનિ તેને કહેવાય કે-જે સાધુ ભલે કદાચ પ્રથમ શુભસ્થાને પણ હોય, છતાં મંદ મિથ્યાત્વી હોય, અદ્ય કપાયી હોય, છતાં પણ તે મોક્ષનું સ્વરૂપ યથા-યોગ્ય ન સમજવાને કારણે, ગ્રહણ કરેલ ચારિત્ર્યના માર્ગમાં અન-આવડતને કારણે પૂરો સફલ નથી બનતો. આમ છતાં તેના ભાવ તો ઊંડે ઊંડે સાચી સાધુતા તરફ જ ઢળેલા હોય, તેથી

તેનો પ્રયત્ન ધીમે ધીમે અવશ્ય ભાવસાધુતા પ્રાપ્ત કરાવશે જ !

જેવી રીતે માર્ગની અઝાણ કોઈ વ્યક્તિ મહિતી વિના ભલે પ્રવાસે નીકળેલ હોય, પરંતુ તેનો હેતુ રખડવાનો ન હોવાને કારણે ગમે તેમ કરીને માર્ગનું જ્ઞાન મેળવી વહેલો મોડો પણ સ્થાન પર પહોંચશે જરૂર.

એવી જ રીતે દ્રવ્યમુનિને ભલે ભાવસાધુતા પ્રગટી નથી તો પણ તેનો હેતુ ભાવને પરિણમવાનો હોવાને કારણે, જેમ ઘડો બનવાને તૈયાર થયેલ માટીના પીંડને પણ દ્રવ્ય ઘડો કહેવાય છે, તેમ આવા મુનિને પણ દ્રવ્યમુનિ કહેવાય.

હવે માત્ર વેશસાધુ કેને કહેવાય તે આપના પ્રશ્નનો ઉત્તર સાંભળો. જેને પોતાના દોષોનો દાહ નથી, ગુણ પ્રાપ્ત કરવાનો કોઈ ઉત્સાહ નથી, બોલવા ચાલવાની કંઈક તાલીમ મેળવી હોય તો શાસન પ્રભાવક થવાને બદલે બાત પ્રભાવક બનવા માંડે. દૂકમાં કહીએ તો પ્રપંચ કરવો એ જ જેનું લક્ષ છે તેને વેશમુનિ કહેવાય, દ્રવ્યમુનિ ન કહેવાય. ૧.૩.

(૧૦) ઉત્તમ ચારિત્ર અસાર કયારે બને ?

પ્રશ્ન પદ :- ધર્મની સત્ય સ્વરૂપતાની ખાતરી કેવી રીતે કરવી ?

ઉત્તર:- કોઈ પણ વસ્તુની સત્યતાનો આધાર તેના ઉત્પત્તિ સ્થાનની યોગ્યતા પર અવલંબે છે. માખણ તાવીને તૈયાર કરેલ

ધી જ વાસ્તવિક છે, કારણ કે ધીના ઉત્પત્તિસ્થાન સ્વરૂપ માખણ છે માટે ! ધી જેવો જ દેખાવ ધારણ કરનાર ડાહ્યા, દેખાવ માત્રથી ધી નથી બની જતું, કારણ કે તેનું ઉત્પત્તિસ્થાન માખણને બદલે તેલ છે. જે વસ્તુ જેમાંથી નીકળવી જોઈએ, ત્યાંથી જ જો ઉદ્ભવેલ હોય તો જ તે યોગ્ય ગણાય. તેથી અન્ય રીતે ઉદ્ભવી, જો સાચા જેવો દેખાવ પકડી લે તો તેટલા માત્રથી તે વાસ્તવિક સાચો બની શકતો નથી

“ સોહી મૂયસ્સ ” (ઉત. અ. ૩ ગા. ૧૨) શુદ્ધિ સરળની થઈ શકે છે, વાંકાની નહીં ! એ સિદ્ધાંત પ્રમાણે સરળ-નિખાલસ ભાવથી ઉદ્ભવેલ ધર્મ-ત્યાગ-વૈરાગ્યથી આત્મા શુદ્ધ બની શકે છે, પરંતુ દંભ અને કપટના ભાવથી ઉદ્ભવેલ ધર્મ-ત્યાગ-વૈરાગ્યથી શુદ્ધિ થતી નથી, કારણ કે તેનો ઉદ્ભવ પવિત્ર હેતુથી થયેલો નથી, તેથી તે દેખાવ માત્ર છે, વાસ્તવિક નથી. ૧

પ્રશ્ન ૬૦ :- નકલી વસ્તુને અસલી વસ્તુને મૂલ્યે અપાવવાની પ્રવૃત્તિનું પરિણામ શું આવે ?

ઉત્તર :- વૈરાગ્યના મૂળમાં અગ્નિ મૂકનાર તત્ત્વ જો કોઈ હોય તો તેનું નામ “દંભ” છે. દંભી આત્મા કદાચ પોતાની જાતને ધર્મી તરીકે પ્રસિદ્ધ કરી તેવું સન્માન ભલે પામી જાય, તો પણ પોતે તો અનંતકાળ સુધી વૈરાગ્યરૂપી સદ્ગુણથી સદા વંચિત રહી જાય છે. એટલા જ માટે શ્રી જિનશાસનમાં મુક્તિ માર્ગના આરાધકો માટે, સૌ પ્રથમ શરત દંભને

દેશવટો આપવા માટેની મૂકવામાં આવી છે. જીવનમાંથી દંભને દૂર કર્યા વિના મુક્તિ માટેના એક પણ અનુષ્ઠાનની સાચી આરાધના થઈ શકતી નથી. ૨

પ્રશ્ન ૬૧ :- દંભનું સ્વરૂપ શું છે ?

ઉત્તર :- જે વસ્તુ તમારા આત્માની જાગૃતિ માટે રોજ માગે છે, રોજ હાથ જોડીને જે માગે છે, તે હૈયામાં ન હોય—એની ભાવના પણ ન હોય, તો તો એ દંભ જ કહેવાયને? જે પ્રાર્થના કરીએ, તે શક્તિના અભાવે કદાચ એકદમ અમલમાં ન મુકાય તો ચાલે, પણ ભાવનામાં પણ ન હોય, એ કેમ ચાલે ?

એ માંગણી ફળે એમ ઈચ્છો છો કે વાંઝણી રહે એ ઈચ્છો છો ? ફળે તો ઠીક કે ન ફળે તો ઠીક ? ફળ માટે તો રોજની માંગણી છે, પણ ફળે ક્યારે ? માંગણી કરો, હાથ જોડીને વિનંતિ કરો, શબ્દો બોલો, પણ વિચાર જ ન કરો તો કેમ ફળે ? માંગણી બાદ ભાવના કરો, વિચાર કરો, તો તો ધર્મ અંતરાત્મામાં વસે પણ ખરો, નહિ તો છોટે રહેવાનો. ધર્મી કહેવરાવવા માત્રથી ધર્મી બની જવાતું હોત તો તો એક પણ અધર્મી ન હોત. ૩

પ્રશ્ન ૬૨ :- ધર્મી જીવનમાં દંભને પ્રવેશ થવાનો અવકાશ ક્યારે મળે છે ?

ઉત્તર :- સાધક જ્યારે પોતાના સ્તનત્રયની વિશુદ્ધિના પુરુષાર્થ પ્રત્યે બેદરકાર બની અથવા તો અસંત પરિવહને

આધીન બની જ્યારે મોહાધીન કાર્યમાં જોડાય છે, ત્યારે તેના આત્મામાં “લઘુતાગ્રંથિ” નો યોગ થાય છે. એટલે કે અંદરથી તેને એવી પામર દિનતા પ્રગટે છે કે તેને પોતાના અસ્તિત્વના ભાવ, ભારજૂત લાગવા માંડે છે.

જીવના પ્રદેશોમાં જેટલી પામરતા વધારે તેટલો જ તે લોક સમક્ષ પોતાની દુર્દશાને ઢાંકવાનો પ્રયત્ન કરશે. કારણકે તેણે વૈરાગ્યના માર્ગનો સ્વીકાર કર્યો છે તેથી મહાવ્રતોના પોતાના પાલનની વિધિ તો પ્રગટ કર્યા વિના તેને લોક સમુદયમાં સ્થાન મળે તેમ નથી; અને તેનું પાલન કરવાના ભાવ સ્વરૂપે સ્તનત્રયની વિશુદ્ધિના પુરુષાર્થને તો ગૌણ કરી દીધો છે. એટલે તેવા જીવને તો હવે પોતાના અસ્તિત્વ માટે “દંભ” નું શરણું ગ્રહણ કર્યા વિના અન્ય કોઈ ઉપાય રહેતો જ નથી. ૪

પ્રશ્ન ૬૩ :- ત્યાગના મૂળમાં અગ્નિ મૂકનાર જે “દંભ” અને માયા ” તેનું સમજી શકાય તેવા શબ્દોમાં સ્વરૂપ શું છે ?

ઉત્તર : જે ગુણ પોતાનામાં ન હોય, છતાં પણ તેવા ગુણવાન તરીકે ખપવા માટે તેવો જે સ્વાંગ સજવો પડે અને આડંબર કરવો પડે, તેનું નામ “દંભ”, અને જે અવગુણ પોતાનામાં હોવા છતાં પણ તેનો એકરાર કરવાની ભાવના ન ધરાવતા, તે અવગુણ પોતાનામાં છે જ નહીં તેવું સાબિત કરવા માટે તેને કપટ કરવું પડે છે તેનું નામ “માયા”.

વગર ગુણે પ્રતિષ્ઠાના મોહનો વળગાડ ચોટે ત્યારે દંભ કરવાનો ખપ પડે છે, અને અવગુણથી થતી અપ્રતિષ્ઠાના ભયે

માયા (કપટ) કરવાનો ખપ પડે છે. અપ્રતિષ્ઠાથી બચવા માટે અવગુણ સુધારવાને બદલે ઢાંકે અને પ્રતિષ્ઠા મેળવવા માટે ગુણ મેળવવાને બદલે ગુણી તરીકેની ડંકાશ મારે, આ પ્રકારનું વર્તન ગૈરાગ્યના પાયા પર ઘા કરે છે. ૫

પ્રશ્ન ૬૪ :- સત્તા અને વૈભવના વિષયમાં તો અજ્ઞાનમાં ઢૂંબેલા જીવો ઢાંલ અને કપટ કરે છે, પરંતુ ત્યાગ અને વૈરાગ્ય જેવા પવિત્ર ગુણ માટે તેવું કરવાનું શું પ્રયોજન?

ઉત્તર : વૈરાગ્ય એ એક એવું અપૂર્વ રત્ન છે કે જેને એ પરમ તત્ત્વની પ્રાપ્તિ થઇ તેનાં ચરણોમાં કોટિ ધ્વજો તો શું, પરંતુ મોટા ચક્રવર્તીઓ પણ નમી પડે છે. જે ગુણ વધારે મહત્ત્વનો હોય, તેનો સદુપયોગ જેમ સમજાવે કરે છે, તેમ અણુસમજી તેનો દુરુપયોગ પણ તેટલો વધારે કરે, તેનો એક નિયમ છે.

મૂલ્ય પ્રાપ્ત કર્યા વિના જ જે મહત્ત્વનું બની જવું હોય, તેને ઢાંલનું શરણું સ્વીકાર્યા વિના અન્ય કયો માર્ગ હોઈ શકે? વનનો રાજા બની જવાના કોડ જ્યારે કૂતરાને બાગે ત્યારે સિંહના સ્વાંગનો ડોળ તેને અવશ્ય કરવાનો જ રહ્યો. કિંમતી ગણાતી વસ્તુની જ જગતમાં નકલો થાય છે. હીરા, માતી, સુવર્ણ, વગેરેની નકલ થાય, પરંતુ ધૂળ, ઢેકાં, કાંકરાં, કે કોલસાની નકલ કોઈ કરતું નથી. ૬

પ્રશ્ન ૬૫ :- આત્મ કલ્યાણને ઇચ્છતો અને સંયમનો પ્રેમી આત્મા આવા કોઈ ઢાંલીને દેખે તો શું તેના પ્રપંચમાં પડે ખરો? તેવે સમયે જ્ઞાનના કેવા ભાવો વિચારે?

ઉત્તર : સંયમી જીવનમાં “સાધના અને સાવધાની” એ બન્ને હોવાં જોઈએ. સંયમની સાધનાથી આરાધનાના ભાવો વૃદ્ધિ પામે છે, ત્યારે સંયમની સાવધાનીથી વચ્ચે આવતાં વિધો પર વિજય મેળવે છે. આવો પ્રાણુવાન સંયમી જેમ જેમ વધારે આત્મ શક્તિ મેળવે તેમ તેમ તેનામાં જગતના ભાવને પરખવાની નિર્ણય શક્તિ પણ વિકસે છે. તેથી તે જગતના ભાવને જેટલા પ્રમાણથી જાણતો ગયો તેટલા પ્રમાણથી તેને પોતાના જ ભવાંતરનું ભાન થાય છે. જેમ કે કોઈ સત્યના સ્વાંગમાં માત્ર દુરાચારની જ સેવના કરતો હોય, અથવા તો કોઈ દંભી મહાનતાના આડંબર નીચે અધમતા જ સેવતો દૃષ્ટિસંગત થયો હોય, અથવા તો કોઈ માયાવી પોતાના હબ્બર હબ્બર અપરાધને છળ-પ્રપંચથી ગોપવી, અછતાગુણને પ્રગટ કરતો નિહાળી લીધો હોય, તેવે સમયે જ્ઞાનીજનો તે સામી વ્યક્તિના પ્રપંચમાં પડવાના ભાવને પડતા મૂકીને પોતાના જ ભવાંતરના ભાવના પ્રપંચને ઉકેલે છે કે, આ જગતના હલકાં ગણાતા સર્વભવો અને સર્વકાર્યો જે અત્યારે દૃષ્ટિથી નિહાળુ છું, તે સર્વ મારા જીવે ભૂતકાળમાં અનંતીવાર આચરી લીધાં છે, અને આ ભવે પણ જે ચારિત્ર્યભાવની સાવધાની ગુમાવીશ તો હજુ પણ તેવાં કર્મોથી મુક્તિ તો મળી જ નથી. આ પ્રમાણે સંયમ-યુક્ત જ્ઞાન, આત્મ માર્ગે જ પ્રવર્તે છે. તે અન્ય વસ્તુ આ વ્યક્તિના ભાવને જાણે છે જરૂર, પરંતુ તેની પંચાતમાં તે ન પડે. જે પ્રપંચમાં કિતરે તેના આત્માનાં શુદ્ધ નીર હોવાય છે, અને આત્મા હોવાયે એટલે તેના સંયમની સલામતી શી ?

ઉપયોગ (આત્મભગૃતિ) આત્માનું ખૂન થયે જ્ઞાન-આત્મા તૂટી પડે છે, અને ચારિત્ર્ય આત્માનું તો ત્યાં કલેવર જ માત્ર રહે છે. પ્રપંચનું સ્વરૂપ તો એવું છે કે જેવાની વિચિત્રતામાં પડે, તેવો વિચિત્ર પોતે બની જાય. ૭

(૧૧) જ્ઞાન અને ક્રિયાનો વિવેક

પ્રશ્ન ૬૬ :- જ્ઞાન અને ક્રિયા એ બન્નેમાં વધારે મહત્ત્વ કોને ?

ઉત્તર :- જ્ઞાનવાદીઓ જ્ઞાન માત્રથી સિદ્ધિ માને છે, અને ક્રિયાવાદીઓ ક્રિયા માત્રથી સિદ્ધિ માને છે. એકાંત નિશ્ચયને પકડનાર જેમ ખોટા છે તેમ એકાંત વ્યવહારને પકડનાર પણ ખોટા છે.

ચાલતાં ચાલતાં પગે કાંટો લાગ્યો, તે કાંટાને પ્રથમે કયે આંખથી જોઈ શકાય, એટલે ચક્ષુ (આંખ) વસ્તુને ઓળખાવી પણ આપે અને દેખાડી પણ આપે, પરંતુ કાંટો દેખ્યા પછી તે વેદનાની આપત્તિ દૂર કરવા માટે તેને કાઢવાનું કાર્ય ચક્ષુનું નથી, કારણ કે વેદનાની નિવૃત્તિ અને શાંતિની પ્રાપ્તિ માત્ર ચક્ષુ અને પ્રકાશથી થતી નથી. તે કાર્ય તો કાંટો કાઢવાની ક્રિયાથી જ બનવાનું છે. માટે સમગ્ર જ્ઞાનથી જ થાય છે તેમ કહી શકાય જ નહીં, તેમ ક્રિયાથી જ સમગ્ર જ્ઞાન મળી જશે તેમ પણ કહી ન શકાય. જેમ વગર દેખે કાંટો કાઢવા કોઈ તૈયાર થતું નથી, અને દેખવા માત્રથી કંઈ વેદના મટી જતી નથી. માટે આ પ્રમાણે જ સમગ્ર હોવું જોઈએ કે જ્ઞાન અને ક્રિયા એ બન્નેનો સમન્વય રહીને જ્યારે જ્ઞાનયુક્ત ક્રિયા થશે ત્યારે જ મોક્ષ છે. ૧

પ્રશ્ન ૬૭ :- જ્ઞાન એ તો પ્રકાશ છે, તો જ્ઞાન માત્રથી જ આત્મસિદ્ધિ કેમ ન થાય ?

ઉત્તર :- તાવ આળ્યો તે જાણ્યું તેટલા માત્રથી તાવ ખસતો નથી. શ્રેષ્ઠ વસ્તુ જાણવા માત્રથી મળી જતી નથી, અને દુષ્ટ વસ્તુ જાણવા માત્રથી દૂર થતી નથી, પરંતુ તેને ખસેડવાની પ્રવૃત્તિ કરવી પડે છે. કોઈના સુંદર અક્ષર જલદી ઓળખી શકાય છે, પરંતુ તેવા સુંદર અક્ષર પોતાને બનાવવા હોય તો અક્ષરને ઘૂંટવાની ક્રિયા તો કરવી જ પડશે. ૨

પ્રશ્ન ૬૮ :- ઉપરના ઉત્તરથી જ્ઞાનને મહત્ત્વ તો ઘણું જ આપ્યું, છતાં ચારિત્ર્યને આટલું બધું આરાધ્યપણું શા માટે ?

ઉત્તર :- આરાધ્યપદ આળ્યું કેમ ? તેનો પ્રથમ વિચાર કરો. માસતુસમુનિ જેવા જે આરાધ્યપદે બિરાજ્યા તે માત્ર જ્ઞાનના બળે કે ચારિત્ર્યના બળે ? માત્ર જ્ઞાનથી જ જો આરાધ્ય બની જવાતું હોત તો દેશવિરતિ શ્રાવક અને સર્વવિરતિ સાધુથી પણ નરકના નારકી અને દેવતાઓ આરાધ્ય બની જશે, કારણ કે તેને ઉત્પન્ન થયાથી તે અંત સુધી ત્રણ જ્ઞાન હોય છે. અને માત્ર જ્ઞાનથી જ જો સિદ્ધિ થતી હોત તો ત્રણ જ્ઞાનપૂર્વક જન્મેલા તીર્થંકર દેવો ચારિત્ર્ય શા માટે ગ્રહણ કરત ? ૩

પ્રશ્ન ૬૯ :- જો જ્ઞાન સાચું ન હોય તો ક્રિયા સાચી કેમ થાય ?

ઉત્તર :- પથ્થરની ગાય દોહવાથી પણ દૂધ મળી શકે એમ કોણ તમોને કહે છે ? દૂધની આશાથી દારૂના પીઠે બાય

તો ત્યાંથી પણ તેને દૂધ જ મળશે તેમ કોઈ પણ ન કહી શકે. તેવી જ રીતે ખોટા જ્ઞાનથી પ્રેરાયેલો સાચા મોક્ષ સ્વરૂપને પણ ન મેળવી શકે. ૪

પ્રશ્ન ૭૦ :- આ વાત જોતાં તો 'શ્રી જિન શાસનમાં ક્રિયા-ચારિત્ર્યનું ઘણું જ મહત્ત્વ ગણાય. તો તેનું સ્વરૂપ શું છે?

ઉત્તર:- આત્મહિતના લક્ષ્યપૂર્વક, સલાનપણે જે ક્રિયા કરવામાં આવે તે ક્રિયા-ચારિત્ર્ય ફળવાન બને છે અને ખોટા જ્ઞાનથી જે કરવામાં આવે તેમાં યથાર્થ ફળ નથી. દુઝાણી ગાય પાસે બેસી દોહવાની ક્રિયા બે હાથથી વિધિ પૂર્વક કરવામાં આવે તો દૂધના ઘડા ભરાય. ગાય પણ દુઝાણી હોય અને દોહવાની હાથની ક્રિયા પણ વિધિપૂર્વકની હોય ત્યારે દૂધની પ્રાપ્તિ થાય. મોક્ષની પ્રાપ્તિ માટે પણ આ પ્રકારે દુઝાણી ગાય સ્વરૂપી સાચા જ્ઞાન સાથે બે વિધિપૂર્વકની ક્રિયા હોય તો જ દૂધરૂપી મોક્ષ ફળ મળે છે. ક્રિયાને પ્રાપ્ત કરવામાં જ્ઞાન જરૂરી છે, પરંતુ ફળ પ્રાપ્તિ તો ક્રિયાથી જ છે. ૫

પ્રશ્ન ૭૧ :- સમ્યક્ચારિત્ર્ય (વિરતિ) નો વિશેષ પ્રભાવ શો ?

ઉત્તર :- અનુત્તર વિમાનવાસી દેવના કષાયો કેટલા ક્ષીણ ? એટલા બધા મંદ કે જ્ઞાનીએ એમને વીતરણ પ્રાયઃ કર્યા. ત્યાં જાય પણ કોણ ? જેમનું આયુષ્ય સાત લવનું બાકી હોય તે ! બે સાત લવ વધુ આયુષ્ય હોત, તો તેને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાત. માટે તો તે દેવોને “લવસતમીયા” કહ્યા. આવોને પણ ગુણઠાણું કયું ? ચોથું. અહીં એમના કરતાં

અનેકગણા કષાયો હોય, અહીં એવી વીતરાગતા ન હોય છતાં પાંચમું, છઠ્ઠું ગુણહાણું પણ હોય. શાથી ? વિરતિ માટે !

ત્રીસ અકર્મભૂમિમાં, છપ્પન અંતર દ્વિપમાં, મનુષ્યોની કાયા મોટી, બલ ઘણું, આયુષ્ય લાંબુ, કષાયો થોડા, તો ય તેમની મુક્તિ થતી નથી. જ્યારે અહીં શરીર નાનું, આયુષ્ય નાનું ને કષાયો ઘણા તો પણ મુક્તિ થઈ શકે છે. ત્યાં અસિ, મસિ, કૃષિ નથી તોયે મુક્તિ નહિ. અહીં એ ત્રણે છતાં સિદ્ધિપદે જઈ શકાય. આનું કારણ શું ? માત્ર વીતરાગ જ્યાં જયવંતા વર્તે છે, ત્યાં મુક્તિ અને મુક્તિનો માર્ગ. જ્યાં તે નથી ત્યાં મુક્તિ પણ નથી અને મુક્તિનો માર્ગ પણ નથી. ૬

પ્રશ્ન :- ૭૨ ચારિત્ર્યની પ્રવૃત્તિના યોગ વિના શું મોક્ષ ન થાય ?

ઉત્તર:- ક્રિયા અને વ્યવહારની ઉપેક્ષા કરીને માત્ર, અમારા ભાવ ઊંચા છે તેમ માની ક્રિયા તથા વ્યવહારનો લોપ કરી આરાધના કરવા મંડી પડ્યા, તો તો દુનિયાના દંભીઓ પણ કહેશે કે, અમારામાં પરિણામ અને ભાવના છે, એટલે દંભીઓ પુજવાના. એટલા માટે વિષયનો વિરાગ કષાયનો ત્યાગ અને ગુણનો અનુરાગ તથા એ ત્રણેની ક્રિયામાં અપ્રમત્તાવસ્થા જે ધર્મમાં હોય અથવા જે ક્રિયાથી આવે, તે મોક્ષ સુખનો ઉપાય છે. ૭

પ્રશ્ન ૭૩ :- સમ્યક્દર્શન મોટું કે સમ્યક્ચારિત્ર્ય મોટું ?

ઉત્તર:- શ્રીકૃષ્ણ મહારાજમાં ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ હતું. એમણે ભગવાન શ્રી નેમિનાથ સ્વામીના અઢાર હજાર મુનિને

વાંધા છે. બધામાં ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ હતું નહિ, પણ એ ક્ષાયિક સમ્યક્દષ્ટિ, એક પણ મુનિને-નાનામાં નાના મુનિને પણ વંદન કર્યા વિના રહ્યા ? નહિ જ ! કારણ કે સમકિત જુદું છે અને વિરતિ જુદી છે, એમ તેઓ સારી રીતે સમજતા હતા. ૮

પ્રશ્ન ૭૪ :- ધર્મકાર્યની સફળતા કયારે ગણાય ?

ઉત્તર :- ધર્મતત્ત્વને સફળ કરવા માટે તેની કિંમત પ્રથમ સમજવી જરૂરી છે. તેના ગુણનો પરિચય ન હોય તો તેને આત્મગુણની માલિકીનો હક મળતો નથી. જે મોક્ષ પ્રાપ્તિના હેતુથી ધર્મ આરાધના કરવામાં આવે છે, તેની સફળતામાં જ પોતાના પુરુષાર્થની સાર્થકતા છે.

અનાજ માટે વાવેલા ધાન્યના અંકુર ફૂટે, માથા સુધી મોટી મોલાતો થાય, પરંતુ છેવટનો વરસાદ જેંચાય અને ફૂંડામાં ઢાણા ન બેસે તો તેને સુકાળને બદલે દુષ્કાળ જ કહેવાય. ઘાસ ઘણું ઘણું થયું છતાં હેતુ ઘાસનો ન હતો. જે પ્રયોજને પ્રવૃત્તિ થતી હોય તેની સિદ્ધિમાં જ પ્રયત્નની સાર્થકતા છે. ૯

પ્રશ્ન ૭૫ :- જ્ઞાનવાદી અને ક્રિયાવાદીનાં વિસંવાદનું કારણ શું છે ?

ઉત્તર :- ક્રિયાથી થતાં ફળને જ્ઞાનવાદીઓ જ્ઞાન સાથે ઘટાવવા બાય છે, અને જ્ઞાનથી થતાં ફળને ક્રિયાવાદીઓ ક્રિયા સાથે ઘટાવવા બાય છે, તેથી જ બન્ને વચ્ચે પરસ્પર વિસંવાદ થાય છે. માટે તે બન્નેનું એકાંતવાદનું જે દૂષણ છે તે દૂર કરે તો સમાધાન થાય. ૧૦

પ્રશ્ન ૭૬ :- અર્થ સમજતો ન હોય અને બોલે તો ફળ શું ?

ઉત્તર :- અર્થ સમજવાનો જો પ્રયત્ન જ ન કરે, તેટલો ઉદ્યમ-અવકાશ હોવા છતાં પણ ન કરે અને માત્ર જીભથી સૂત્રોના શબ્દો બોલી સ્વાધ્યાયનો મદ ધરાવતો હોય તો તે તુંબડીમાં કાંકરા જેવું ગણાય.

તુંબડીની અંદર ખડ-ખડ-ખડ અવાજ થાય, પણ અંદર હીરા, રત્ન કે કાંકરા હોય તો ગમે તેનો અવાજ તો સરખો થાય. અન્યને હીરાના ધ્વનિનો ભ્રમ કરાવે. આ જીભનો પ્રયત્ન છે કે જીવનો પ્રયત્ન છે તે તો જ્ઞાની હોય તે જ જાણે. આવો પામર જીવ તુંબડીના કાંકરા જેવો ગણાય. ૧૧

પ્રશ્ન ૭૭ :- હેતુ ન સરે તો ક્રિયા કેવી ગણાય ?

ઉત્તર :- હેતુ ન સરે તો ક્રિયા કરી કહેવાય પણ ફળી ન કહેવાય. ૧૨

પ્રશ્ન ૭૮ :- ધર્મની કિંમત ક્યારે સમજાણી ગણાય ?

ઉત્તર :- જ્યારે પોતાના દોષો ખૂંચવા લાગે અને અજ્ઞાન તથા મિથ્યા ચોટની ઉપર કંટાળો આવે ત્યારે ધર્મની કિંમત સમજાણી છે તેમ ગણાય. ૧૩

પ્રશ્ન ૭૯ :- અધમનો પણ ઉદ્ધાર થાય છે તેનું કારણ શું ?

ઉત્તર :- કાં તો ડાહ્યો સારો, કાં તો મૂર્ખ સારો, પણ વચલા ત્રિશંકુનું શું ? બધા દુર્ગુણોને નિભાવાય, પરંતુ અનાચારને અયોગ્ય ન માને એના ઉદ્ધારનો ઉપાય નથી.

ઘોર હિંસકો પણ મુક્તિ ગયા છે. જેનાં નામ દેવા પણ યોગ્ય ન હતાં, તે તરી ગયા છે પણ જે આત્માઓ પાપને પુણ્યનું ઉપનામ આપે એનો શી રીતે છૂટકો? અધર્મી, પાપી, અનાચારી, બધે માર્ગે જનારો કદાચ તો, એને એ સારું ન માને ત્યાં સુધી એના ઉદ્ધારનો ઉપાય છે. પણ જે ખરાબને સારું માને તેની પાસે તો ઉપદેશ પણ નકામો છે. ૧૪

(૧૨) કર્મ અને તેની કાર્યપરંપરા

પ્રશ્ન ૮૦ :- કર્મોના જુદાં જુદાં પર્યાયવાચક નામો શું છે?

ઉત્તર :- ભાગ્ય, નશીબ, દૈવ, વગેરે શબ્દો કર્મોનાં એક પર્યાયવાચક નામો છે. જેમકે, ‘તેના ભાગ્યનો ઉદ્ભવ સારો છે’, ‘તમે નસીબદાર છો.’, ‘દૈવની ગતિ ન્યાયી છે.’ વગેરે કર્મના ભાવને પ્રગટ કરનાર વાક્ય રચના સર્વ પ્રકારના લોકમાં પ્રસિધ્ધ છે. ૧

પ્રશ્ન ૮૧ :- ભાગ્ય અને ઉદ્યમમાં ફેર શો?

ઉત્તર :- ગયા ભવનો ઉદ્યમ તે આ ભવનું ભાગ્ય, અને આ ભવનો ઉદ્યમ તે આવતા ભવનું ભાગ્ય. ૨

પ્રશ્ન ૮૨ :- જીવનમાં થતી ભૂલોની પાછળ કોઈ શક્તિનું બળ શું હોઈ શકે ખરું?

ઉત્તર :- જીવનમાં બાણતાં અબાણતાં થતી ભૂલો, કોઈ પણ ભૂતના કારણ વિના કેમ થાય? અને તે ભૂલોનું પરિણામ તો ભોગવવું જ પડે છે. જો ભૂલોનું પરિણામ ન ભોગવવું પડતું

હોય તો નેપોલિયન બોનાપાર્ટને કેદમાં શા માટે રાખવો પડ્યો ? અને ભૂલનું પરિણામ ભોગવવું જ પડતું હોય, તો વર્તમાનની તે ભૂલ એ કોઈ પૂર્વભવની ભૂલનું જ પરિણામ હોવું જોઈએ. ૩

પ્રશ્ન ૮૩ :- કર્મો એ ભૂલોની પરંપરાનું મૂળ કેવી રીતે ?

ઉત્તર : ઉપરના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં દર્શાવેલ વિચારશ્રેણી આપણને ભૂલોની પરંપરાનાં કારણોના મૂળ સુધી લઈ જશે, અને ત્યાં આપણા હાથમાં કર્મ સિવાય બીજું કંઈ આવશે જ નહીં.

જેવી રીતે ભૂલોની પરંપરાનો વિચાર કરતાં છેવટે કર્મ સુધી પહોંચવું પડશે, તેવી રીતે એક માણસ સારા દેશ અને ખાનદાન કુટુંબમાં જન્મ પામે અને ઉત્તરોત્તર તેના જીવનનો વિકાસ થતો જાય, તેને સારા સંજોગો મળે જ જાય, તેના મૂળમાં પણ છેવટે કર્મ હાથ લાગ્યા વિના રહેશે જ નહીં. કર્મો શુભ અને અશુભ એવા બે પ્રકારે હોય છે. શુભ કર્મ એટલે પુણ્ય અને અશુભ કર્મ એટલે પાપ. ૪

પ્રશ્ન ૮૪ :- વર્તમાનમાં ભોગવાતાં કર્મો ગયા ભવમાં બંધાયેલ કર્મો સાથે કેવી રીતે સંબંધ ધરાવે છે ?

ઉત્તર : પાણી માટે ઘરમાં ગોઠવેલી નળની પાઈપ લાઈનને જો સરોવર સાથે સંબંધ હોય તો જ ઘરની આગને ખુઝાવી શકે અને પેટની તૃપાની આગ પણ તો જ શાંત થઈ શકે છે. તેમજ ઘરમાં ગોઠવેલી ઇલેક્ટ્રીક વાયર લાઈનને જો વીજળીઘર સાથે સંબંધ હોય તો જ તે ગ્લોબ લગાવ્યે પ્રકાશ આપે. અને જો અવિધિથી અડવા જાય તો આંચકો આવે છે. તેવી

જ રીતે ગયા જન્મના બંધાયેલ કર્મ સાથે જાણે કે અજાણે કરાતી ક્રિયાને સંબંધ છે. તેથી જ તેમાંથી સુખ અને દુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે. ૫

પ્રશ્ન ૮૫ :- અત્યારનાં લોગવાતાં કર્મોને ગયા જન્મ સાથે સંબંધ છે તેની વિશેષ સ્પષ્ટતા માટે અધિક વિવેચન શું છે ?

ઉત્તર :- આપણે પોતે જ્યાં જન્મ્યા છીએ, ત્યાં કોઈ આપણી ઇચ્છાથી જન્મ્યા નથી. માતા-પિતા એકંઈ આપણને પ્રથમ જોયાં નથી અને આપણે પણ પ્રથમ માતા-પિતાને જોયા નથી કે પરસ્પરની પસંદગીપૂર્વક સંબંધો જોડાય. આવું કંઈ પણ ન હોવા છતાં અમુક સ્થળે જન્મ થયો તે તો પ્રત્યક્ષ છે, તો તે જન્મનું કંઈ કારણ તો માનવું જ પડશે ને ? કોટિધ્વજને ત્યાં જન્મનાર કર્મોની મિલ્કતનો માલિક થાય છે અને દેવાદારને ત્યાં અવતરનાર કૃષ્ણ (ઋણ)નો વારસ બને છે, હવે કહો કે તે આ ભવમાં ક્યાં કમાવા અને ગુમાવવા ગયો હતો ? જન્મતાં જ કોઈ રોગી-નીરોગી થાય તે સર્વ શાથી ? ધનવાન કે નિર્ધન, સારાં કે નરસાં મા-બાપ વગેરેનો સંયોગ શાથી ? નબળાને ત્યાં અવતરવા કોઈ નથી ઇચ્છતો, છતાં પણ જે બને છે તે સર્વના કર્મ-લાગ્ય-નસીબ-પુણ્ય-પાપ આદિ કર્મના જે પર્યાયવાચી શબ્દો કહેવાય છે તે સિવાય અન્ય કંઈ જ નથી. ૬

પ્રશ્ન ૮૬ :- માણસના જીવનમાં લોગવાતી સર્વ શુભ અને અશુભ એ સર્વ અવસ્થા કોને આભારી છે ?

ઉત્તર :- એક બુદ્ધિશાળી ગણાતો માણસ પણ પોતાની સફળતા માટે વિચારપૂર્વક પ્રયત્ન કરતો હોવા છતાં પણ ક્યારેક તેને નિષ્ફળતા મળે છે, અને સામાન્ય ગણાતો માણસ લોભા ભાવે, વિના માર્ગદર્શન પેલું ક્યારેક સફળતા મેળવે છે. આ પ્રમાણે બનવામાં તેના પૂર્વ કર્મની તેવી કોઈ અસરના પરિણામ સિવાય બીજું શું કદાચ શકાય તેમ છે ? ૭

(૧૩) કર્મ ઉદયને જીતવાનો ઉપાય

પ્રશ્ન ૮૭ :- કર્મનો ઉદય જ્યારે બદલે, ત્યારે તેથી પ્રાપ્ત થતી દીન-દુઃખી અવસ્થાથી બચવા શો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ ?

ઉત્તર :- એક શેઠને વધારે નોકર રાખવા પાલવતા નથી, આ સ્થિતિમાં એક નોકર પોતાની મેળે રાજનાયું આપે છે અને બીજે નોકર ધક્કો મારીને કાઢે ત્યારે જ નીકળે તેવો છે. હવે વિચાર કરો કે તે બન્નેમાં બીજે સ્થાન મેળવવાની વધારે સરળતા કોને ?

પુણ્ય પૂરાં થયે ધન, માલ, કુટુંબ, પરિવાર, વગેરે સૌનાં ખાસકાં તો ભવોભવ ખાધા અને તેના પ્રહારથી માથાની ટાલ પણ સાજી નથી રહી. તે જ્યારે જવા માગે ત્યારે સામેથી જ તેનો મોહ છોડે તે સરળતાથી ફરી તેણે ઉત્તમ સ્થાન મેળવી શકે, પરંતુ જેને ખાસકાં ખાવાની ટેવ પડી ગઈ છે તે “ખાસકાંખાધો જીવ” કહેવાય. તેની દશા ધક્કો ખાતે નીકળનાર જેવી થાય છે. ૧

પ્રશ્ન ૮૮ :- કર્મના ઉદય સમયે નવીન કર્મ ફરી ન બંધાય તે માટે શું કરવું ?

ઉત્તર : શરીર ઉપર ગંદકીના ડાઘ દેખાય ત્યારે તેને ધોવા માટે કાઢવની કુંડીમાં કુદાય નહીં. તેમ, કર્મના ઉદયનું અશુભ પરિણામ અનુભવમાં આવે એટલે આર્ત-રૌદ્રધ્યાનના ખાડામાં ન પડતાં વિચાર કરે કે, મારા પોતાના જ કરેલા ઉદય આવ્યા છે, કોઈનાં કરેલાં મારે ભોગવવાં પડતાં નથી. એકનાં કરેલાં બીજાને ભોગવવાં પડતાં હોત તો કોઈ દુઃખ ભોગવત જ નહીં, કોઈ દુર્ગતિમાં જાત નહીં, પોતાને બદલે અન્યને ધકેલી આપત. આ પ્રમાણે વિચાર કરી સમતા ભાવને ધારણ કરે તો ઉદય આવેલ કર્મનો ક્ષય થાય અને નવાં ન બંધાય. જૈન શાસન પામેલાનું અમ્યું ખાલી ન જાય, સહન કરેલું નિષ્કળ ન જાય.

કિંં एत्तो कट्टरं, મૂઠા જં થાણુગંમિ અપ્પિહિયો,

થાણુસ્સ તસ્સ રુસદ્, ન, અપ્પણો દુપ્પ ઉત્તસ્સ'

મૂઠ માણુસ કોઈ લાકડાં કે ઢૂંઠા સાથે અથડાય તો પોતાના આંધળાપણુનો દોષ ન જોતાં સારી વસ્તુ સામે રોષ કરે છે, તેમ અજ્ઞાની જીવ પણ દુઃખ સમયે પોતાના ગયા જન્મમાં બાંધેલાં દુઃખ કર્મને ન વિચારતાં સામી વ્યક્તિ અથવા તો વસ્તુનો જ દોષ દેખી તેના પ્રત્યે ઈર્ષાં કરે છે. ૨

પ્રશ્ન ૮૯ :- પાપનો ઉદય પોતાના અશુભ વર્તાવને મજબૂત કરવા પ્રથમ શું કરે ?

ઉત્તર : ચોર અથવા ધાડપાડુઓ જ્યારે ઘરમાં ઘૂસે ત્યારે સૌથી પહેલાં માલિકને પૂરી દેવાનો ઘાટ ગોઠવે છે. માણુસ જ્યારે તેની જેલમાં પુરાણો એટલે હવે પાપના ઉદયનો અશુભ વર્તાવ સરળતાભરેલો થઈ જાય છે.

પાપની અશુભ કાર્યવાહી પણ આવી જ હોય છે. તે જ્યારે ઉદય અવસ્થાને પામે ત્યારે પ્રથમ અકળામણ-કંટાળો ઊભો કરી ધર્મ અને પુણ્યના દરવાજા બંધ કરી આત્માને કેદ કરે છે. તેના કારસ્થાનના કારાગૃહમાં પુરાણ પછી ગમે તેટલી જૂમો પાડો કે રાડો નાખો પરંતુ પોલીસ (ધર્મ-પુણ્ય) તેની જૂમો સાંભળી શકે નહિ અને તેથી પોતાનો સંરક્ષક (પુણ્ય) મઢઢે આવી શકતો નથી. ૩

પ્રશ્ન ૯૦ :- આવું પાપાનુબંધી પાપ (ગયા જન્મનો પાપનો ઉદય એવો તીવ્ર અશુભ હોય કે તે ફરીને પણ તીવ્ર અશુભ પાપનો બંધ કરાવે) આત્મ-શક્તિમાં કેવી રીતે હાનિ-કરવામાં સફળ થાય છે ?

ઉત્તર : ચોર અને ધાડપાડુઓ પોતાના કારસ્થાનમાં પૂરેપૂરા સફળ થવા માટે પ્રથમ આગ લગાવે અથવા શોર-બકોર મચાવે અને પછી ધાંધલમાં પોતાનું લૂંટવાનું કામ કરે છે. તેમ, આવું પાપાનુબંધી પાપ ઉદય સમયે પ્રથમ દુઃખરૂપી આગ લગાવે, અને પછી તેમાં માલિકને અકળાવી, ભાન વિનાનો બનાવી, આત્મિક સંપત્તિ લૂંટી, કંગાલ બનાવી ચાલ્યો જાય છે. આવી રીતે અગ્નિ અને ચોરી એ બન્નેનાં એક સાથે નુકસાન થાય છે. ઉદય પામેલ પાપમાં ઢાઝયો અને સમતા-દમા વગેરે આત્મિક ગુણો લૂંટાણા. ૪

પ્રશ્ન ૯૧ :- આવા અજ્ઞાન : : અણમા શું ?

ઉત્તર : પોતાના જન્મ કે જન્માંતરનાં કર્મોં લોગવ્યા સિવાય બીજો માર્ગ નથી, તેમ સૌ જાણે છે, છતાં પણ આવે

સમયે અજ્ઞાની જીવનું વર્તન કર્મ પર કંટાળો લાવવાને બદલે ધર્મ અને પુણ્ય ઉપર કંટાળો લાવનાર બને છે.

અશુભ ઉદય સમયે કર્મક્ષયના ઔષધસ્વરૂપે ગણાતા ધર્મનાં બની શકે તેવાં અનુષ્ઠાનો, ધીરજથી કરવાને બદલે આવો અજ્ઞાની જીવ, સામી વ્યક્તિ અથવા પદાર્થો પ્રત્યે ક્રોધ-કપટ, વગેરે કરવા લાગી જાય છે. એટલે આવી પ્રવૃત્તિનું નામ-પાપનો બહિષ્કાર કરવાને બદલે પુણ્યનો બહિષ્કાર કર્યો ગણાય. ૫

પ્રશ્ન ૯૨ :- કર્મના અશુભ ઉદયને કઈ રીતે ઓળખવો ? અને તેના ક્ષયનો માર્ગ શો ?

ઉત્તર : શરીર બગડ્યું અને સંજોગો વીકરી ગયા તેને શું પુણ્યનો ઉદય માન્યો ? અજ્ઞાતા અને અશુભના ઉદયે બનતા આવા ઈચ્છા વિરુદ્ધના પ્રસંગોને જીતવા માટે આપણે ધર્મનું શરણું સ્વીકારવું જોઈએ. જીવનમાં જે કંઈ પણ ધર્મકરણી વગેરે કરતા હોઈએ, તેના પર તે સમયે વધારે ઢઢ બનવું જોઈએ. ઘણા અજ્ઞાની લોકો આપત્તિ સમયે ધર્મકરણી પ્રત્યે બગવો પોકારે છે અને બડબડાટ કરે છે કે, ધર્મકરણી નકામી છે.

હુંબ તો પાપના ઉદયે મળે છે, અને તેથી કંટાળી કર્મને ધક્કો (ક્ષય) મારવાને બદલે ધર્મ અને પુણ્યને ધક્કો માર્યો. રસ્તે ચાલતો એક ગાંડો માણસ પણ અડપલું કરનારને જ ધક્કો મારે છે, તો અજ્ઞાની જીવનું આ કાર્ય તો ગાંડા કરતાં પણ વધારે ખરાબ ગણાય.

કોઈ પણ અણુગમતો પ્રસંગ બને ત્યારે તે સમયે ઉદયમાં આવેલાં પોતાનાં અશુભ કર્મનો ક્ષય કરવાનો પ્રસંગ હતો, પરંતુ તે સમયે કર્મના વિપાક (ઉદય)ને વિચારવાનું અને સમતાદ્યારણ કરવાનું કાર્ય ભૂલી જાય છે. કર્મનું કલાંક દૂર કરવાને અવસરે આત્મભાવ ભજવાને બદલે, આત્મભાવનો બહિષ્કાર કરવા જેવું ગણાય. દુઃખ તો મળ્યું હતું પાપના ઉદયે, અને તેને ધક્કો (ક્ષય) મારવાને બદલે ધર્મ-પુણ્યને ધક્કો માર્યો, એટલે આ કાર્ય તદ્દન અજ્ઞાન આચરણ કહેવાય. ૬

પ્રશ્ન ૯૩ :- જેને પોતાના આત્મિક નુકસાનનું જ્ઞાન નથી તેને કર્મથી બચવાનો ઉપદેશ શા કામનો ?

ઉત્તર : પાંચ-સાત વર્ષનો બાળક રસ્તે જતાં લૂંટાયો હોય, અને નુકસાન કે ફરિયાદના નિયમને જો ન જાણતો હોય તો શું પોલીસ પોતે ફરિયાદ નથી કરતી ? ખૂનના કેસમાં મરનાર ફરિયાદ ન કરે તો પણ પોલીસ ફરિયાદ કરે છે. મરનાર મરી ગયો, તેના દ્રવ્ય-પ્રાણ (શરીર) નો નાશ થયો, તો પણ તેનો આત્મા ભાવપ્રાણ સહિત છે. એટલા માટે જ શ્રી જિનેશ્વર દેવનું ધર્મ-શાસન તેના રક્ષણ માટે પ્રયત્ન કરે છે. ભારે કર્મીનો કેસ (કર્મથી બચવાનો માર્ગ) જ્ઞાની દેવો ચલાવે તેમાં તે અજ્ઞાની કહેવા નથી આવતો કે અમારું આત્મ ધન લૂંટાઈ ગયું. સંસાર-સમુદ્રમાં ડૂબતા જીવોને વગર કહ્યું પણ તારવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. ૭

પ્રશ્ન ૯૪ :- જીવ જે પણ કાર્ય કરે છે તે અનુસાર પુણ્ય તથા પાપ કર્મ બાંધે છે, પરંતુ જીવ જે કાર્ય કરે છે તેના

ફળનો નિર્ણય કોણ કરે છે કે જેના અનુસાર તે જીવ ત્યાં જ જન્મ લે છે અને ફળ ભોગવે છે ?

ઉત્તર : જે રીતે ગૌઘ રોગીઓને અલગ-અલગ પ્રકારની રોગને અનુકૂળ દવાઓ આપે છે, અને તે દવાઓ પોત-પોતાના સ્વભાવ અનુસાર રોગીઓ ઉપર ગરમી, ઠંડી વગેરે, અનેક પ્રકારનાં પ્રભાવ પ્રગટ કરે છે. તે દવાઓ જડ હોવાના કારણે ગૌઘ આદિ કોઈની પણ આજ્ઞાને સમજતી નથી, અને ન તો ગૌઘ તેને કોઈપણ પ્રકારની આજ્ઞા કરે છે, તો પણ તે તો પોત-પોતાના સ્વભાવ અનુસાર ફળ ખતાવે છે.

તથા વિભિન્ન પ્રાણી પથ્થા-પથ્થનું સેવન કરે છે. તેને વસ્તુઓના ગુણ-દોષના અનુરૂપ આપોઆપ ફળ મળી રહે છે. વસ્તુઓને રોગી-નીરોગી, સુખી દુઃખી, વગેરે બનાવવા માટે કોઈ આજ્ઞા હેતા નથી, અને ન તો તે વસ્તુઓમાં જડ હોવાના કારણે તેવા બનાવવાનો વિચારેય હોય છે. પરંતુ તે પોતાના સ્વભાવ અનુસાર રોગી-નીરોગી વગેરે બનાવે છે.

જેમ કોઈ વ્યક્તિ અધિક ભાંગ લેવાથી થોડા સમય સુધી ગાંડા જેવી બની જાય છે. ભાંગ જડ છે, તે ભેદ-ભાવ વગર રાગ-રંકાદિ બધા ઉપર પ્રેરક વિના પોતાનો સ્વભાવ ખતાવી દે છે. તે જ પ્રકારે જીવનાં પણ કર્મ બંધાય છે. તે જડ છે અને બંધ થયા પછી તેનો સુખ અથવા દુઃખરૂપ સ્વભાવ પ્રગટ થઈ જાય છે. અર્થાત્ કર્મપુદ્ગલોના સ્વભાવથી જ તે કર્મ બંધવાવાળા જીવને સુખ દુઃખરૂપ ફળ મળે છે. બીજાં કોઈપણ ફળ ભોગવવાવાળા નથી. ૮

પ્રશ્ન ૯૫ :- જ્યારે જીવ પોતાનું શરીર છોડે છે, તે સમયે તે પોતેજ નીકળે છે? એકલો જ બીજી જગ્યાએ જઈને જન્મ લઈ લે છે કે કોઈના વડે લઈ જવાય છે? જો લઈ જવામાં આવે છે તો કોના વડે અને તેને કોણ મોકલે છે? અને જ્યારે તે આવે છે ત્યારે તે જીવને તે દેખાય છે કે નહિ? જો જીવ એકલો જ ચાલ્યો જાય છે કેવી રીતે ચાલ્યો જાય છે?

ઉત્તર : જીવને ભવન્તરમાં પોતાનાં કર્મ સિવાય બીજું કોઈ લઈ જતું નથી. કર્મ-યુક્ત જીવ એકલો જ બીજી જગ્યાએ જઈને જન્મ લે છે. જે રીતે ભાંગ, શરાબાદિથી પરાધીન ગાંડો માણસ પોતાની મેળે જ ખરાબ રીતે બેસવું, આભૂષણ-વસ્ત્ર વગેરે ફેંકવું, પગરખાં વગેરે પછાડવાં, માથું, હાથ, પગાદિને જોરથી માર મારવો વગેરે કરે છે. તેની ઈચ્છા દુઃખી થવાની ન હોવા છતાં પણ તે ભાંગ વગેરેના પરમાણુના સ્વભાવથી કોઈ પણ પ્રેરણા વગર પોતાની મેળે જ દુઃખી થાય છે. તેજ રીતે નરકાનુપૂર્વીક આદિ કર્મ પરમાણુઓના સ્વભાવથી જ તે પોતાની મેળે નરકાદિ ગતિમાં ચાલ્યો જાય છે. તેને લઈ જવા વાળા અને મોકલાવવા વાળા કોઈ નથી. ૯

પ્રશ્ન ૯૬ :- કયાં કારણોથી ક્રોધાદિ ક્રમોની ઉત્પત્તિ થાય છે?

ઉત્તર : ગયાં જન્મોમાં આત્માએ જે કંઈ પણ અશુભ કર્મો સંચિત કર્યાં હોય, તે પુરૂષલો જ્યારે હૃદય અવસ્થાને પામે છે, ત્યારે જો આત્મા પોતાના સ્વભાવને ભૂલીને જડ કર્મદશાને આધીન બને તો જીવની દશા તે અશુભ પુરૂષલમય

બની જાય છે. આઠ કર્મની ૧૪૮ પ્રકૃતિમાંથી ૮૨ પાપ પ્રકૃતિ છે. તે અશુભ પ્રકૃતિઓ જ્યારે ઉદયમાં આવે અને આત્મા તે ઉદય સમયે પોતાનું જ્ઞાન ભૂલે તો તે ૪૬ અશુભ કર્મ જેવી જ આત્માની પણ દશા બની જાય છે. કોધાદિ સર્વ દોષો માટે આ પ્રમાણે સમજી લેવું. જે આત્મા ઉદયને જીતી જાય છે તે કર્મરહિત બની જાય છે. ૧૦

(૧૪) કર્મોના બંધ અને ક્ષય વિષે

પ્રશ્ન ૯૭ :- કોઈ એક જ શુભ કે અશુભ પ્રવૃત્તિનો પુણ્ય કે પાપ સ્વરૂપે કર્મબંધ એકસાથે સાત અથવા આઠ કર્મમાં કેવી રીતે વહેંચાઈ જાય છે ?

ઉત્તર : જેમ આપણા એક વખતના ગ્રહણ કરેલા ભોજનમાંથી લોહી-માંસ-મજ્જા વગેરે સાતે ધાતુ તૈયાર થાય છે તેમ એક જ ક્રિયાના બંધમાં સાતે કર્મમાં વહેંચણી થાય છે. જ્યારે શરીરમાં ગૂંમડું થયું હોય, ત્યારે તેમાં થતી રસીપરુની વૃદ્ધિ પણ ખોરાકમાંથી જ થાય છે. એટલે ગૂંમડું થયું હોય ત્યારે જેમ ખોરાકની જુદા જુદા આઠ ભાગમાં વહેંચણી થાય અને ગૂંમડું ન થયું હોય ત્યારે સાત ભાગે વહેંચણી થાય, તે પ્રમાણે ગૂંમડાં જેવું આયુષ્ય કર્મ બંધાવું હોય ત્યારે કરાતી પ્રવૃત્તિથી બંધાતાં કર્મોના વિભાગ આઠે કર્મોને મળે અને નહીતર સાત કર્મોને. ૧

પ્રશ્ન ૯૮ :- આઠ કર્મમાં જે પ્રકૃતિ-સ્થિતિ-પ્રદેશ અને અનુભાગ એ ચાર પ્રકારના બંધો થાય છે તેનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી શું છે ?

ઉત્તર : ચાર પ્રકારના બંધનું વર્ણન એ પ્રમાણે છે કે, ખરેખરી રીતે તો કર્મના બંધમાં એકથી વધારે કોઈ પ્રકાર નથી. માત્ર જાણવા અને સમજવા માટે વ્યવહારથી તેના ચાર પ્રકાર બતાવેલા છે.

આત્માના અધ્યવસાયમાં જ્યારે રાગ-દ્વેષની મલિનતા જાગે છે ત્યારે તુરત જ કર્મણુ વર્ગણના પુદ્ગલો આત્માને ચોંટવા માંડે છે અને જ્યારે તે પુદ્ગલો આત્મા સાથે જોડાયા, બંધ થયો, ત્યારે તેને કર્મ કહેવાય છે. હવે આ બંધની ક્રિયામાં જે ચાર પ્રકારના વિભાગો કરવામાં આવેલ છે તેનો ખુલાસો નીચે પ્રમાણે છે.

જે પુદ્ગલોનો આત્માની સાથે બંધ થયો તે કર્મણુ વર્ગણના પુદ્ગલો જડ છે, તેથી તેમાં કોઈ પણ પ્રકારનો “સ્વભાવ” હોતો નથી. સ્વભાવ એટલે “પ્રકૃતિ-બંધ” (સુખ-દુઃખ, શાતા-અશાતા, લાલ-અલાલ, અનુકૂળતા-પ્રતિકૂળતા આદિ શુભ કે અશુભ વગેરે જેવા સ્વરૂપે પ્રગટ થવું નક્કી થાય તેને સ્વભાવ અથવા પ્રકૃતિબંધ કહેવાય છે.) અર્થાત્ તે જડ પુદ્ગલોમાં કંઈ પણ સ્વભાવ હતો નહિ કે ૧૪૮ પ્રકૃતિમાંથી તેને કંઈ પ્રકૃતિરૂપે બનવું, તે શક્તિ ન હતી, પરંતુ કર્મ આત્મા સાથે બંધાયા પછી ૧૪૮ પ્રકૃતિમાંથી કોઈ પણ પ્રકૃતિરૂપે બની જાય છે. તેવો સ્વભાવ તેમાં આવ્યો એટલે તેને પ્રથમ પ્રકૃતિ બંધ અથવા સ્વભાવ બંધ કહ્યો.

હવે જે પુદ્ગલો જે પ્રકૃતિરૂપે બંધાણા તે જડ પુદ્ગલોની પ્રથમ કોઈ ચોક્કસ સ્થિતિ ન હતી કે તેની પર્યાય કેટલો સમય

ટકશે. પરંતુ આત્માના અધ્યવસાય (પરિણામ)નો જે રસ તેના પર ઓતપ્રોત બન્યો છે, તે જેટલો ઉત્કૃષ્ટ હશે, તેટલા લાંબા સમય સુધી તે કર્મ પુદ્ગલો આત્મામાં કર્મરૂપે ટકશે. જેમ કે કોઈ કપડાં પર અત્તર ઢોળાઈ ગયું તો તે કપડાંમાં સુગંધ કેટલા સમય સુધી ટકશે? તેનો ઉત્તર સમજવા માટે એ વાત સમજવી પડશે કે-ઢોળાયેલા અત્તરની શક્તિ કેટલી બલવાન છે? જે વધારે પ્રમાણથી બલવાન શક્તિ હશે તો કપડાંની સુગંધમય સ્થિતિ લાંબા સમય સુધી ટકશે અને ઢોળાયેલ અત્તર ઓછા પ્રમાણમાં શક્તિશાળી હશે તો થોડા સમય સુધી ટકશે.

તેવી જ રીતે આત્માના કષાય (મલિન)યુક્ત અધ્યવસાયો (પરિણામો) જેટલા તીવ્રપણાથી કર્મ-પુદ્ગલો સાથે ઓતપ્રોત થયા, તેટલા વધારે સમય સુધી તે કર્મ આત્માને ભોગવવું પડશે. આ પ્રમાણેની પુદ્ગલોમાં અમુક સમય સુધી ટકી રહેવાની જે ક્રિયા બને તે “ સ્થિતિબંધ. ”

અધ્યવસાયોની મંદ અને તીવ્ર અવસ્થાને કારણે તેમાં જે સ્થિતિનો નિર્ણય થયો, તેવી જ રીતે તેના “ રસ ” નો નિર્ણય થાય છે. એટલે કે કર્મ ઉદય સમયે કેવી તીવ્રતા અથવા મંદતા ધારણ કરીને આવશે તેનો સર્વ આધાર કષાયની (મલિનતા) તીવ્રતા પર રહેલો છે તેનું નામ ‘અનુભાગબંધ’.

એથો પ્રદેશબંધ છે, એટલે કર્મ પુદ્ગલોનો સમૂહ. કર્મબંધનો મૂળ વાસ્તવિક પ્રકાર આ એક જ છે. ઉપરના ત્રણે લેદો માત્ર આ એથા લેદની જુદી જુદી અવસ્થા છે. કર્મ

પુરુષલના સમૂહને ‘પ્રદેશ’ કહે છે. આ કર્મ સમૂહ ૧૪૮ કર્મની પ્રકૃતિરૂપે આત્માને આવરિત કર્યા તેનું નામ “પ્રકૃતિ બંધ.” તે પ્રદેશો કેટલા સમય સુધી ટકશે તે અવસ્થાનું નામ “સ્થિતિ બંધ” અને તે પ્રદેશો ઉદય સમયે આત્માને કેવો અનુભવ કરાવશે તે અવસ્થાને “સ્સબંધ” અથવા “અનુભાગબંધ” કહે છે. આ પ્રકારે ચારે બંધનું સ્વરૂપ છે. ૨

પ્રશ્ન ૮૮ :- દેવ, તિર્યંચ અને નારકો વર્ગે સૌને આત્મા તો સમાન છે, છતાં કર્મબંધનોને તે સર્વથા કેમ ક્ષય નથી કરી શકતા ?

ઉત્તર : એક મનુષ્યની પેઠી બેરહાર ચાલતી હોય ત્યારે લેણુદાર ગમે તેટલું લેણું લેવા આવે તો તે તેને ભરપાઈ કરી શકે, પરંતુ પેઠી ઢીલી થયે નાના લેણુદાર આવે તો પણ શું થાય ? પેઠી તો સૌ માંડીને બેઠા છે, પરંતુ વ્યાપાર ચાલી શકે તેવે સ્થળે માંડી હોય તો વાંધો ન આવે. તેવી રીતે, મનુષ્ય ભવ તે ભરખબરની પેઠી સમાન છે, અને શેષ સર્વજીવો ખૂણે બેઠેલા જેવા છે, તેથી ધર્મ અને પુણ્યની કમાણીના અભાવમાં કર્મનું ઋણ ચૂકવી શકતા નથી. ૩

પ્રશ્ન ૧૦૦ :- કરેલાં કર્મને ભોગવ્યા વિના ક્ષય નથી અને તપથી કર્મનો ક્ષય થાય છે. આ બંને વાક્યોના ભાવ શા છે ? વિરોધાભાસ જેવાં વાક્યો શું નથી ?

ઉત્તર :- કર્મ રચનાને સમજી જશો તો વિરોધાભાસ લાગશે નહીં. બંને શાસ્ત્રવચનો સાચાં છે અને તેની સત્યતા

આ પ્રમાણે છે. કરેલા કર્મો અવશ્ય લોગવવાં જ પડે તેવો એકાંત નિયમ નથી. “લોગવવાં પડે અથવા તપથી ક્ષય થાય” તેવો નિયમ છે. લોગવવાથી જે કર્મ ક્ષય થાય તે રસ અને પ્રદેશથી ક્ષય થાય અને તપથી જે ક્ષય થાય તે માત્ર રસથી ક્ષય થાય, પ્રદેશો તો લોગવવા પડે. ૪

પ્રશ્ન ૧૦૧ :- રસ-અનુભાગબંધનો તપથી ક્ષય થાય અને પ્રદેશ લોગવવા પડે તે વાત ઉદાહરણ સાથે સમજાવો.

ઉત્તર :- જેમ એક માણસે ૨૫-૫૦ કેરી ખાઈ નાખી અને પેટ ચડ્યું, દુઃખાવો વધ્યો અને ગૈધને બોલાવ્યા. ગૈધે તેને સૂંઠ આપી અને તેથી કેરીની વિકૃતિનું જોર શમી ગયું. અથવા તો અતિશય કેળાં ખાવાને કારણે પેટથી દુઃખી થતાં તેને એલચી દેવાથી દર્દ શાંત થયું. તો આ સ્થળે સૂંઠ કે એલચીએ કેરી કે કેળાંના પુદ્ગલોને ઉડાવ્યા નથી, પરંતુ ઔષધને પ્રભાવે તેનો વિકાર શમી ગયો. કર્મના વિકારને તોડી નાંખવા તેનું નામ અનુભાગનો (રસનો) ક્ષય કહેવાય છે. વિકાર શમી ગયા પછીના જોર વગરના રહેલા પુદ્ગલો (પ્રદેશો) વિના મુશ્કેલીથી મળ દ્વારા નીકળી જાય, તેમ તપશ્ચર્યાથી કર્મનો વિકાર દૂર થાય છે અને કર્મના વધેલા પ્રદેશો વિના પ્રયત્ને અને વિના મુશ્કેલીએ દૂર થઈ જાય. ૫

પ્રશ્ન ૧૦૨ :- રસ અને પ્રદેશ એટલે શું ?

ઉત્તર : અશુભ પરિણામ એટલે કે વેદના આપવાની કર્મમાં જે તીવ્રતા હોય તેને “રસ” કહેવાય છે, અને કર્મપુદ્ગલોને જે જથ્થો હોય તેને “પ્રદેશ” કહેવાય છે.

સર્પની ઝેરીલી દાઢને જો “રસ”ની ઉપમા દઈ શકાય તો સર્પના શરીરને “પ્રદેશ”ની ઉપમા ચોક્કસ લાગુ થઈ શકે. ડંબ દેનાર અને મૃત્યુ નિષળવનાર શક્તિ દૂર થયે પાછળ વધેલું જેમ એક કલેવર માત્ર ગણાય તેમ ‘કર્મ’નો રસ’ ક્ષય થયે “પ્રદેશો” પણ શક્તિહીન ગણાય. તેથી ક્ષય થનાર કર્મ આ રીત પ્રમાણે રસથી ક્ષય પામે છે, અને પ્રદેશથી જે ભોગવવાનું રહે છે તેની તો જીવને કંઈ ખબર જ પડતી નથી. રસ-અનુભાગ બંધના ઉદય સાથે જો પ્રદેશ ઉદય હોય તો તે કઠિન લાગે છે. જે કર્મ પરાણે ભોગવવાનાં હોય છે તેમાં રસ અને પ્રદેશ બન્ને ભોગવવા પડે છે. ૬

પ્રશ્ન ૧૦૩ :- અનાદિ નિગોદ (અવ્યવહાર રાશિ)માંથી જે જીવો નીકળે છે તે કયા પુરુષાર્થના યોગે ?

ઉત્તર : જ્યાં ભયંકર પરાધીનતા અને જાગૃતિ નામ શેષમાત્ર હોય, ત્યાં પુરુષાર્થની વાત જ ક્યાં કરવી ? અનાદિ નિગોદથી જીવનું જે નીકળવું થાય છે તે માત્ર ભવિતવ્યતાના યોગે (ન ધારેલો આકસ્મિક બનાવ બને અને લાભ મળે) જ નીકળે છે. ૭

પ્રશ્ન :- ૧૦૪ જો ભવિતવ્યતાના સંયોગે અનાદિ નિગોદથી ઉદ્ધાર થયો તો હવે તેવી જ ભવિતવ્યતાના યોગે અનાદિ સંસારથી પણ વગર પુરુષાર્થે ઉદ્ધાર થઈ જશે તેમ માનવામાં શું વાંધો ?

ઉત્તર : પ્રથમ તો એ વાતનો વિચાર કરો કે ભવિતવ્યતાનો વિશ્વાસ ક્યાં રાખવાનો હોય ? જ્યાં આપણો કંઈ પણ ઉપાય ન હોય, જ્યાં આપણું કંઈ ચાલતું નથી, જ્યાં આપણે પોતાની

મોળે ભુક્ત થઈ શકતા નથી, તેવે સ્થાનેથી જ માત્ર ભવિતવ્યતાને ચોથો આપણે નીકળી શકીએ છીએ.

જેમ કોઈ એક આંધળો પર્વત પર ચઢતાં કોઈ ભયંકર ખાડામાં પડી ગયો. તે સ્થાન દુર્ગમ અને અંધકાર ભરેલું હતું. સામાન્ય રીતે કોઈ જોઈ શકે તેવું પણ ન હતું. તેવામાં કોઈક દ્વાયાળુની દૃષ્ટિ ત્યાં પડી અને તેનો ઉદ્ધાર કરી, યોગ્ય સ્થાને પહોંચતો કર્યો. તેવે સમયે તે આંધળો એમ કહે કે ચોહ ! આંધળા થઈ પડી જવામાં કોઈ વાંધો નથી. કારણ કે “કોઈક દ્વાયાળુ મળી જશે અને જરૂર ઉદ્ધાર કરશે.” આ પ્રમાણે કહેનારને તમે આપે પણ આંધળો અને અક્ષલમાં પણ આંધળો જરૂર કહેશો. કોઈ મારો ઉદ્ધાર કરનારો મળી જશે તેવી ભવિતવ્યતાની આશાએ કૂવામાં પડી ગયેલો બહાર નીકળવાનો પ્રયત્ન કર્યા બગરનો નહીં રહે. અક્ષલ અને સમજ આવ્યા પછી પોતાનું ભાવિ પોતાને જ જોવાનું હોય છે. ૮

મુક્ત ૧૦૫ :- યથાપ્રવૃત્તિકરણનો ભાવાર્થ અને સ્વરૂપ શા છે ?

ઉત્તર : મોહનીય કર્મની ૭૦ કોડકોડી સાગરની સ્થિતિમાંથી ૬૯ અકામ નિર્જરાથી જ બપવાની છે અને છેલ્લી ૧ કોડકોડની સ્થિતિ આપણી મહેનતથી સકામ નિર્જરાએ બપાવવાની છે. પ્રથમની ૬૯ જેટલી મોટી સ્થિતિ જેણે તોડી તેનું નામ યથાપ્રવૃત્તિકરણ. તેનો અર્થ એવો છે કે, આપણા વગર ઉપયોગે-વગર ધારણાએ-અનિચ્છાએ દુઃખ ભોગવી કર્મ ઓછાં કરવાં તેનું નામ યથાપ્રવૃત્તિકરણ કહેવાય. ૯

પ્રશ્ન ૧૦૬ :- ૬૯ કોડકોડ જેટલું મોહકર્મ જો વગર ઉપયોગે ક્ષય થયું તો માત્ર છેલ્લા ૧ માટે કેમ બાકી ?

ઉત્તર :- મહાનુભાવ ! આ વિશ્વનો અમુક નિયમ છે કે, અમુક હદ સુધી કાર્ય સ્વાભાવિક થાય અને પછી તો પ્રયત્નથી જ કરવું પડે. અનાજના કરોડો દાણા વરસાદે ઉત્પન્ન કર્યાં તો પછી તે રોટલા પણ કેમ નથી તૈયાર કરી આપતો ? આ કોઈ પ્રશ્ન જ નથી, તો પછી તેનો ઉત્તર શો હોઈ શકે ? યથાપ્રવૃત્તિકરણ સુધી જ અકામ નિર્જરા કામ લાગે, પછી કામ ન લાગે. નાનાં ધાવણાં બાળકોને માતા પરાણે સ્તનપાન કરાવે, પરંતુ ઘાંત આવી ગયા, અને ખાતાં પણ આવડી ગયું, પછી જો તેવી માગણી કરે તો મૂર્ખ ગણાય. આટલા સમય સુધી સ્તનપાન કરાવી પોષણ કર્યું તો હવે કેમ ન કરે તેમ વિચારે તો અજ્ઞાન કહેવાય. બાળક અવસ્થામાં જે પરાધીનતા હતી, તે મોટા થયે પણ નભાવવા માગે તો તે ન ચાહે. જ્ઞાન આવ્યા પછી અજ્ઞાનનો આધાર ન રખાય. ગટરના કાઢવનો પીંડો ઊછળી કપડે લાગી ગયો હોય ત્યારે તે અશુચિનો લાગેલો પીંડ અમણપણે મણ થયેલી હલન-ચલનની ક્રિયાના ઝટકે ખરી જાય. તેનો જે ડાઘ પડ્યો હોય તે તો મહા મહેનતની અને સમજપૂર્વકની ક્રિયાની વિધિ વિના જતો નથી, તે અનુસાર સમજવું. ૧૦

પ્રશ્ન ૧૦૭ :- સ્થાવર જીવો સ્વર્ગમાં પણ છે અને નરકમાં પણ છે. તો નરકમાં રહેનાર દુઃખી અને સ્વર્ગનાં વિમાનો વગેરેમાં રહેલા સુખી ગણાય ?

ઉત્તર :- સંડાસ સાફ કરનારો ચાહે ગરીબના ઝૂંપડે જાય કે રાજાના મહેલમાં જાય તો શો ફેર ? જાય ગમે ત્યાં, પરંતુ

ક્રિયા તો સમાન જ કરવાની છે. તેથી સ્થાવર વગેરે જીવો ગમે ત્યાં હોય તો પણ સ્થિતિ એકસરખી જ લોગવે છે. પ્રકાશ એ આંખવાળાને જેમ માત્ર મદદ કરનાર છે, તેમ સ્વર્ગ નરક વગેરે સ્થાનો તેવા શુભાશુભ કર્મોવાળાને તેવા તેવા પ્રકારના સુખદુઃખમાં મદદ કરનાર છે. અંધ માણસને રાત કે દિવસ સમાન છે, તેથી દેખતાને પણ રાત દિવસ સમાન હશે તેમ ન ગણાય.

નારકી જીવોને પ્રતિબોધવા સ્વર્ગના દેવો પણ ત્યાં જાય છે અને પરમાધામી દેવો તો ત્યાં જ હોય છે, છતાં તે આત્માઓને તેવાં અશુભ કર્મ ન હોવાના કારણે ત્યાંના અશુભ પુદ્ગલો અસર નથી કરી શકતા. ૧૧

પ્રશ્ન ૧૦૮ :- જેવી રીતે બેન્કે જતો માણસ પોતાના એક સાથે બીજનો પણ એક વટાવી શકે છે, તેવી રીતે પોતાનાં કર્મ ક્ષય કરનાર, પોતાની સાથે બીજનાં પણ કર્મ ક્ષય નથી કરી શકતો, તો પછી શ્રી જિનેશ્વર પરમાત્મા જેવાની આરાધનાનું ફળ શું ? લક્ષ તો કર્મ ક્ષય કરી, નિર્જરાના ભાવને મેળવી, મોક્ષને સાધ્ય કરવાનું છે અને તે લક્ષ પોતાનું પોતે જ કરી શકે છે, તો પછી શ્રી તીર્થંકરદેવની શું ઉપકારિતા છે ?

ઉત્તર :- દુનિયાના એક પણ દીવાએ કે સૂર્યે કોઈ પણ આધીનાને દેખતો નથી કર્યો, છતાં પણ દેખતો જે દેખે-જુએ છે, તેમાં સૂર્ય-દીવાનો જ આધાર છે. તેવી રીતે તીર્થંકર

ભગવાને એક પણ જીવનાં કર્મોનો ક્ષય કર્યો નથી, છતાં કર્મ-ક્ષય માટે તેના આલંબનની અપેક્ષા તો અવશ્ય છે જ.

દેખતો અને આંધળો અંધારી ગુફામાં હોય ત્યારે ભલે અન્ને સમાન સ્થિતિવાળા દેખાય, છતાં દીવો થાય ત્યારે દેખતો (લાયક) તે દેખતો જ છે અને આંધળો (અયોગ્ય) તે આંધળો જ છે, પરંતુ દેખતાને દીવો ન હોય તો અથડાવાનું જ છે.

દેખતો તીર્થંકર ભગવાનની વાણીરૂપી પ્રકાશને અજવાળે પોતાના સ્વરૂપને જોઈ શકે છે અને આંધળો (અયોગ્ય) તેવો લાલ નથી મેળવી શકતો. એટલે ભવી આત્માઓને માટે આ રીતે કર્મ ક્ષયના માર્ગમાં શ્રી જિનેશ્વરદેવની ઉપકારિતા અનંત છે.

શ્રી જિનેશ્વરદેવ ખીન્ન આત્માનાં કર્મોનો ક્ષય પોતે કરી દેતા નથી, છતાં તે ઉપકારી છે. કારણ કે તેમનાં વચનો કર્મક્ષયના સાધનભૂત છે. એ વચનો (શાસ્ત્રો)નું આલંબન ન હોય તો આપણે કલ્યાણ નથી કરી શકતા.

આંખથી જોવાનો પ્રયત્ન કરે, પરંતુ અજવાળું ન હોય તો હીરા અને કાંકરાનો વિવેક નથી થઈ શકતો. તેવી રીતે શ્રી જિનેશ્વરદેવના વચનરૂપી અજવાળું ન હોય તો મોક્ષનાં કારણો અને ભવજ્રમણનાં કારણોનો વિવેક ન થઈ શકે. ૧૨

(૧૫) મનુષ્યનું મન અને તેની ગતિ-વિધિ

પ્રશ્ન ૧૦૯ :- દરેક વ્યક્તિની લાવનાઓ અલગ અલગ કેમ રહે છે ? મળતી અથવા એકસરખી કેમ નથી રહેતી ?

ઉત્તર :- મોહનીય કર્મના કારણે જીવમાં લાલસાઓ ઉત્પન્ન થાય છે. લાલસાઓથી ચંચળતા અને ચંચળતાથી વ્યક્તિની લાવનાઓ અલગ અલગ પ્રકારની થતી રહે છે. મોહ દૂર થવાથી લિનનતા દૂર થઈ જાય છે, અન્યથા થતી નથી. ૧

પ્રશ્ન ૧૧૦ :- ધર્મનું પવિત્ર નિમિત્ત પણ સૌને જુદી જુદી રીતે પરિણમે છે તેનું શું કારણ ?

ઉત્તર :- જે જે વાત આવે તેનાં સમાધાન, દરેક સંયોગો, અને વસ્તુને યુક્તિપૂર્વક વિચારો ! એક જ વાતને ન પકડી રાખો. જેવો જીવ તેવો પ્રાપ્તિનો ક્રમ શાસ્ત્રકારે કહ્યો છે. કોઈ ઉપદેશથી પામે, કોઈ વગર ઉપદેશથી પામે, અને કોઈ વૃક્ષાદિ નિમિત્તોના યોગે પામે. એક ખીમારને બેઠને પાંચને વૈરાગ્ય આવે, પાંચને કંપારી થાય, પાંચને ઊલટી થાય, પાંચને દુઃખ થાય, પાંચને તાવ આવે. પચીસ માણસોમાં આ રીતે પાંચ પાંચને જુદું જુદું થાય. આ સંયોગે જેવા જેવા જીવ તેવી તેવી અસર કરી. શ્રી શાલિભદ્રનો જીવ રખારી-એ પણ રોયો, મા પણ રોઈ, પડોશી પણ રોયા, પણ રોવાનું બધાનું જુદુંજ. નિમિત્ત ભલે એક જ હોય, પરંતુ તેનું પરિણમન તો સૌને પોતાની યોગ્યતા અનુસારજ થાય છે. ૨

મશ્વ ૧૧૧ :- ધર્મ અને કર્મ એ બન્નેનું મૂળ શું છે?

ઉત્તર :- એક જ વર્ગની પરીક્ષામાં બેસનાર વિદ્યાર્થીમાં પાસ થનાર માટેનાં પેપર જુદાં અને નાપાસ થનાર માટેનાં પેપર જુદાં હોય તેમ ન બને. આગળ વધનાર અને પાછો પડનાર એ બન્નેનું મૂળ તો એક જ હોય છે, તેવી રીતે ધર્મ અને કર્મનું મૂળ એક જ છે અને તેનું નામ સમજણ-વિચારશક્તિ છે. આ વાત સાંભળી એકદમ ચમકશો નહીં. જરા શાંતિથી વિચારો કે જેમ સમજણ-વિચારશક્તિ વધે તેમ અભિલાષા વધે છે. એક નાના બાળકને સો સુધી ભણાવી પછી કહો કે તને કેટલા રૂપિયા જોઈએ ? તો તે સો જ કહેશે. હજારના અંક સુધી ભણાવી પછી પ્રશ્ન કરશો તો હજાર માગશે. એમ આગળજેટલું વધારે જાણશે તેટલી જ ઇચ્છા કરશે. એટલે નિર્ણય થયો કે ઇચ્છા એ તો જાણપણની ગુલામડી છે. જાણપણા વિના ઇચ્છા હોતી જ નથી. હજુકમીં જીવને જેમ સમજણ વધે તેમ તેને સમજમાં આવતાં સર્વ પદાર્થોની અનિત્યતા જાણી તેનો મોહ નિવારે અને ભારેકમીં તેમાં ફસાય. એટલે આપ સમજી ગયા કે જીગરવાનું (ધર્મ) અને અથડાવાનું (કર્મ) મૂળ કારણ સમજણ વિચારશક્તિ છે. ૩

મશ્વ ૧૧૨ :- ત્યારે તો પછી સમજણ મેળવી એ એક રીતે અપરાધ જેવું ન ગણાય ?

ઉત્તર :- અગ્નિથી રસોઈ પણ થાય અને બળી પણ જવાય છે. સળગી મરવાને ભયે ચૂલામાં અગ્નિ ન કરે તો અગ્નિથી બળી મરવાને બદલે ભૂખથી બળી મરે. વિવેક હોય તો અગ્નિ કહેવાય, નહીં તો ભડકો કહેવાય. જ્યોતિ અને

જવાલા એ ખન્ને અગ્નિનાં જ સ્વરૂપ છે, છતાં એક પ્રકાશ આપે અને બીજો લક્ષ્મ કરે. તેનો ઉપયોગ કરવાનો વિવેક હોય તો ગુણ પ્રાપ્ત થાય અને જો અવિવેક હોય તો અવગુણ પણ તેમાંથી જ નીકળે. ખોટ જવાને ભયે વ્યાપાર ન કરનાર જીવનભર ભિખારી રહે છે. તેવી જ રીતે સમજણ-વિચાર શક્તિવાળા ભવથી ભય ખાનાર દુર્ગતિમાં જ ફરે છે. તેને માટે સદ્ગતિ દુર્લભ છે. ૪

પ્રશ્ન : ૧૧૩ આ વાત માટે કોઈ શાસ્ત્ર આધાર ખરો ?

ઉત્તર :- શાસ્ત્ર આધાર વિનાની વાતને વાત જ કેમ કહેવાય ? શ્રી ભગવતી સૂત્ર, પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર વગેરે અનેક શાસ્ત્રો ફરમાવે છે કે-એકેન્દ્રિય, બેઘન્દ્રિય, તેઘન્દ્રિય, અને ચૌરેન્દ્રિય નરકમાં ન જાય. અસંજી પંચેન્દ્રિય જાય તો માત્ર પદ્મના અસંખ્યાતા ભાગની સ્થિતિ પામે. આ જીવોમાં જેમ નરકમાં જવાની શક્તિ નથી, તેમ દેવગતિમાં જવાની પણ શક્તિ નથી. અસંજી પંચેન્દ્રિય જેમ માત્ર નરકના એક ખૂણામાં જ જઈ શકે, તેમ દેવગતિમાં જાય તો ત્યાં પણ સામાન્ય દરજ્જાનું જઘન્ય આયુષ્ય પામે. વિચાર-શક્તિનો અભાવ જેને છે, તેવાને જેમ નરક કઠિન છે તેમ સ્વર્ગ પણ કઠિન છે.

હવે સંજી પંચેન્દ્રિય (સમજણ-વિચાર શક્તિવાળા) માટે જાણો કે તે જો સાતમી નરકમાં ૩૩ સાગરોપમની સ્થિતિ પામી અનંત વેદના મહાવેદના ભોગવે છે તો બીજી તરફ તે અનુત્તર વિમાનમાં પણ ૩૩ સાગરોપમના પરમ સુખ ભોગવી શકે છે. તેથી પણ વધારે વિચારો તો મોક્ષ પણ તે જ પામી શકે છે. આ વાતથી સમજી શક્યા હશે કે વિચાર વિકલના અને

વિચાર-શક્તિ સંપન્ન આત્માના પાપ-પુણ્ય અને ધર્મ વચ્ચે કેટલું અંતર ? કઈ શક્તિને કારણે આટલો ભેદ પડ્યો ? માટે સમજો કે કૂળવાનો ભય તરનારને જ હોય. પ

(૧૬) માનસિક ભાવોનાં પરિવર્તનની રૂપરેખા

પ્રશ્ન : ૧૧૪ ધર્મ કરણીનો આગ્રહ કરે, પરંતુ તેમાં મન તો સ્થિર થતું જ નથી, અને તેવી અસ્થિર મનોવૃત્તિથી કરેલું કેટલું ઉપયોગી થાય ?

ઉત્તર : નિશ્ચયથી તો જ્યારે સ્થિર થવાય ત્યારે મોટા ભાગ્ય, પરંતુ વ્યવહારથી (શરીરથી)-તો સ્થિર થવાય જ છે ! પશુમાં આડા-અવળા ભટકવાની જે આદત હોય છે, તેટલી ચંચલતા તો અવશ્ય મટી જ ગણાય. બધી ક્રિયા ભાવપૂર્વક નથી થતી તે આપનો પ્રશ્ન ખોટો નથી, છતાં ક્રિયા-વિધાનો અને અનુષ્ઠાનોમાં નિરુત્સાહ બની પીછે હઠ ન કરવી ઘટે. હંમેશાં પ્રયત્ન તો ચાલુ જ રાખવો.

બજારમાં જેમ માલનો ભાવ વધારો ક્યારે થશે તે નિયમ નથી, તેમ અંતરમાં ભાવની જાગૃતિ ક્યારે થઈ જાય તે કોણ કહી શકે ? હંમેશાં માલને ઘરમાં રાખનાર અને ભાવની તપાસ રાખનાર ફાવી જાય છે, પરંતુ જે મુફલ માલ જ નથી રાખતો તે કેમ ફાવે ?

ધર્મ ભાવનાનું પણ એમ જ સમજવું. જે માણસ ધર્મ ક્રિયામાં ભલે વ્યવહારથી પણ પ્રવૃત્તતો હશે તેને ક્યારેક પણ ભાવ ઉદ્ભાસ જાગશે. વ્યવહારથી ક્રિયા હોય તેને ક્યારેક ભાવથી નિશ્ચય શુદ્ધ ભાવ જાગશે. પરંતુ જે વ્યવહાર વિનાના વાંઝિયા

હોય, તેને તેવો સંલવ કયાંથી થશે ? બજારમાં ગમે તેટલો પણ ભાવ વધ્યો હોય, પરંતુ માલ વગરનો તો હાથ જ ધસવાનો છે, માટે શુદ્ધભાવ ન બગતા હોય તો પણ ધર્મક્રિયા તો ચાલુ જ રાખવી. ૧

પ્રશ્ન : ૧૧૫ ધર્મ ધ્યાન આદિ પવિત્ર કાર્ય સમયે મનની અધિક ચંચલતા દેખાય છે તો તેનું કારણ શું ?

ઉત્તર : આ સર્વ વિધિ દેખાય છે તેટલી સરલ નથી. સાધક જ્યારે ધર્મક્રિયાનો અભ્યાસ પ્રારંભ કરે છે, ત્યારે તેને જાતજાતની મુશ્કેલીઓ આવે છે અને મનમાં શંકાઓ ઊઠે છે. સૌ પ્રથમ મુશ્કેલી તો એ આવે છે કે, જ્યારે તે એકાગ્ર થવા બેસે છે, ત્યારે મનમાં જાતજાતના શુભ અશુભ એવા વિચારો આવવા માંડે છે કે જેને પોતાના કાર્ય સાથે કંઈ સંબંધ પણ ન હોય. ઘણીવાર તો તેને એવું પણ લાગે છે કે બીજા સમય કરતાં ધર્મ ધ્યાન કરતે સમયે જ વધારે વિચારો આવતા હોય છે. આવી એક માન્યતા છે, પરંતુ ખરેખર તેમ નથી હોતું.

મનને સંસારના પદાર્થો તરફ દોડવાની ટેવ પડી ગઈ છે, તેથી તેને કાળુમાં-નિયંત્રણમાં લાવવાનો પ્રયત્ન કરીએ ત્યારે તે બળવો કરે છે. જે રીતે નદી પર બંધ બાંધવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવે ત્યારે તેનો જળ પ્રવાહ વધારે વેગીલો બને છે. આપણા મનમાં વિચારોની હારમાળા નિરંતર ચાલતી જ હોય છે. સામાન્ય રીતે આપણને તેનો ખ્યાલ નથી હોતો, પરંતુ જ્યારે આપણે તે પ્રવાહને સ્થિર કરવાનો પ્રયત્ન કરીએ, ત્યારે

આપણને તે વિચારોનું ભાન થાય છે. વાસ્તવિક રીતે આ ધમસાણ જે વિદ્ય જેવું દેખાય છે, એ મનની સ્થિર થવાની પૂર્વ ભૂમિકાનું સૂચક છે.

મન ભમરડા જેવું છે. જ્યારે તીવ્ર ગતિથી ફરે છે, ત્યારે સ્થિર દેખાય છે, પણ તેની ગતિ ધીમી પડે કે ખડખડ અવાજ કરતો મોટું ચક્કર મારે છે અને આખરે ફરતો બંધ પડી જાય છે.

આપણામાં ભૂતકાળના અનેક સંસ્કારો સુષુપ્ત અવસ્થામાં પડેલ હોય છે. તેમાં કેટલાક તો પૂર્વજન્મનાં પણ હોય છે. ધ્યાન કરતે સમયે તે સંસ્કારો મનની સપાટી પર આવે છે. અને પછી ક્યારા રૂપે બહાર ફેંકાઈ જાય છે.

પ્રશ્ન :- ૧૧૬ મન એ શું વસ્તુ છે? અને તેના ચંચલ સ્વભાવનું મૂળ કારણ શું છે?

ઉત્તર :- મન એ એક એવી વસ્તુ છે કે તે એક પણ પણ નિરાંતે પણ બેસી શકતું નથી. માણસના નિર્ણયમાં જ્યારે કોઈ સાચું લક્ષ્ય બંધાય, ત્યારે મન સારે વિચારે ચડે છે, અને જ્યારે પોતાના નિર્ણયમાં ખરાબ ઇરાદો-આશય નક્કી થાય, ત્યારે મન માઠા વિચારે ગોથાં ખાય છે.

“મનન અને મન” એ બન્નેને પરસ્પર સંબંધ છે. મનન શક્તિને આધારે મન, અને મનને આધારે મનન, એ રીતે બન્ને પરસ્પર એકબીજાથી અવલંબીત છે.

મનની શક્તિ પ્રાપ્ત થયે (સંજ્ઞાનો લવ પ્રાપ્ત થયે) મનન વિચારવા યોગ્ય જે જે દ્રવ્યો, પદાર્થો અને વ્યક્તિઓ વગેરે

છે, તેના માટે મનની પ્રવૃત્તિ થવા લાગે છે. મનની જે પ્રવૃત્તિ તેનું જ નામ મનન, અને તે પ્રવૃત્તિ જેટલી વધારે તીવ્ર, તેટલી તેની ચંચલતા વધારે કહેવાય છે. ૩

પ્રશ્ન ૧૧૭ : મનની ચંચલતાનું સ્વરૂપ તો જાણ્યું, પરંતુ તે ચંચલતાનું કારણ શું છે ?

ઉત્તર : ચંચલતાની નિવૃત્તિ બે અવસ્થામાં જ સંભવી શકે છે. મનન કરવા યોગ્ય દ્રવ્યોને (સંસારની વસ્તુ, વ્યક્તિ આદિ) સમજવાની શક્તિના અભાવ સમયે એટલે કે સ્થાવર વગેરે અસંજીના ભવમાં અને બીજી અવસ્થા એ કે હવે જેને મનન કરવા યોગ્ય કંઈ પણ રહ્યું ન હોય તેને, એટલે કે કેવળજ્ઞાની ભગવાનને !

જે આત્મા અસંજી પણ નથી અને કેવળજ્ઞાની પણ નથી, પરંતુ અપૂર્ણ અને વિચારશક્તિ ધરાવનાર છે (સંજી છે) તેને જ મુખેથી ઉપરોક્ત પ્રશ્ન ઉદ્ભવે.

આ સંસારના સર્વ દ્રવ્યો એટલે કે ચેતન અર્થાત્ પોતાના સ્નેહી દ્રેષી વગેરે જીવો અને જડ અર્થાત્ સંસારના સર્વ પદાર્થો, જેને હેય-જેય અને ઉપાદેયની દૃષ્ટિથી સર્વ પ્રકારે જાણી લીધા છે, તેમજ તેનું નિત્યત્વ અનિત્યત્વ સંપૂર્ણપણે જેણે ઓળખી લીધું છે, અને તેથી સર્વજ્ઞ વીતરાગ પદને પામી કૌવલ્યજ્ઞાનને જે વરેલા છે, તેનાથી કંઈપણ અજ્ઞાત-અજાણુ ન હોવાને કારણે તેને હવે મનન કરવા યોગ્ય કંઈ વસ્તુ જ નથી. તેથી સંપૂર્ણ એવા જ્ઞાની ભગવાનને માટે આ

મન ઉપસ્થિત થતો નથી. પરંતુ જેને હજી આ સંસારના સર્વ અનુકૂળ-પ્રતિકૂળ મનુષ્ય વગેરે જીવો, તથા સુરૂપ-વિરૂપ વગેરે પદાર્થોના સ્વરૂપનું પૂર્ણ જ્ઞાન નથી, અને સર્વજ્ઞ અવસ્થા પામી જે વીતરાગ નથી બનેલો, તેની પાસે ઓછા-અધિક પ્રમાણમાં ઉપરોક્ત, મનની ચંચલતાની ફરિયાદ તો હશે જ.

મનન એટલે કે વિચારો ઉત્પન્ન થવાનાં કારણો એવાં છે કે કોઈ પણ અજ્ઞાત વસ્તુને જાણવા વિચારોની આવશ્યકતા રહે છે. તેવી જ રીતે ન મેળવેલી વસ્તુને મેળવવા માટે પણ વિચારો ઉત્પન્ન થવાનો અવકાશ છે.

જે વાત તેરમે ગુણસ્થાને છૂટે છે, તેને જો પ્રથમ પગથિયેથી જ પડતી મૂકીએ તો આપણો પત્તો જ લાગવાનો નથી. કેવળી ભગવાનને પોતાનું સાધ્ય સંપૂર્ણ હોઈ, હવે કંઈ સાધવાનું કે મેળવવાનું ન હોવાને કારણે વિચારોની હારમાળા અંગે અવકાશ નથી રહેતો. ૪

પ્રશ્ન ૧૧૮ :- જો માત્ર અજ્ઞાતને જાણવા માટે અને અપ્રાપ્તને પ્રાપ્ત કરવા માટે જ મનની પ્રવૃત્તિ કહો છો, તો પછી કેવળી ભગવાનને પણ હવે અજ્ઞાત કે અપ્રાપ્ત કંઈ જ ન હોવા છતાં શું કામ મન પ્રવર્તાવવું પડે છે ?

ઉત્તર :- આપનો સવાલ જેટલો ઉત્તમ છે, તેટલો જ તેનો ઉત્તર પણ સરળ છે. જેમ કે વૈદ્ય નીરોગી છે, છતાં પણ તે બીજા માટે દવાનો ખાટલો હાથમાં ગ્રહણ કરે છે. તેવી જ રીતે કેવળજ્ઞાની ભગવાન પણ મનનો વ્યાપાર

માત્ર ખીજા માટે જ કરે છે. જેવા કે-અનુત્તર વિમાનવાસી દેવો તથા અન્ય દેવો વગેરે જ્યારે મનોમન પ્રશ્ન કરે, તેને મનોમન ઉત્તર દેવાનો હોય ત્યારે જ ! દેવાનો શીશો હાથમાં લેવા માત્રથી જેમ રોગી તરીકે ગણી ન લેવાય, નીરોગી વૈદને પણ દર્દી માટે જેમ દવા હાથમાં લેવી પડે છે, તેમ અનુત્તર વિમાનવાસી આદિ દેવોને મનથી જ ઉત્તર આપવા સમયે મનનો ઉપયોગ કરનાર કેવળી પ્રભુને મનની ક્રિયા ઉપરોક્ત ઉદાહરણ પ્રમાણે જ છે. મનથી જ ઉત્તર દેવાના પ્રસંગ સિવાય કોઈ પણ સમયે મનનો પ્રયોગ કેવળી પ્રભુને હોતો નથી. ૫

પ્રશ્ન ૧૧૯:- તેરમે શુષ્કસ્થાને કેવળી ભગવાનને જે મન હોય છે, તે કેવા પ્રકારે હોય છે ?

ઉત્તર : કેવળી ભગવાનને માત્ર મનના પુદ્ગલો એટલે કે માત્ર દ્રવ્ય મન હોય છે, પરંતુ ખીજા માણસોને જેમ મનન યોગ્ય પદાર્થોનું જેવું ચિંતન હોય છે, તેવું નથી હોતું. મનન-ચિંતન કરવાની સ્થિતિનો અવકાશ તેને ન હોવાનું કારણ એ છે કે જ્ઞાનમાં અને સાધ્યમાં ન્યૂનતા નથી. કોઈ પણ અજ્ઞાત અને અપ્રાપ્ત વસ્તુ જ્યાં હોય ત્યાં જ મનન હોય છે. કેવલી પ્રભુને અજ્ઞાત કંઈપણ નથી અને પ્રાપ્તિ યોગ્ય જે છે તે સર્વ તેને પ્રાપ્ત છે. ૬

(૧૭) સંજ્ઞી-સાચો વિચારવાંત કોણ ?

પ્રશ્ન ૧૨૦ :- સંજ્ઞી અને અસંજ્ઞી એટલે શું ? તેમજ તેનો મૂળ આધાર શો છે ? તથા તેના કંઈ પ્રકાર ખરા ?

ઉત્તર : સ્થૂળ રીતે જો જોઈએ તો જેને મન મળ્યું અને મનન-શક્તિ ધરાવે છે, તેને “સંજ્ઞી” કહેવાય, અને મન ન મળવાને કારણે મનન-વિચાર શક્તિનો જેમાં અભાવ છે તેને “અસંજ્ઞી” કહેવાય.

ઉપરોક્ત દેખીતી સ્થૂળ વ્યાખ્યાના ઊંડાણમાં જ્યારે ઊતરશું, ત્યારે તેના રહસ્યનું આપણને અદ્ભુત જ્ઞાન થશે. જેમ થર્મોમીટરથી તાવનું પ્રમાણ જાણી શકાય છે, તેમ આપણી યોગ્યતા-લાયકાતનું પ્રમાણ જાણી શકશું.

પોતાને પ્રાપ્ત થયેલ મનને આધારે થતી મનનક્રિયા-વિચારધારા વાસ્તવિક તો ત્યારે જ ગણાય કે જ્યારે તે પોતાના સારા માઠા ભૂતકાળનું અને ઉજ્જવલ ભવિષ્યનું ચિત્ર સમજી તેનું વિચારપૂર્વકનું વર્તન કરે.

પરિણામનો કંઈ પણ વિચાર કર્યા વિના જે પ્રવૃત્તિ કરે છે, તેની વિચારશક્તિને શાસ્ત્રીય શબ્દોમાં “સંજ્ઞી હેતુવાદોપદેશકી” (શ્રી નંદી સૂત્ર) સંજ્ઞા કહેવાય છે, અને તે અસંજ્ઞીના મોટાભાઈ જેવો ગણાય. હવે જે આત્મા પોતાની આત્મિક ઉજ્જવલતાનું લક્ષ કરી, તેમજ તે સંબંધી આગળ-પાછળનો પૂરો વિચાર-વિવેક કરીને જે વર્તે તેને શાસ્ત્રીય ભાષામાં સાચો સંજ્ઞી અર્થાત્ “સંજ્ઞી દૃષ્ટિવાદોપદેશ” કહેવાય છે. ૧

પ્રશ્ન ૧૨૧ :- જો પોતાના આગળ-પાછળના જીવન અને વ્યવહારમાં વિચારપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરનારને “દૃષ્ટિવાદોપદેશી સંજ્ઞી” એટલે કે યથાર્થ સંજ્ઞી કહેવાય છે, તો પછી આ

હુનિયાના કુટિલ, કુબુદ્ધિથી ભરેલા ઘણા એવા માયાવી જીવો છે, તેનો પથ્થુ આ પવિત્ર પ્રકારમાં સમાવેશ થઈ જશે તો તેનું શું ?

ઉત્તર :- સ્વાર્થ અને પ્રપંચના લક્ષે તો ઘણા ચાલાકો આગળ-પાછળનાં પરિણામો પ્રત્યે આંખમિંચામણાં કર્યા વિના સજગપણે વર્તે છે, પરંતુ સ્વાર્થી જીવનને બદલે પોતાના ઉજ્જવલ ભાવિ માટે જે આગળ-પાછળનો વિચાર કરી, ધર્મ તથા પુણ્યને યોગ્ય અને આદરણીય ગણે અને પાપ તથા અધર્મ પ્રત્યે ખેદની લાગણી પ્રવર્તી રહેલ હોય અને તે અનુસાર જે દીર્ઘ વિચાર કરી વર્તે તે જ સાચો સંજી એટલે કે “સંજી દષ્ટિવાદોપદેશ” કહેવાય છે. તે સિવાયના જે જીવો પોતાના કલ્યાણ પ્રત્યે અત્રેમ ધરાવતા હોય અને પાપને આદરણીય સમજી તેમાં ફૂબાફૂબ ખની જે સંજા-વિચારશક્તિ પ્રવર્તાવે તે સર્વ સાચા શબ્દોમાં સંજી નથી. એટલે શાસ્ત્રીય ભાષામાં તેને “સંજી હેતુવાદોપદેશ” કહેવાય છે, અને દૂકમાં તેને “હેતુસંજી” કહે છે. ૨

મક્ષા ૧૨૨ :- “હેતુસંજી” અને “અસંજી” એટલે શું ?

ઉત્તર :- ઉપરોક્ત બન્ને શબ્દો શ્રી નંદિસૂત્રની પરિભાષાના છે. અસંજી એટલે જેને વિચાર-મનન-ચિંતનશક્તિ જ નથી, મૂળમાં જ તેઓ મન વગરના છે. એકેન્દ્રિયથી લઈને અસંજી પંચેન્દ્રિય સુધીના જીવોનો તેમાં સમાવેશ થાય છે. મનનો અભાવ તે અસંજી.

હેતુસંજી એટલે મન મળ્યું તો છે અને મનન પણ શક્તિ અનુસાર કરી જાણે છે, છતાં તે સર્વ માત્ર સ્વાર્થ પૂરતું જ. તેમાં ધર્મ અને પુણ્ય તથા અધર્મ અને પાપનો તેમજ પરલોક સંબંધીનો અંશ માત્ર પણ વિચાર ન હોય.

“હેતુસંજી” કેટલાક જીવો એવા પણ હોય છે કે, તેઓ પોતાના અતિશય આવેશ અને અલ્પબુદ્ધિને કારણે શરીર અને સ્વાર્થના વિચારો કરવા માટે પણ નિષ્કળ નીવડે છે. અને કેટલાક “હેતુસંજી” જીવો એવા પણ હોય છે કે તેઓ પોતાના સ્વાર્થકાર્યમાં એટલા ચાલાક હોય છે કે આગળ પાછળની સર્વ વિચારપૂર્વક યોજના ઘડે છે. દૂરદેશી પરિણામોનો પણ તે વિચાર કરી શકતો હોય છે, પરંતુ આ સર્વમાં ધર્મ તથા પુણ્ય અને પાપ તથા અધર્મ તેમજ પરલોકના વિચારનો અંશ પણ વિવેક નથી હોતો. તેથી તેઓને શાસ્ત્રીય ભાષામાં “હેતુસંજી” કહેલ છે.

અસંજીમાં મનને અભાવે વિચારશક્તિનો જ અભાવ છે, ત્યારે હેતુસંજીમાં મળેલી વિચારશક્તિ અવળે માર્ગે જ પ્રવૃત્ત બનેલ છે. ૩

પ્રશ્ન ૧૨૩ :- પ્રબળ વિચારશક્તિ ધરાવનારને પણ હેતુસંજી કહીને અસંજીના પણ મોટાભાઈ બનાવ્યા તો તેમાં જીંડું તત્ત્વ શું રહેલું છે ?

ઉત્તર :- “જેનો અંત સારો તે જ કાર્ય સંપૂર્ણ સાક્ષી ગણાય, અને જેનો અંત ખરાબ તે સંપૂર્ણ કાર્ય ખરાબ જ

ગણાય.” આ એક સનાતન સત્યનો ઈન્કાર કોણ કરી શકે તેમ છે ?

સ્વાર્થ અને પ્રપંચયુક્ત વ્યવહારનાં કાર્યો દેખાવમાં ભલે સુંદર અને મોહક લાગતાં હોય, તત્કાળ અનુભવની અપેક્ષાએ ભલે મધુર લાગતાં હોય, પરંતુ તેનું અંતિમ પરિણામ તો છેવટ નરકાદિ દુર્ગતિના સ્વરૂપે જ થવાનું છે. જ્યારે ધર્મશાસ્ત્ર નિર્દિષ્ટ અનુષ્ઠાનો ભલે કઠિન દેખીતી રીતે (દેખીતી નજરે) આડંબર વગરનાં લાગતાં હોય, અને પ્રથમ ક્ષણે ભલે સુંદરતા ન દેખાતી હોય, તો પણ તેનું પરિણામ તો આત્મશુદ્ધિ અને સદ્ગતિની પ્રાપ્તિના સ્વરૂપે શુભ જ છે. માટે એ ક્ષણિક ઝાંઝવાનાં નીર જેવી બ્રામક સુંદરતાના બંધનમાં ન ફસાતાં, સાત્ત્વિક આનંદની પ્રાપ્તિ માટે સ્વાર્થ અને પ્રપંચથી ખુદ્ધિને અટકાવવી આવશ્યક છે. ૪

પ્રશ્ન ૧૨૪ :- તો શું અવળે માર્ગે ખુદ્ધિનો જે વપરાશ થાય છે, તે અસંજી જીવો અપેક્ષાએ પણ ભયંકર છે ? ઘણું મેળવ્યું હોય અને ઘણું કયું હોય તો પણ તે સર્વ શું નિર્વર્થક ગણાય ?

ઉત્તર :- જીવ એકેન્દ્રિય હોય કે ભલે પંચેન્દ્રિય હોય પરંતુ તે સર્વને આહાર, ભય, મૈથુન, પરિગ્રહ છે અને તેથી જ એ ચારે સંજા પ્રત્યેક જીવની માનવામાં આવી છે. તેમ છતાં પણ તે સર્વ જીવોને શાસ્ત્રકાર ભગવાને “સંજી” તરીકે માન્યા નથી. જો આહારાદિ ચાર સંજાને અંગે વિચારશીલતા અનામત રાખી હોત, તો તો પરિણામ એ આવત કે આ જગતમાં કોઈ પણ આત્મા વિચારશીલતા વિનાનો કહેવાતો જ ન હોત.

આ સંસારમાં જન્મ લીધો ત્યારથી પોતાનાં ઘર, શરીર, સંપત્તિ, કુટુંબ, આદિ સર્વની સારસંભાળ રાખતાં શીખે છે, અને વિચારો પણ રાત-દિવસ તેના જ કરે છે. તેમાં જરા માત્ર પણ ખામી ન આવે તે માટે સજગ રહે છે, પરંતુ આ બધું શા માટે? શાસ્ત્રકારોએ આ સર્વ પિંડપોષણને મહત્ત્વ આપેલ નથી. જે આત્મા સ્વાર્થ અને સંસારના પોષણ-શોષણને ગૌણ કરીને પોતાના જ આત્માને લાગેલા અનાદિકાળના મોહને દૂર કરવા તૈયાર બને, અને તે વિષે યથાશક્ય પ્રયત્ન કરતો રહે, તે જ વાસ્તવિક રીતે વિચારશીલ-સંજી કહેવાય છે. જે વિચારથી ધર્મ અને પુણ્યનો માર્ગ પ્રાપ્ત થાય, અને અધર્મ તથા પાપનો માર્ગ પડતો મુકાય તેનું જ નામ સાચી સંજા છે, અને શાસ્ત્રકાર ભગવંતની વાણીમાં તેને “સંજી દષ્ટિવાદોપદેશ” કહેવાય છે.

એટલે દૂકમાં એમ જ કહેવાય કે મિથ્યાદષ્ટિ જીવો, સંજી દષ્ટિવાદોપદેશિકા સંજાની અપેક્ષાએ મિથ્યાદષ્ટિ માત્ર અસંજી અને સમ્યગ્દષ્ટિ માત્ર સંજી કહેવાય છે. ૫

પ્રશ્ન ૧૨૫ :- એટલે હેતુ સંજીનો અર્થ એ થયો કે તે પાપ-પુણ્ય, ધર્મ-અધર્મ, એ સર્વને કોરાણે મૂકી, પોતાની બુદ્ધિને એકાંત સ્વાર્થ માર્ગે દોડાવી, તેની પછવાડે પાગલ બને છે ! તો પછી આવા જીવે મેળવેલી સંપત્તિ, બંગલાઓ અને મોટી ડિગ્રીઓ, આ સર્વ મહામહેનતે જે મેળવેલ છે, તે તેને દુઃખનો દરિયો તરવામાં કંઈ પણ ઉપયોગી ખરાં ?

ઉત્તર :- આ સંસારના સર્વ જીવો કર્મના ધોધમાર પ્રવાહ પાસે ઊભા છે, તેમાં જે પડે તેને પ્રવાહ તાણી બચ.

મહાસાગરનો તીવ્ર પ્રવાહ રાજ કે મહારાજાને જોતો નથી, વિદ્વાન કે મૂર્ખને પણ જોતો નથી, ધનવાન કે નિર્ધનની તેને ચિંતા નથી, તમે યુનિવર્સિટીની કેટલી પરીક્ષાઓ આપી અને શક્તિ-સામર્થ્ય કેટલું ધરાવો છો તેની તે જરા પણ દરકાર કરે તેમ નથી. તમારી પાસે કેટલા પૈસા, કેવાં સ્ત્રી-પુત્ર, કેવાં મકાનો અને કેટલી લાગવગ છે તે કંઈ પણ ભવસાગરનો પ્રવાહ તમને પૂછવાનો નથી. તમે કલા, કારીગીરી, હોશિયારી અને ચતુરાઈ ગમે તેટલી ધરાવતા હો તેની પણ તેને પરવા નથી. પ્રવાહનું કાર્ય તો એ જ છે કે તેમાં જે પડે તેને તાણી જાય, માત્ર એક તરવાની શક્તિ જાણનારને જ તે પ્રવાહ દાદ આપે છે.

પાણીનો પ્રવાહ ઉચ્ચ-નીચ શિક્ષણ, તથા ધનવાન-નિર્ધન અવસ્થા વગેરે કંઈ પણ વાતને ગણતો નથી, તે તો માત્ર તરવાની શક્તિને જ ગણે છે. તે પ્રમાણે કર્મનો પ્રવાહ પણ અક્ષલ કે હોશિયારીને માન આપતો નથી. તે તો માત્ર આત્માની મોક્ષસંબંધીની લાવના અને તે લાવનાને અનુસરીને પોતાને હાથે થયેલાં સદ્અનુષ્ઠાનોને જ દાદ આપે છે. પ્રવાહની પાસે એક જ વાત છે કે, તેમાં જે પડે તેને તાણી જાય, જે તરી શકે તેવો હોય તે જ બચી શકે છે. મહાસાગરનાં ભયંકર મોજાં તમારી ચાલાક યુદ્ધિ-વિદ્વતા કે પૈસાને જોતાં નથી, તમારી લાગવગને તે માનતાં નથી.

ઠાળયકના પ્રવાહના ફેરા પોતાની મેળે કુદરતી રીતે ફર્યા જ કરે છે, તેમાં જે ફસાણો તે મિસાઈ જાય. દુનિયાદારીમાં જે

જાતની મહત્તા છે, તે હિસાબને કર્મચક્રનો પ્રવાહ ભેતો નથી. તમે રોગી હો કે નીરોગી હો, બહાદુર હો કે બીકણુ હો, તે સર્વ હિસાબ તેની પાસે નથી, તે તો માત્ર એક જ વાત બુદ્ધિ છે કે તરવાની શક્તિ છે કે નહિ ? સમય આવ્યે સર્વ અલગ થશે, અને એક માત્ર તરવાની શક્તિ (ધર્મ) હશે તો તે કામ આવશે. તેથી મોટી ડિગ્રી અને ગૈભવ પછવાડે પોતાના આત્માની શક્તિને જે ખર્ચે તે વાસ્તવિક રીતે સંસી કેમ કહેવાય ? આવા સંસીને શ્રી નંદિસૂત્રની આજ્ઞા પ્રમાણે “સંસી દષ્ટિવાદોપદેશ કહેવાય છે. ૬

પ્રશ્ન ૧૨૬ :- ધર્મનું સ્વરૂપ જાણવા છતાં નથી આચરી શકાતું તો આ દશા વિચિત્ર ન ગણાય ?

ઉત્તર : સારું ન થઈ શકવાનો અને ખરાબ અવગુણો દ્વર ન થઈ શકવાનો ખેદ સમજદારને જ હોય છે. જે ધર્મનું મૂલ્ય સમજે છે, તેને જ ધર્મ અંગે વિચારો થાય છે. અજ્ઞાનીને પોતાની આત્મશક્તિના સદુપયોગ-દુરુપયોગ અંગે વિચાર જ થતો નથી. “મારે આધીન અમૃતનો ઘડો હોવા છતાં હું ગટરનું પાણી શા માટે પીધાં કરું છું ?” એવા વિચાર તે જ વ્યક્તિને આવે છે કે જે અમૃતની મહત્તા અને ગટરની અધમતાને જાણે છે. જે ગટરના પાણીની હીનતાને નથી જાણતો-સમજતો તેને મન તો ગટર અને ગંગા બધું સમાન જ હોય છે. આવી દશા ગાઢ મિથ્યાત્વીની હોય છે.

કીડી એક મૂંઝું અને નાનું પ્રાણી છે અને તે નિરંતર મીઠાશની તપાસમાં રહે છે. ભલે તે મીઠાશ મેળવી શકે કે ન

મેળવી શકે તે પ્રશ્ન જુદો છે. તેમ સમ્યગ્દષ્ટિ આત્મા પણ અલિલાષા તો ઉત્તમ તત્ત્વની જ હ'મેશાં કરે. કારણ કે તેને મન તેવા ઉત્તમ તત્ત્વની જ મહત્તા છે, અને તેથી જ તેને આવા મહત્ત્વપૂર્ણ તત્ત્વનું આચરણ ન થઈ શકવાનો ખેદ થાય છે કે, મારે આધીન અમૃતનો કુંભ હોવા છતાં હું ગટરનું પાણી શા માટે પીધાં કરું છું ? ૭

પ્રશ્ન ૧૨૭ :- અજ્ઞાની જ્યારે પોતાની બુદ્ધિકળા રજૂ કરે છે, ત્યારે તે ઘણો જ આનંદ માણતો હોય છે. તો તે આનંદ અસત્ય કેમ કહી શકાય ?

ઉત્તર : કળાખાજને જ્યારે માન અને મિલકતની ભૂખ લિધડે છે, ત્યારે પ્રકૃતિ પ્રમાણે તે પોતાની ચાલાકીના અનેક પ્રયોગો કરીને પોતાના મનમાં ભલે આનંદ માને, પરંતુ પોતાની ખાનદાની અને આખરનું લીલામ થાય છે તેનું તેને ભાન નથી. મયૂર (મોર) જ્યારે કળા કરીને નાટક કરતો હોય છે, ત્યારે દેખાવમાં સારો લાગે છે, પરંતુ પાછળથી તેની પૂંઠ ઉઘાડી થઈ ગઈ તેનું તેને ભાન નથી. તેની માફક અજ્ઞાનીનો આનંદ સમજવો. ૮

પ્રશ્ન ૧૨૮ :- અસંજી જીવો દુઃખાનુભવ કેવી રીતે કરે છે ? તેને મન તો નથી !

ઉત્તર : સુખનો અનુભવ કે દુઃખનો અનુભવ જે થાય છે, તે મન અથવા ઇન્દ્રિયોને થતો નથી, પરંતુ તે અનુભવ આત્માને થાય છે. મન અને ઇન્દ્રિયોનું કાર્ય માત્ર એટલું જ છે કે તેઓ પોતાની વેદના સ્પષ્ટપણે આત્મા સુધી પહોંચાડે.

બસ, માત્ર મનનું કાર્ય આટલું જ છે. મન છે તે સાધન છે, અને તે સાધન વડે આત્મા સુખઃદુખને સ્પષ્ટપણે અનુભવે છે. આવું મનનું સાધન જે અસંશી જીવોને નથી. તેથી સર્વ અસંશી જીવો સુખઃદુખને સ્પષ્ટપણે જાણી શકતા નથી.

જેમ કાચમાં મોઢું જોનાર સ્પષ્ટપણે પોતાનાં ચિહ્નો જાણી શકે છે. પરંતુ લીસા પથ્થર પર મોઢું જોનાર માત્ર આભાસ પામી શકે છે, પરંતુ અવલોકન નથી કરી શકતો.

કાચની સહાયતા વાળો માણસ મનયુક્ત જીવસમાન સ્પષ્ટપણે જાણે છે, અને આવી મનની સગવડતા નથી તેવા અસંશી જીવોને “મતિ અજ્ઞાન” નો જે અદ્યમાત્ર ઉઘાડ હોય છે, તેમાં પોતાના સુખઃદુખ આદિનું પ્રતિબિંબ પડે છે, અને તે લીસા પથ્થરમાં મોઢું જોનારની જેમ સ્પષ્ટપણે જાણી શકતો નથી. કારણ કે તેના મતિજ્ઞાનને મનની સહાયતા નથી. આધાર વિનાનો માણસ જેમ પાંગળી રીતે ઠેખાં ખાતો વગર ભાને પ્રવૃત્તિ પણ ક્યે જાય છે અને સુખઃદુખ આદિ ભોગવ્યે જાય છે, તેની જેમ અસંશી જીવો પોતાના મતિ અજ્ઞાન દ્વારા અસ્પષ્ટપણે દુઃખાનુભવ કરે છે.

આ વિષયને વિશેષ સમજવા માટે એક ઉદાહરણ આપું છું : જેમ એક આંધળો માણસ, દેખતા માણસ જેટલું તો ચાલી ફરી શકતો નથી, પરંતુ તે સામાન્ય ચાલવા ફરવાનું કામ કરે છે. આ જે તે અદ્ય પ્રમાણથી પણ ચાલવા આદિનું કામ કરે છે, તેમાં આંખના અભાવને કારણે કોઈ પણ વાતનું સ્પષ્ટ જ્ઞાન રહેતું નથી. જેમ કે આંધળો ચાલતો હોય તે

તેને લાન નથી કે આ રસ્તો કેવો છે, વચ્ચે કેવાં ઘર છે, અથવા જંગલ છે કે ગામ, તથા સામે કોણ આવે છે, આવી કોઈ પણ બાબતના લાન વિના માત્ર ચાલવાનું જ કામ કરે છે. અસંજી જીવોનું વેદન આ પ્રમાણે આંધળા માણસ જેવું છે, અને સંજી જીવો તે દેખતા માણસ જેવા છે. ૯

(૧૮) લાવ અને ક્રિયાનું સ્વરૂપ

મક્ષ ૧૨૬ :- સાચા લાવ વિના ક્રિયા ફળતી નથી, તો સાચા લાવ એટલે શું ?

ઉત્તર :- જો માત્ર હૃદયના ઉમળકાને જ સંવર-નિર્જરા સ્વરૂપ ધર્મ કહેશે તો કયો મનુષ્ય ધર્મલાવ વગરનો છે ? જેઓ પોતાની જિંદગીમાં ભોગ આપે છે તે હૃદયના ઉમળકા વિના નથી આપતા. મુસલમાનો ઉર્સમાં ધાંસોરા લે છે, તેમાં તેઓ પણ ઉમળકાથી ઘર-દુકાનો પડતી મુકીને જોડાય છે, ઝાંઝ, પખાજ, તબલાં અને હાર્મોનિયમ બજાવનાર ઊછળી ઊછળીને રાગડા તાણતા હોય છે. તો આવા બધાં કાર્યો શું વિના પ્રયત્ને બની જાય છે ? જો માત્ર ઊલરાને જ ધર્મ માની લેવામાં આવે તો સાચા જ્ઞાન અને ખોટા જ્ઞાન વચ્ચે કોઈ વિવેક નહિ રહે. ક્રિયા લાવપૂર્વકની હોવી જોઈએ તે વાત સાચી, પરંતુ તે લાવો આવા ઉમળકા અને ઊલરાથી કંઈક જુદા અને અપૂર્વ હોય છે. ૧

મક્ષ ૧૩૦ :- તે ઉત્તમ લાવોનું સ્વરૂપ શાસ્ત્રીય રીતે શું છે ?

ઉત્તર : શ્રી ભગવતી સૂત્ર શતક-૨. ઉ. ૫ માં આવે છે કે ણમેવ નિગંથે પાવચ્ચે અદ્દે, પરમદ્દે, સેસેઞ્જદ્દે નિર્ગંથ પ્રવચ્ચન અર્થે એટલે સાર છે (૧) તે પરમાર્થ છે (૨) અને તે સિવાય શેષ સર્વ અનર્થકર છે (૩) આ પ્રમાણે (૧) અદ્દે (૨) પરમદ્દે ૩) સેસેઞ્જદ્દે. આ ત્રણે બોલો શાસ્ત્રીય રીતે સાચી ભાવનાનાં પગથિયાં છે. પ્રથમ પાચે સાચાનો નિશ્ચય, બીજે પાચે પ્રવૃત્તિ અને ત્રીજે પાચે વિદ્યજય (અનર્થથી બચવામાં અશુભ ઉકય અને અંતરાયના યોગે ભૂલાં થતાં વિદ્યોનો જય) આ પ્રમાણે ત્રણ બોલો ક્રમશઃ વીતરાગ માર્ગના પ્રવેશદ્વાર જેવાં છે. નિશ્ચય, પ્રવૃત્તિ અને વિદ્યજય સ્વરૂપ ઉપરોક્ત પરમ આગમ શ્રી ભગવતી સૂત્રનાં ત્રણે પદોની પૂર્વ ભૂમિકામાં હેય અને ઉપાદેયનો વિવેક તો તેને સમજાઈ જ ગયો હોય છે. તે હેયને (છાડવા યોગ્યને) સ્વપ્ને પણ આદરવા યોગ્ય ગણાતો નથી. ૨

પ્રશ્ન ૧૩૧ :- વીતરાગમાર્ગના પ્રવેશદ્વાર સમાન અદ્દે, પરમદ્દે, સેસેઞ્જદ્દે આ ત્રણે બોલોને નિશ્ચય, પ્રવૃત્તિ અને વિદ્યજય સ્વરૂપે જે વર્ણવેલ છે તે ત્રણેનો વિસ્તારથી અર્થ શો ?

ઉત્તર :- જેને આપણે આત્મિક ઉલ્લાસભાવ કહીએ છીએ તે ભાવનાના ત્રણ પ્રકાર છે. તેનો ક્રમશઃ ઉત્તર આ પ્રમાણે છે :-

(૧) નિશ્ચય : નિર્ગંથ પ્રવચ્ચનને અર્થ ગણે છે. સમ્યક્ત્વ પામ્યો નથી, હજી માત્ર સંસર્ગમાં જ આવ્યો છે, તેથી તેને ધર્મનાં કાર્યો કરવાનો વિચાર થાય. મનોમન તે વિચારે કે

સંસાર માટે આટલું બધું કરું છું તો થોડું ધર્મ માટે પણ કરું. આવી આત્મિક સ્થિતિ આવે ત્યારે તેને ભાવનાનું પ્રથમ પગથિયું કહેવાય. તેને શુદ્ધ આત્મિકભાવ આરાધવાના મનોરથો જાગે છે.

(૨) પ્રવૃત્તિ : સાચા મનોરથ પછી સાચી પ્રવૃત્તિની ભાવના જાગે છે. સંસારને પણ ઉપાદેય સમજવા સ્વરૂપ મનોરથમાં જ જે ગોટાળો હોય તો તે દરિદ્રીના મનોરથ જેવું ગણાય. દરિદ્રીના મનોરથ કૂવાની છાયા જેવા હોય છે. ઊંડા પાણીને ફરતી બાંધેલ પાળની છાયામાં જેમ વિશ્રાંત લેવા જનાર મરે, તેમ સાચા મનોરથ વિના સાચી પ્રવૃત્તિ-વિધાનને અવકાશ નથી રહેતો. એટલે આ ખીજ લેદમાં ભાવનાના ખીજાં પગથિયાં સ્વરૂપ સાચી પ્રવૃત્તિને, સાચા મનોરથ અનુસાર આરાધે છે.

(૩) વિઘ્નજય : હુકમનામાની બજવણી કમાણી કરનારને ત્યાં જ થાય છે, ભિખારી કે દેવાળીયાને ત્યાં ન થાય. તેવી રીતે, આપણો આત્મા જ્યારે પોતાના આત્મસ્વરૂપને ઝાંખે અને તેને પ્રાપ્ત કરવા તૈયાર થાય એટલે તે સમયે તેને કંઈક શક્તિવાન થતો જોઈ કર્મરાજ હુકમનામું બજાવે છે. માટે તે સમયે સહનશક્તિ કેળવી, જ્ઞાનનો ઉપયોગ કરી, આવતાં વિઘ્નો પર વિજય મેળવી પોતાના માર્ગે આગળ વધે.

આ ત્રણે પદોનો સારાંશ એ છે કે, પહેલાં પદમાં અંત્રે એટલે આત્મહિતના સારનો નિશ્ચય કરવો. તે નિશ્ચયમાં યોગ્ય-અયોગ્ય, સાર-અસારનો વિવેક હોય તેથી ઊભરા અને ખોટા ઉદ્ધાસના

સ્વરૂપમાં જે અજ્ઞાનનો ઉદય થતો હતો, તે આ પ્રથમ “નિશ્ચય” પદથી વિરમે, અને સાચા આત્મ ઉલ્લાસનો ભાવ પ્રગટે. ત્યાર પછી બીજા પદમાં પરમજ્ઞે એટલે “પ્રવૃત્તિ” અર્થાત્ પોતાના સાચા મનોરથો અમલમાં મૂકે અને ત્રીજા પદમાં સ્વેચ્છાજ્ઞે પદથી વિરમે એટલે “વિનિજય”ને સાચા તત્ત્વ સિવાયનાં તત્ત્વો જ્યારે દબાવગીરી કરે ત્યારે તેને અનર્થકર સમજી તેના પર વિજયનો સમ્યક્ પુરુષાર્થ કરે. સાચી કલ્યાણ ભાવનાનું આ પ્રકારે સ્વરૂપ છે. ૩

પ્રશ્ન ૧૩૨:— શુદ્ધ સ્વરૂપ અને શુદ્ધ ભાવમાં શું અંતર છે ?

ઉત્તર:— સંપૂર્ણ વીતરાગ અવસ્થાને પામી જવું તે શુદ્ધ સ્વરૂપ કહેવાય, અને તે વીતરાગ સ્વરૂપને પામવા માટે વચ્ચે આવતાં વિદ્નો પર વિજય મેળવતાં તે તત્ત્વને પામી જવા આત્મ ઉલ્લાસથી જે આગળ વધાય તેનું નામ શુદ્ધભાવ કહેવાય. પ્રથમ શુદ્ધભાવ પ્રગટે અને પછી શુદ્ધ સ્વરૂપ પામી શકાય. શુદ્ધ ભાવ તે શુદ્ધ સ્વરૂપને પામવાનો માર્ગ છે. ૪

(૧૯) ઉત્તમ દૃષ્ટિથી જ આગળ વધાય

પ્રશ્ન ૧૩૩:— આ દુનિયામાં ધર્મક્ષેત્રે પણ કોઈ કોઈ નમળા પ્રસંગો બને છે, તે બધી યાદીને વિચારવા જઈએ તો શ્રદ્ધા ડગી જાય છે. તો ઉન્નતિ ઈચ્છનારે આવે સમયે શું વિચારવું ?

ઉત્તર:— જેવી આપણી લાયકાત હોય, તેવી જ નોંધો કરવાની ટેવ પડે છે. દુનિયામાં માણસો જન્મે પણ છે અને મરે પણ છે, છતાં જન્મની નોંધ ભેઈતી હોય તો તે ગોર

પાસેથી જ મળે, તેની પાસે કોઈના મોતની નોંધ ન હોય. મોતની નોંધો તો કાયદિયે (મસાણીયો સામાન વેચનાર) રાખે છે.

નીચી દૃષ્ટિએ ઉપર ચડવાનું નહીં બને. ચડવું હોય તો દૃષ્ટિ જીંચી જોઈએ. તેમ જો આત્માની ઉન્નતિ કરવી હોય તો ગોર જેવી નોંધો એટલે કે ધર્મકથાનુયોગ ચાલે રાખવો પડશે. તે આત્માને ઉપર ચડવાનો દારૂ છે.

દૃષ્ટિ નીચી રાખીને ઉપર ચડવાની વાતો કરનાર કાયદિયાની જેમ ઋષડા અને પતિતોની જ નોંધ રાખે છે. કોઈનો જન્મ કે લગ્ન થાય તો ગોર આનંદ પામે, પરંતુ કાયદિયે તો કોઈના મોતની વાત સાંભળે ત્યારેજ આનંદ પામે. જેની જેવી યોગ્યતા હોય, તેવા પ્રસંગો પામી તે પ્રસન્ન થાય અને નોંધો પણ તેવી જ રાખે. આપણે લાયકાત સારી કેળવવી એટલે જે સાદુ હશે તે જ દેખાશે. શાકભાજીવાળાને ત્યાં મોતી ન મળે અને ઝવેરીને ત્યાં ચીલડું ન મળે, તેમ ઉત્તમ પુરુષો પાસે નબળી વાત ન હોય અને અધમો પાસે સારી વાત ન હોય. મલિનમાંથી નિર્મળ બન્યાના પણ ઉદાહરણ છે અને નિર્મલમાંથી મલિન બનેલનાં ઉદાહરણો પણ ત્રણે કાળે હોય. જેને જેવું થવું હોય તેવાનું આલંબન ગ્રહણ કરે છે. ૧

પ્રશ્ન ૧૩૪ :- મનુષ્ય ભવ મળ્યો તો ઘણી વાર, છતાં તે ફેરા નિરર્થક નીવડવાનું કારણ શું ?

ઉત્તર :- આ દુનિયામાં ઉચ્ચ-નીચ બન્ને પ્રસંગોમાંથી જે ઉચ્ચને સંગ્રહી શકતા નથી, તે કલ્યાણને સાધી શકતા

નથી અને તેથી જ તેનો ફેર નકાચો નીવડે છે. કોઈ આવીયાં
ગોરની ગાડી ભરી ઢિલ્હી જઈ જાય તેથી શું થશે ? જાણ
જેટલા પણ ન જાણે તેા આવીની કયાં જતા કરવી ? તે
પ્રશ્નને આજે સ્થિતિમાનો સંગ્રહ કર્યા વિના, નકાચી વસ્તુને
મનમાં સંગ્રહી ઢિલ્હીની જેમ મનુષ્યજાતમાં ગમે તેટલા ફેર
નામે તો પણ નકાચા અણામ માટે આ દુનિયામાં જે સારું
હોય તે બેલું, તેવું જ બોલવું અને તેવું જ સાંભળવું. તેમ
કરવાથી ઉત્તર વસ્તુ સંગ્રહ કરી પરદેશ જનાર જેમ કમાણીના
ઢગલા પામે છે, તેમ તે ધર્મ અને પુણ્યના મહાન લાભને
પામે છે. હજારી વસ્તો બેવામાં જ બે અટકી ગયા તો પોરની
ગાડી ભરી પરદેશ જતાં જેમ માત્ર ગુમાવે જ છે, તેમ તે
ધર્મ અને પુણ્યને ગુમાવે છે, પરિણામે મનુષ્યજાતનો ફેર
નિર્થક નીવડે છે. ૨

પ્રશ્ન ૧૩૫ :- સાર સાચી-ચોટપૂર્વી અને ૧૧ મે ગુણ-
સ્થાને ચડેલા પણ પડે છે. તો આવાં ઉદાહરણ શા માટે શાસ્ત્રમાં
મૂક્યાં ?

ઉત્તર :- આવાં ઉદાહરણ ઉત્સાહને તોડવા માટે નથી
કહેલાં. રાજાનો લંડાર ચોરાયો સાંભળી કોઈ પોતાની તિજોરી
લૂંટાવતા નથી, પરંતુ રાજાની લૂંટ-સાંભળી, પોતે વધારે
સાવધાન બની સલામત રહે છે. આપણા રક્ષણની
બુદ્ધિ અધિક કેળવવા માટેની આ વાત છે, નાસીપાસ થવા
માટે નથી. આડી જે સાવધાની ન હોય તો રાજા પણ લૂંટાવ
અને સાવધાની હોય તો એક શેઠ પણ બગર ચોડીદારે
સલામત છે. ૩

પ્રશ્ન :- ૧૩૬ લગવાન મહાવીરને ઉપસર્ગ દેનાર સંગમ દેવ, ઇન્દ્રની આજ્ઞા નીચે હોવા છતાં તેને કેમ ન નિવાર્યો ?

ઉત્તર :- આપે ઉત્તર સમજતાં પહેલાં એક વાત માણવી પડશે. આ પ્રસંગમાં થોડા ઊંડા ઉત્તરો કે સંગમદેવ ઉપસર્ગ દેવા શા માટે આવ્યો ? વાત એવી બની હતી કે ઇન્દ્ર મહારાજે લગવાનની પ્રશંસા કરી કે-પ્રભુ અત્યારે એવા ધ્યાનસ્થ છે કે ઇન્દ્ર-નરેન્દ્ર કોઇ પણ તેને ચલાયમાન કરી શકે તેમ નથી. આ પ્રશંસામાં સંગમને અવિશ્વાસ આવ્યો, અને ચલાયમાન કરવાની દૃષ્ટિથી ઉપસર્ગ દેવા લાગ્યો.

સુવર્ણ ઉપર સો ટચના શુદ્ધપણની છાપ માર્યા પછી તે સોનાની કોઇ પરીક્ષા કરે તો ના કહેવાય ? અને જો ના કહે તો સોનાની અને છાપ મારનારની કિંમત કેટલી ?

ઇન્દ્ર મહારાજ સમજતા હતા કે પ્રભુને જે અત્યારે ઉપસર્ગ છે, તેમાં કારણ સ્વરૂપે મારી કરેલી પ્રશંસા છે. અપાત્રને કાને વાસ પહોંચ્યાનો પસ્તાવો થાય, પરંતુ જો તેને નિવારે તો ઉપરના ન્યાય પ્રમાણે યોગ્ય કેમ કહેવાય ? ૪

પ્રશ્ન ૧૩૭ :- માણસ ધનવાન હોય કે નિર્ધન હોય, પરંતુ તેની ક્રિયા અને આરાધના યોગ્ય સંસ્કૃતિ કયારે બને ?

ઉત્તર :- નમ્રતા અને વિશાળતા આદિ સદ્ગુણ વિના કોઈ પણ સદ્ક્રિયા સંશ્લેષ નથી થતી. અશક્ત કે નિર્ધન કંઈ નથી કરી શકતો તેનો ખેદ કરવાને બદલે જો કરનારની નિંદામાં પડે, અને સશક્ત કે ધનવાન પોતાની કરણીનો ગર્વ કરવા લાગે તો તે બન્નેમાંથી કોને ઉત્તમ લેખવા ?

ગધેડાંનું મોઢું ફૂતરાં ચાટે અને ફૂતરાંનું મોઢું ગધેડાં ચાટે તો ગંગાજી પવિત્ર થવા કેને મોકલવા તેના જેવી વાત છે. અશક્ત કે નિર્ધન નિંદા કરી નબળો બને અને સશક્ત કે કે ધનવાન ગર્વ કરી નબળો બને છે.

દાન, પુણ્ય, પરોપકાર તથા આરાધનાનાં અનુષ્ઠાનો વગેરે આચરવાની શક્તિ ન હોય, અથવા તેવા અનુકૂળ સંયોગો ન હોય તેણે પોતાની અશક્તતાનો સમભાવે ખેદ કરવો અને ઉપરોક્ત આરાધનાની શક્તિ ધરાવનારે આચરતે સમયે ગર્વ ન કરતાં સમભાવે નમ્ર બનવું. એટલે બન્ને સમાન રીતે પ્રગાંત સાધી શકે. ૫

પ્રશ્ન ૧૩૮ :- ધર્મતત્ત્વ આત્માને ફલદાયી ક્યારે બને ?

ઉત્તર : ઊંચામાં ઊંચો પણ અનાજનો દાણો જો ખેડ કર્યા વગરની ભૂમિમાં નાખીએ તો ધાન્યની નિષ્પત્તિ ન થાય. તેમ ઉત્તમમાં ઉત્તમ ધર્મકરણી પણ સદ્ગુણ વિના શુભ પરિણામ ન આપી શકે. ૬

પ્રશ્ન ૧૩૯ :- પ્રાચીન સાહિત્ય જોતાં તેમાં એમ જણાવે છે કે શાસ્ત્રો-સિદ્ધાન્તો વગેરે નવી નવી પદ્ધતિથી તૈયાર કરવાં અને તેનો સંગ્રહ પણ કરવો તે પ્રાયશ્ચિત્તનું કારણ છે. તો તે વિધિ સાથે અત્યારે ચાલતી પ્રવૃત્તિની સંગતિ કેમ કરવી ?

ઉત્તર : આપના પ્રશ્ન અનુસાર શાસ્ત્રો-સિદ્ધાન્તો આદિ પ્રગટ કરવા અને તેનો સંગ્રહ કરવો તેમાં સાધુ માટે પ્રાયશ્ચિત્ત આવતું હતું, પરંતુ આ પ્રાયશ્ચિત્તનું વિધાન ત્યાં સુધી જ ગણી

શક્ય કે જ્યાં સુધી શાસનતા ધુરંધર આચાર્યો તીવ્રતમ બહુ-
શક્તિ અને ધારણા શક્તિને ધરાવતા હતા. પરંતુ જ્યારે બહુ-
શક્તિ અને ધારણા શક્તિની ખામી થઇ, ત્યારે શ્રી જિનેન્દ્ર
પરમાત્માનાં વચનોનો અને જ્ઞાની દેવોના અનુભવનો વિચ્છેદ
નહિ થવા દેવા માટે, તેમ જ ચારિત્ર્યની પ્રાપ્તિ, સ્થિતિ અને
શુદ્ધિનું આલંબન વિચ્છેદ ન થાય તે માટે થેજ્ય ઘટતું કર-
વામાં અને તેમ કરનારને અનુભાદન આપવામાં ઉપરોક્ત કારણો
વાંધો ન કરતાં આરાધનામાં જોડાવું જોઈએ. ૭

પ્રશ્ન ૧૪૦ :- પવિત્ર ભાવનાથી પણ ચતુર્વિધ સંઘના
ઉત્કર્ષ માટે જ્ઞાનાદિના સાધનો તૈયાર કરનાર પ્રત્યે કોઈ લોકો
શા માટે અવર્ણવાદ કરે છે ?

ઉત્તર : સ્ત્રી ધરેહાલ કરતા, ઘરખાર વિનાના અને જૂંપડાંમાં
વસતા દરિદ્રિયો વરસાદ આવે તો પણ જીંજવાને કારણે વરસાદને
“રાંડનો” કહે, અને વરસાદ ન આવવાને કારણે વસ્તુ મોંઘી
થતાં તે ખરીદવાની શક્તિના અભાવે વરસાદ ન આવ્યો
શા માટે ? તેમ કહીને પણ ફરી “રાંડનો” કહે. એટલે જિખારી
લોકો વરસાદના આવવા અને ન આવવા એમ બન્ને સમયે
ગપળો ભાંડે છે.

તેવી જ રીતે ઇર્ષાથી પ્રેરાયેલા જ્ઞાનદરિદ્રિયો, વરસાદ
સ્વરૂપી જ્ઞાન ધનના નિર્માતાને પણ ઇર્ષાને લઇને ઇર્ષાથી પ્રેરા-
ઇને અવગુણ ગાય, તેવાં સાધનોની જરૂર પડે ત્યારે કોઈ તૈયાર
નથી કરતું, તેમ માનીને અવગુણ ગાય. એટલે જ કહેલ છે કે,
અજ્ઞાનીના ઓરતા ન હોય. ૮

પ્રશ્ન ૧૪૧ :- અમુક માણસો એવા વિચિત્ર એવા મન્યા છે કે તેઓ શાસ્ત્રોનું નામ સાંભળતાં જ ભિક્ષી બેઠે છે. તો તેનું કારણ શું હશે ?

ઉત્તર : વાંદરો કાચને જોઈ અત્યંત ચમકે છે અને નાક-કટો ઝરીસો જોઈ ક્રોધ કરે છે તેનું શું કારણ ? પોતાની જાત તેમાં હલકી દેખાતી હોઈ તેને બળતરા જ થાય. પોતાની જાતને સુધારવાને બદલે જ્યારે અવગુણને પણ ગુણ માની લેવામાં આવે, ત્યારે આ પ્રમાણે થાય છે. ૯

પ્રશ્ન ૧૪૨ :- શિખામણ કોને લાગી શકે ?

ઉત્તર :- હૃદયમાં ધર્મ સંબંધી લાગણી હોય, અને જેને પોતાના દોષોને દૂર કરવાની ભાવના હોય તેને જ શિખામણ અસર કરે. જે આત્મામાં મોહનો અને પાપનો ઉદય પ્રવર્તેલો હોય તેને અવગુણ અને નુકસાન જ વહાલાં લાગે છે. દૂધના ટોપમાં મેળવણ નાંખાય, પરંતુ છાશના હાંકલામાં મેળવણ નાખવાનો અર્થ શો ? જો દુશ્મનનો ખપ હોય તો અરાનીને શિખામણ દેવા જાણે. નહીંતર વાંદરાને શિખામણ દેવા જનાર સુઘરીના જેવી દશા થશે. ૧૦

પ્રશ્ન ૧૪૩ :- એક મનુષ્ય અશુભ કર્મ કે અશક્તિથી ઘેરાયેલો હોય અને પોતાના પૂર્વકૃત કર્મના પરિણામ વિચારી સમભાવે સહન કર્યો જતો હોય તે સમયે એક જાણી મનુષ્ય શક્તિવાળો હોવા છતાં વિચાર કરે કે તેને પાપનો ઉદય છે તો ભલે ભોગવે, તે આપણાં ઉદયે ક્યાં દુઃખી થાય છે કે

આપણે તેને માટે મહેનત કરવી ? આવી રીતે કોઈ વિચારે તો તેને શું ગણવું ?

ઉત્તર :- આ એક કુતર્ક પોતાની કરણીની ખામીને ઢાંકવા માટેનો જ છે. ખરેખર તો એમ વિચારવું જોઈએ કે પાપનો ઉદય તેનો છે કે મારો પોતાનો ? સામાના ઉદય કરતાં પોતાનો જ વધારે પાપનો ઉદય ગણાય કે એક સારા સાત્ત્વિક પુરુષને સહાયક થવાને સમયે, સ્વચ્છંદ છોડવાને બદલે, ખામીને ઢાંકવાનો જ પ્રયત્ન કરે છે.

એ જીવને તો પાપનો ઉદય હોવા છતાં ભાગ્યનો ઉદય પણ સાથે જ છે કે જેથી તેઓ દુઃખ ભોગવીને પણ પાપનો ક્ષય કરી રહેલ છે, પરંતુ અજ્ઞાનવશ આવી સ્વચ્છંદ પ્રવૃત્તિ કરનાર જીવો પાપ તો કરે છે અને ઉપરથી અહંકાર કરતા હોવાને કારણે પાપના પોટલા પણ સજે છે. ૧૧

પ્રશ્ન ૧૪૪ :- કોઈપણ ધાર્મિક અનુષ્ઠાનમાં પ્રારંભ સમયે તો સમજ અનુસાર ઉત્સાહ અને પ્રસન્નતા રહે છે, પરંતુ કાળક્રમે તેમાં ઉત્સાહ ઓસરતો જતો હોય તો તેનું કારણ શું ?

ઉત્તર :- માત્ર ધાર્મિક ક્રિયાની જ ક્યાં વાત કરો છો ? વ્યવહારિકમાં પણ આવું જ બને છે. કોઈપણ માણસ જ્યારે કંઈપણ સારી પ્રવૃત્તિમાં જોડાય છે ત્યારે જે ઉદ્દેશ-આશયથી કાર્ય પ્રારંભ થાય છે, તેનું સ્મરણ થોડો સમય રહે છે. કાર્યના ઉદ્દેશની જ્યાં સુધી સ્મૃતિ હોય, ત્યાં સુધી તો ગ્રહણ

કરેલ કાર્ય ઉંસાહ અને વ્યવસ્થાપૂર્વક ચાલે, પરંતુ થોડા સમયમાં એવો નયન જેવો બની જાય છે કે કાર્ય કર્યું જાય અને તેના ઉદ્દેશને ભૂલી જાય.

જેવી રીતે વ્યાપાર વગેરેમાં જોડાયેલો મનુષ્ય કાર્ય શરૂ કરતા સમયે તો એવું લક્ષ કરે છે કે મારો જીવન-નિર્વાહ અને વ્યવહારીક સગવડોની પૂર્તિ માટે કમાણી કરું, અને ધન ઉપાર્જન કરવાનો ઉદ્દેશ પણ આવો જ છે. છતાં પ્રાછળથી ધન કમાવાની ક્રિયા તો ચાલુ જ રહે, પરંતુ જીવન-નિર્વાહનો ઉદ્દેશ ભૂલાઈ જાય છે અને ધનસંચય કરવાના હલકા ઉદ્દેશ ચડી જાય છે. તેથી સર્વ ક્રિયાનું પરિણામ એ આવે કે “સાપ ગયાને લીસાટા રહ્યા”

ઉદ્દેશની વિસ્મૃતિ એ જ ભૂલનો પાયો છે. જો આપણે આપણું લાલું જાળવી રાખવું હોય તો જ્યારે ઉદ્દેશ ફરી જાગે જણાય, ત્યાં એ ઉદ્દેશનો નાશ કરનાર નિમિત્તને જ દૂર કરીએ એટલે રોજના અનુભવવામાં આવતી જડાકયા ચૈતન્યથી ભરેલી દેખાશે, અને ધર્મ તથા વ્યવહાર એ બંનેમાં તેજના પ્રાણ પૂરાશે. ૧૨

(૨૦) ત્યાગનું મૂલ્ય અને કર્મનું કાર્ય

પ્રશ્ન ૧૪૫ :- ઉદ્ય તો જીવને બંને પ્રકારના હોય છે. પુણ્યનો અને પાપનો. તો હવે જે પચ્ચક્ષુખાણુ કરવાના હોય છે તે બંનેમાંથી કોના ?

ઉત્તર:- ત્યાગ, નિયમ, વ્રત, પચ્ચક્ષુખાણુ એ સર્વ પુણ્યના ઉદ્યના કરવાના હોય છે. ધન, ધાન્ય, સુવર્ણ આદિ પુણ્યોદ્યે

અર્થ બેલવનો ત્યાગ હોય, એવા મતમાં મૈથુનનો ત્યાગ કરવાનો હોય, પુણ્યદાયે મળનારી વસ્તુઓ વસ્તુનો ત્યાગ ન કરીએ તો ક્ષણે ક્ષણે આત્મા પાપથી ભરાતો જાય છે.

પાપના કે અશુભ કર્મના ઉદયે મળનારી વસ્તુનો ત્યાગ ભવ્યને કહેલ નથી. ઉપવાસના પચ્ચદ્વ્યાણ હોય, પરંતુ ૨૪ કલાક ખાતા જ રહેવું તેવા નિયમ ન હોય. કુધાને પરિષદ કરી, પરંતુ લોજન પરિષદ ન મૂક્યો. શીત-ઠંડીનો પરિષદ કહ્યો પરંતુ મોઢકાં પરિષદ પરિષદ ન મૂક્યો. અશુભ કર્મના ઉદયે મળનારી વસ્તુને સહન કરવાનું હોય, તેનો ત્યાગ ન કરાય. પુણ્યના ઉદયે મળનારી વસ્તુનો ત્યાગ કરે તો જ ધર્મ, અને પાપના ઉદયે મળનારી વસ્તુને સહન કરે તો જ ધર્મ કહેવાય છે. પુણ્યના ઉદયને ત્યાગો તો નવા ભંધથી બચાય, અને પાપના ઉદયને સહન કરે તો નવા ભંધથી બચાય. પુણ્ય લોગવવામાં આસક્ત બને તો પુણ્ય છૂટકા, અને પાપ લોગવવામાં સહન શક્તિ રાખે તો પાપ છૂટકા થાય. વિપત્તિ સહન કરનાર કેવળજ્ઞાન પણ પામે, ત્યારે સંપત્તિ લોગવનાર સાતમી નરક સુધી પહોંચે. માટે વ્રત, નિયમ એ સર્વ પુણ્યના ઉદયનાજ કરવાના હોય છે. ૧

મક્ષ ૧૪૬:- સંસારની સમૃદ્ધિ લોગવવી એજ જો મોટું પાપ લેખાતું હોય તો પછી ચકવર્તી જેવા તદ્દભવે પણ મોક્ષ કેમ જાય ?

ઉત્તર : પુણ્યના લોગવટા એ ખરેખર તો કાળા ઝેરી આગ જેવા છે, પરંતુ તે કાળોતસ નાગ પાસે એક અશિક્ષિત

હોયો છે અને એક ગાડી લેયો છે, એમ જાણે ઉલ્લાસે અને
એ નામ વળગે તો લય કર કેને માટે ?

છ જાડની સર્વ સમૃદ્ધિને લોગવનાર ચક્રવર્તીને દેખીતી
નજરે દેસામણ કંઈ ઓછી નથી, પરંતુ ત્યાગલાવે જે
ખર્ચક્રિયા કરી હોય અને તે સાથે શુભ ભાવના યોગે જે
પુણ્ય ઉપાર્જન થાય, તે નિર્મમત્વભાવનું હોવાને કારણે ભલે
મમે તેટલી પણ સિદ્ધિ-સિદ્ધિ મળે તો પણ તે સાકર ઉપર
એસેલ માખી જેવું છે. મીઠાશ થઈ જાય અને લય આવ્યે
હીડી પણ શકે. ગાડીને ગળે સર્પ વીંટાયેલો જોઈને તેને
નિર્ભય દેખી, કોઈ તેવું કરવા જાય તો વહેલો મોત લેજો
મર્થ જાય. ૨

પ્રશ્ન ૧૪૭:- મોંમાં મૂકેલ મીઠાશથી તુરત મધુરતા મળે છે,
અને લીમડો ખાવાથી મોં તુરતજ જેમ કડવું બને છે, તેમ
પુણ્ય અને પાપ આચરતાંની સાથે તુરતજ કેમ સુખ દુઃખ
નથી આપતાં ?

ઉત્તર:- આ દુનિયાના નજરે દેખાતા પ્રત્યક્ષ વ્યવહારમાં
તો મતલેદ ન હોય, પરંતુ જરા લાંબા ગાળાની કે અમુક
અણુત્રીપૂર્વકતા વ્યવહારનો પ્રશ્ન આવે ત્યારે લિન્ન-લિન્ન
અભિપ્રાયો અને અવનવા મતલેદો ઉભા થવાનો સંભવ છે.

લૌકિક રીતે પણ જુઓ ! બજારનાં સીધા-સાદા વેપારમાં
લેવડ-દેવડ પ્રસંગે કંઈ મતલેદ જેવું ન હોય, પરંતુ જરા
લાંબાગાળાની વાત આવે ત્યારે હાજર માલમાં કે વાચકમાં
અજર તેજ મંદીમાં વેપારીના જુદા જુદા મત મર્થ જાય છે.

એવી રીતે પુણ્ય-પાપના ફળની વાતો અતીન્દ્રિય એટલે ઇન્દ્રિયોની શક્તિથી પર છે. તેથી તે સંબંધના વિચારો જરા લાંબા ગાળાના હોઈ, તેમાં બુદ્ધિવાદનાં હોળાણાણ અને મતાગ્રહની ગૂંચોથી અવનવી જાળ ગુંથાય, તેમાં કંઈ નવાઈ નથી.

પુણ્ય-પાપ, જીલ ઉપર મૂકેલી મીઠાશ અને મેલની જેમ સારાં-ખોટાં ફળને તુરત જ આપતાં નથી. કેમ કે પુણ્ય-પાપનાં ફળ તાત્કાલિક મળતાં હોય તો દુનિયામાં કોઈ પાપ કરી શકત જ નહિ. વ્યવહારમાં પણ ગુન્હો કર્યો કે તુરત જ સજા નથી થતી, વ્યવસ્થિત કાયદેસર કામ ચાલ્યા પછી જ સજા મળે છે. સરકારી સજામાંથી કદાચ પૈસાને જોરે વકીલ જીલો કરી બચી જાય, પરંતુ કુદરતની સજામાંથી લાંબા ગાળે ભલે પુણ્ય-પાપની સજા મળતી હોય, પણ કોઈ બચી શકતું નથી.

પુણ્ય-પાપના ફળમાં જે વિલંબ થાય છે, તેનું ખરું શાસ્ત્રીય કારણ એ છે કે કોઈ પણ શુભ-અશુભ કર્મનાં જઘન્ય વિપાક (ઉદય) દશ ગણો લોગવવો પડે છે. “સદ્વ જહ્ણો વદજો દશ ગુણિજો” એટલે વર્તમાનકાળમાં કસતા પાપ-પુણ્ય વખતે પ્રથમના બાંધેલા કર્મો લોગવાતા હોવાને કારણે, જ્યાં સુધી પૂર્વના બાંધેલા કર્મના ઉદયનું જોર ઓછું ન થાય, ત્યાં સુધી નવા પુણ્ય-પાપનું ફળ કેવી રીતે લોગવાય ? જ્યારે પૂર્વકૃત કર્મનું જોર ઘટે ત્યારે નવા કર્મનું ફળ લોગવાય.

જેવી રીતે બચપણમાં કંઈ વાગેલ હોય તો, જ્યાં સુધી જીવાનીનું જોમઠાર ચડતું લોહી હોય, ત્યાં સુધી દેખાય નહિ, પરંતુ વૃદ્ધાવસ્થામાં ઘટતા લોહીને કારણે, વર્ષો પહેલાંનું વાગેલું

પણ તે સમયે પ્રગટ થાય છે. એટલે આ ઉપરથી સમજવાની વાત એ છે કે, જુના બાંધેલા કર્મો જ્યાં સુધી ઉદયાગત પ્રબલરૂપે લોગવાતા હોય ત્યાં સુધી નવા કર્મ તુરત ફળતા ન દેખાય તે સ્વાભાવિક છે. ૩

(૨૧) શ્રી વીતરાગ ઉપાસના વિધિ

પ્રશ્ન ૧૪૮ :- આપણા જિનશાસનના દેવ તો વીતરાગ છે એટલે તેઓ રાગ-દ્વેષથી મુક્ત હોઈ, નમન કરનાર પ્રત્યે રાગ નથી ધરાવતા અને રોષ કરનાર પ્રત્યે દ્વેષ નથી ધરાવતા, તે તેનું નામસ્મરણ આદિ કરવાથી આત્માને લાભ કંઈ અપેક્ષાએ ?

ઉત્તર :- સાકર ખાનાર પ્રત્યે સાકરનો કોઈ એવો સ્નેહ નથી કે તેના ખાનારને તે મધુર સ્વાદ્યુક્ત બનાવે, અને અગ્નિને તેના અડનાર પ્રત્યે દ્વેષ નથી કે તેને ભસ્મ કરી નાંખે પરંતુ તેનો સ્વભાવ જ તેવો છે. જેમ તે તે પદાર્થોનો સ્વભાવ ધર્મ જ એવો છે કે તેના નિમિત્તે આપણને તેવા તેવા પ્રકારનો અનુભવ થાય, અને ઉચ્ચ-નીચ ફળની પ્રાપ્તિ થાય. તેવી રીતે માત્ર સમજવા માટે ગ્રહણ કરેલ ઉપરના દૃષ્ટાંત અનુસાર જિનશાસનદેવ વીતરાગ છે, તેઓ કંઈ દેવલોક કે મોક્ષ પોતાની પાસે ખજાનામાં રાખી, સેવા કરનાર પ્રત્યે પ્રસન્ન થઈ આપે છે તેવું નથી બનતું, પરંતુ તેઓની-વીતરાગદેવની ભક્તિ ગુણગ્રામ આદિથી થતી આપણી ભાવ-શુદ્ધિમાં આલંબન નિમિત્તરૂપે બની, તે તે આરાધક આત્માને આલંબનનો જેટલા પ્રમાણથી લાભ લીધો, તેટલા પ્રમાણમાં નિર્જરા કે યુદ્ધની પ્રાપ્તિ

થાય, તો તેમાં વીતરાગ પ્રભુનીજ મુખ્યતા વ્યવહારથી કહેવાય છે. ૧

પ્રશ્ન ૧૪૯ :- જ્ઞાની દેવો પ્રસન્ન થઈને દેવલોક આપી તો દેવાના નથી, તો તેનો ઉપકાર શું ?

ઉત્તર :- આ પ્રશ્ન કરતાં પહેલાં એક વાતનો ઉત્તર આપો કે પદાર્થો જોવા માટે આંખ છે તો પછી અજ્ઞવાણાની જરૂર શું ? આ શંકાનું સમાધાન તદ્દન સ્પષ્ટ છે કે આંખ લલે સારી હોય, અને વસ્તુ પણ લલે સ્પષ્ટ પડી હોય, છતાં અજ્ઞવાણાં વિના તે દેખાય નહીં. જેમ પદાર્થોના અવલોકનમાં પ્રકાશ આવશ્યક છે, તેમ સ્વર્ગ-મુક્તિ આદિનાં કારણો બતાવવામાં તેમજ સંવર-નિર્જસ-પુણ્ય આદિના ઉપાયો બતાવવામાં શ્રી જિનેશ્વર દેવોનો ઉપદેશ આવશ્યક છે. પ્રકાશથી જેમ સારા પદાર્થો દેખાય છે, તેમ નઠારા પણ દેખાય છે. શ્રી વીતરાગ દેવનો ઉપદેશ જેમ મુક્તિના કારણો બતાવે, તેમ અધમગતિથી બચવા માટે નરકાદિના કારણો પણ બતાવે. કાંટો વાગવામાં અજ્ઞવાણું કારણભૂત નથી, પરંતુ તેનાથી બચવામાં તે કારણભૂત છે. જેમ દીવો સર્પ અને રત્ન એ બન્નેને બતાવી આપે, પણ ગ્રહણ શું કરવું તેનો આધાર પોતાની યોગ્યતા ઉપર છે. ૨

પ્રશ્ન ૧૫૦ :- સૂર્યોદય થાય અને દેખતો પણ જો આંખ ન ખોલે તો તેને અજ્ઞવાણાનો શો ઉપકાર ? તેવી રીતે ભવી આત્મા પણ જો મોહનિદ્રા ન ખોલે તો શો ઉપકાર ?

ઉત્તર :- આપણાં આત્મામાં શક્તિ તો બે ઘડીમાં મોક્ષ લેવા જેટલી છે. અત્યારે મિથ્યાત્વી હોય અને કાચી બે ઘડીમાં

સમક્રિતાદિ સર્વ સામગ્રી પામી મોક્ષે જઈ શકે છે. શક્તિ ઓછી નથી, પરંતુ આંખની આડે એક પાતળી પાંપણ આવવાથી માઈલો સુધી જોવાની શક્તિ દૂર થાય છે, તેવી રીતે પાંપણની જેમ કર્મ પુણ્યો (જોડ) આંકાં આવી જાય તો તેને કારણે તે શક્તિ વ્યર્થ નીવડે છે. મોક્ષકર્મના પુણ્યોને કારણે આત્મામાં મોક્ષ પ્રત્યે અનુભૂતિ હોય જાય છે અને તેથી તે દેખતો (યોગ્ય-ભવી) હોવા છતાં પણ જિનેશ્વર દેવની વાણીના પ્રકાશને અજાણ્યો મોક્ષ માર્ગ પ્રતિ ગતિ કરવામાં અટકી જાય છે. ૩

(૨૨) વચન વિધિ અને ભાષાસમિતિનો વિવેક

પ્રશ્ન ૧૫૧ :- મૌન્યે એવિદ્ય અર્થ શો છે ?

ઉત્તર :- મુખેથી ન બોલવારૂપ મૌન તો સ્થાયરીને સહેજે હોય છે, છતાં પણ તે મોક્ષમાર્ગની આશ્રયનાતું અંગ નથી બની શકતું. ત્રણ ગુપ્તિનાં સમર્થ પાલન વડે ત્રણ યોગનાં પુણ્યોમાં પ્રવૃત્તિ થવા ન દેવી તે વાસ્તવિક માન છે. તેની ક્રમશઃ વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે છે :-

- (૧) મનનું મૌન :- આર્ત-રોદ્રનો ત્યાગ કરી, વિકલ્પોથી મુક્તિ મેળવી, અને મનોગુપ્તિનું પાલન તે મનનું મૌન.
- (૨) વચનનું મૌન :- વચનગુપ્તિને ધ્યેય બનાવી, ભાષાસમિતિ પૂર્વક શાસ્ત્રાજ્ઞાનુસારે વચનયોગ અવર્તાવવો તે વચનનું મૌન.
- (૩) ક્રયાનું મૌન :- પુણ્યલભાવ પોષક-પ્રવૃત્તિનો ત્યાગ કરવો તે ક્રયાનું મૌન. ૧

પ્રશ્ન ૧૫૨ :- કંઈપણ અયોગ્ય થતું હોય તો શું તે સહી લેવું ?

ઉત્તર :- કોઈ પણ સારી વસ્તુની અયોગ્ય રીતે નિંદા થતી હોય તો તે સહી લેવું એ સહિષ્ણુતા નથી, પરંતુ કાયરતા છે. અપરાધ કોઈ કરે તો સહન કરી લેવો પરંતુ અન્યાય સહન કરે તે કાયર ગણાય. ૨

પ્રશ્ન ૧૫૩ :- અન્યાય અને અપરાધની પારભાષા શું છે ?

ઉત્તર :- શરીર અને સંયોગો ઉપર વ્યાધાત કરે તે અપરાધી ગણાય, અને પોતાના સદ્ગુણ તથા સંસ્કાર ઉપર ઘા કરે તે અન્યાય કહેવાય. આત્માર્થી પુરૂષ અપરાધને અવશ્ય સહન કરે, પરંતુ અન્યાય કદી પણ સહન ન કરે. ૩

પ્રશ્ન ૧૫૪ :- આ વાત તેવા કોઈ શાસ્ત્રીય ઉદાહરણ વિના સમજવા જતાં ભૂલ થઈ એસે તેવી છે માટે કંઈક ઢાખલો હોવો જોઈએ !

ઉત્તર :- મહાસતી રાજેમતીજી પ્રત્યે જ્યારે શ્રી રથનેમિ ચલિત થયા ત્યારે તેમણે કેવા શબ્દોથી પ્રતિકાર કર્યો તે જાણવા માટે દશ. અ. ૨ તથા ઉત. અ. ૨૨ મું જોઈ જવું. ૪

પ્રશ્ન ૧૫૫ :- રથનેમિ જેવા ઉત્કૃષ્ટ આત્માને પણ આવો વિચાર કેમ આવ્યો હશે ?

ઉત્તર :- વિજ્ઞાની ઘર બગડવાને કારણે પણ લાઠિ ચાલી નાચ અને અંધારું થાય, તેમજ ચાલુ લાઈને ગડોબ બગડી જવાને

કારણે પણ અંધારું થાય છે, છતાં આ બન્ને અંધારા વચ્ચે આંકાશ-પાતાળનું અંતર છે. જેને લાઈન ચાલુ હોય અને માત્ર બ્લેઝ જ ગયો હોય છે તે સીધા પ્રકાશ કરવા શક્તિમાન છે અને પેલો તેટલો જ પરાધીન છે.

જાગતા માણસને કદી ઝોલું આવે જ નહીં તેવો કયા શાસ્ત્રોમાં નિયમ છે? ખરેખર તો જાગતાને જ ઝોલાનો ભય હોય. ઘોર નિદ્રામાં ઘોરતા હોય છે તેને માટે તો કોઈ પ્રશ્ન જ નથી હોતો. રસ્તે ચાલતા પડવાનો ભય જીવતાંને હોય, મસાણનાં મડદાંને તેવો ભય ન હોય.

ચારિત્ર્યમાં ક્ષતિ થવાનો ભય ચારિત્ર્યવાન હોય તેને જ હોય, અચારિત્ર્યવાનને તેવો ભય ન હોય. ૫

પ્રશ્ન ૧૫૬ :- અર્જુનમાળીએ પોતાની (સાતા. અ.) સ્ત્રી બંધુમતી ઉપર બળાત્કાર કરનાર છ પુરૂષોને તો માર્યા, પરંતુ સાથે સ્ત્રીને પણ શા માટે મારી ?

ઉત્તર :- અન્યાય આચરવો જેમ ગુન્હો છે, તેમ અન્યાયને મૂંઝે મોઢે સહન કરી લેવો તે પણ ગુન્હો છે. આ નિયમ પ્રમાણે અર્જુનમાળીને માટે જેમ છ ગોઠીલા પુરૂષો ગુન્હેગાર હતા, તેમ તેની સ્ત્રી બંધુમતી પણ ગુન્હેગાર હતી. એટલે જ છ પુરૂષોના નાશ સાથે તેની સ્ત્રીનો પણ નાશ કર્યો હતો. ૬

પ્રશ્ન ૧૫૭ :- બંધુમતી સ્ત્રી કઈ રીતે ગુન્હેગાર ગણાય ?

ઉત્તર :- જો કે આ પ્રશ્નનો ઉત્તર ઉપર અપાઈ ગયો છે કે-‘અન્યાયને મૂંઝે મોઢે સહન કરવો તે પણ ગુન્હો છે.’

તે વાત આ સ્થળે એવી રીતે ઘટે છે કે—છ પુરુષોએ અર્જુન-
માળીને તે બાંધીને પૂરી દીધેલો હતો, એટલે તે તે ખૂંસે
પાડીને પણ કેઈને રક્ષણ અર્થે બોલાવી શકે તેમ ન હતો,
પરંતુ બંધુમતી સાથે તો તેને દુરાચાર એવો હતો એટલે
એકાંતે લઈ ગયા, ત્યાં કદાચ દુરાચારથી બચવા માટે ભાગ-
વાની શક્તિ ન હોય તો પણ ખૂંસે પાડી પેતાનું રક્ષણ કરવા માટે
નજીકમાં જ ફરતી રાજગૃહની પ્રજાને જરૂર બોલાવી શકત. અરે !
તેટલી પણ શક્તિ ન હોય તો, અન્યાયથી બચવાને ન્યાયે
એક પણ ઉપાય ન હોય ત્યારે શરીરનો અંત કરવાની પણ
શક્તિ તો હોય પરંતુ લોકનીતિ પણ તેમજ કહે છે. તો
બંધુમતીએ તેમ શા માટે ન કર્યું ? અને ખૂંસે પાડી
શા માટે દુરાચારનો માર્ગ ન રોક્યો ? તેમજ શીલ માટે
શરીરનો મોહ કેમ ન જતો કર્યો ? મૌન સમ્મતિ લક્ષણ
એ વાત આવે જ સ્થાને ઘટે છે. અત્યાચાર સમયનું
મૌન અન્યાયના અનુમોદન સ્વરૂપે જ ગણાય છે.
તે ગુન્હા બદલ જ અર્જુનમાળીએ સ્ત્રી બંધુમતીને પણ છ
ગોઠીલા પુરુષોની જેમ જ ગુન્હેગાર માની, તેની પણ તે જ
અવસ્થા કરેલ હતી. ૭

પ્રશ્ન ૧૫૮ :- રાજેમતીજી એ રથનેમિને સ્થિર કરવા
અત્યંત કઠોર શબ્દો કહ્યા, અને ધન્નાજીએ શાલિભદ્રજીને
કાયર કહ્યા, તો ભાષા સમિતિ કેમ ગણુવી ?

ઉત્તર : ઉન્માર્ગે જવાને જે શબ્દોથી રોકી શકાય તેવા
શબ્દો બોલવા એ જ ભાષાસમિતિ. પણ ઉન્માર્ગે જવાને

રોકવા નહિ અને મીઠું બોલવું એ તો ભાષા સમિતિનો ભૂગ છે. છોકરો સાપને પકડવા બાથ ત્યારે મા કેવી ખૂમ મારે છે? એવી કારમી ખૂમ મારે કે છોકરું ભડકી બાથ, પટકાથ પણ ખરું, અમે હાલે મર્યાદા સો મર્યાદા જે પણ બાળકને બચાવે, એ તો સમજે છે ને? બચાવવાથી કિયાથી બાપણું હિત ચાલ્યું બાથ કે રહે?!

ધર્માણુએ કાલિભદ્રને કાચર કહ્યા હતા. શાકિભદ્રે એમ ન વિચાર્યું કે અમે કાચર ક્રોધ કહ્યો! તો એમ જ વિચાર્યું કે હું કાચર છું માટે કાચર કહ્યો, અમે તે મંથુ સામી કાચરતા દૂર કરવા માટે, અને કાચર કરવા માટે નહિ. મારામાં શૂરવીરતા આવે માટે અને કાચર કહ્યો, એમાં વંધો શો? બે અસાનતા ભરેલા સ્વાર્થતા હેતુથી બોલે તો ભાષા સમિતિને ભંગ કહેવાય અને જ્ઞાનયુક્ત સંયમ હેતુથી બોલે તો તે સમિતિ જ કહેવાય. ૮

પ્રશ્ન ૧૫૯ : કોઈ વ્યક્તિ એવું કોઈ યોગ્ય પ્રબળ કારણ ઊભું કરી ગુસ્સો કરાવે તો ગુસ્સો કરનારને પાપ લાગે?

ઉત્તર :- કોઈ કરવા છતાં પણ પોતાની બત પ્રત્યે આંધળા બની પોતાના આત્માને દોષિત ગણવા જે તૈયાર નથી તે વ્યક્તિ ભલે ગમે તેમ બોલે, પરંતુ જૈનશાસન તો એમ જ માને છે કે કોઈના પ્રબળ કારણે પણ થયેલા કોષાદિ સંબંધનું કર્મ કરનારને પણ લાગે જ છે. “કારણ પડ્યે કુળ ઓળખાય.” નિમિત્ત મળ્યે જ સમતા મારો તો કારણ વિના તો કાળો નાગ પણ સમતા રાખે છે.

કોઈ પણ કારણે કરડવા દોડો તો નાગ પણ કારણે જ કરડવા દોડે છે તો પછી બન્નેમાં ફેર શું ? ૬

પ્રશ્ન ૧૬૦ :- ગુસ્સો ક્યાં વિના આપણી ધારેલી ઇચ્છા પૂર્ણ જ થતી નથી તો શું કરવું ?

ઉત્તર :- ક્રોધાદિ કષાયોના ગુલામ બની પોતાના મનથી લલે જાતને બહાદુર માને, પરંતુ તે વાત જિનશાસનને માન્ય નથી. ઘરનું ઘાસ, લાકડાં, કોલસા વગેરે સળગાવીને “હોળી માતા જાગે” કરીને ખુશ થવાનું નાના બાળકોને લલે શોભતું હોય, પરંતુ સમજદાર તેમ કદી પણ ન કરે.

ક્રોધથી બીજાને નુકશાન થવાનું હોય તો પણ પછી ધાય, પહેલાં તો પોતે જ સળગે છે. એટલે આત્માને સળગાવવો કેમ શોભે ? ૧૦

પ્રશ્ન ૧૬૧ :- જીવને સત્ય કરતાં ખુશામત સાંભળવી વધારે પ્રિય કેમ લાગે છે ?

ઉત્તર :- સત્ય હંમેશાં કડવું હોય છે. અને આ જીવને કડવું સત્ય સાંભળવું ગમતું નથી. મીઠા કરતાં કડવું સાંભળવાના વધુ રસિયા બનો ! તમારી ખામી કહેનારા મળે ત્યારે તમારા ઉદ્ધારની તૈયારી થઈ એમ માનો ! તમને સારાં તો સૌ કહેશે કારણ જેને તમારી ગરજ હોય તે કદી તમને ખોટાં કહે ખરાં ? તમને કોઈ ખોડ ન બતાવે તો કંઈ તાકાત છે કે તમે પોતાની ખોડ (પોતાની ભૂલ) જુઓ ? કોઈ દિવસ ખોડનો વિચાર કરો છો ? નિયમ કરો કે મારે મારી ખોડની તપાસ કરી તેને

સુધારવા પ્રયત્ન કરવો છે. ખોડ ભેવી નહીં અને ખીજ કહે તે સાંભળવી નહીં, તો પછી કદ્યાણુ શી રીતે થશે ? ૧૧

પ્રશ્ન ૧૬૨ :- સત્ય આટલું કડવું કેમ છે ?

ઉત્તર :- જેમ તાવના ભેરે લોજન, પાનાદિ વસ્તુઓ અને દવા વગેરે ખરાબ લાગે છે તથા અપથ્ય એવાં રોગવર્ધક વસ્તુઓ સારી તેમજ સ્વાદિષ્ટ લાગે છે, તેવી જ રીતે કર્મ-રોગના પ્રભાવે સત્ય પ્રવૃત્તિઓ કડવી લાગે છે. એવું હોવા છતાં પણ સમજદાર વ્યક્તિ અહિતકારક સ્વાદિષ્ટ વસ્તુ છોડીને હિતકારી કડવું સેવન કરે છે, તો ધીરે-ધીરે રોગ શાંત થઈ જતાં તે નીરોગી બની જાય છે. તેવી જ રીતે ધર્માત્મા જીવ, રૂચિ ન હોવા છતાં પણ પરાણે સત્યનું સેવન કરે છે તે ધીરે ધીરે કર્મ રોગથી સહિત થાય છે. ૧૨

(૨.૩) માત્ર મીઠા વચનથી નહિ, પરંતુ મધુર વ્યક્તિત્વથી માનવ પરીક્ષા કરો.

પ્રશ્ન ૧૬૩ :- કોઈપણ વ્યક્તિના માત્ર આકર્ષક વચનોનાં ડોળમાં અંબાઈ જવાથી શું નુકશાન થાય ?

ઉત્તર :- કોઈપણ માણસના આવેશથી, દેખાવથી, ગળગળા ઉદ્ગારોથી આકર્ષાઈ જતાં ન શીખો. આખી વસ્તુને ખરાબર સમજો. જેર આપનારો અણધર હોય તો જ સીધું પડીકામાં આપે ને જરા હોશિયાર હોયતો દૂધમાં ભેળવીને આપે. સત્ય ગ્રહણ કરતાં એમાં અસત્યનું વિષ ન ભળે તેની ખાત્રી કરો ? ૧

પ્રશ્ન ૧૬૪ :- પ્રશંસા કરવા તથા સાંભળવામાં કેવી સાવધાની જરૂરી છે ?

ઉત્તર :- ગુણાનુસારના નામે ગુણભાસની પ્રશંસાથી આત્મહિતની કતલ ન થઈ જાય તેની કાળજી રાખવી જોઈએ. લોકી વેપારીની ક્ષમા-સહિતા કદી ન જખાયેલા. આમાં ખ્યાલા પાત્ર, હસીને પાતો કંદે, ભણું ભણું બલભે, પણ કોથી અજાતા નહીં, કાણુ કે અધિત લોક મેળવવાની એ કરમજા છે. ગુણ જોતાં પહેલાં વ્યક્તિની પરીક્ષા કરવાનું ન ચૂકતા. ઉઠાવમીરોને અને ખોટું કહેનારાઓને તેમ જ મનુસ્થાપનારાઓને કુદરતી રીતે જ શાંતિ કેળવવી પડે છે, કાણુ કે તેઓ શાંતિ ન રાખે તો જોખને સભાળે કોણ ? ગુસ્સો કેને ખામે ? જેમું જાય તેને બે ? ૨

પ્રશ્ન ૧૬૫ :- તો શું શાંતિ પણ શેતાની ભરેલી હાથ શકે ?

ઉત્તર : તમે દુકાન પર બેઠો હો અને દુકાનમાં કોઈ ઘુસી જાય, તથા ઉપરથી તમોને આવી કહે કે, 'આમાં મારો ભાગ છે, મેં એ લાખ ધીર્યા છે મે ?' ત્યારે ગુસ્સો કેને આવે ? તમે એમ જ કહો કે, 'જા, જા, ઉઠાવમીર ! આવ્યો કયાંથી ?' એ વખતે ગાડો પરીક્ષક તો કહે કે, આ કેવો શાંત છે ? તમારે એને પણ કહેવું પડે કે, 'ભાઈ ! સમજ્યા ક્યાં વગર વચ્ચે ન પડો.' પેલો ઉઠાવમીર આંખમાં આંસુ પણ લાવે. કેના ખાપની ગુજરાત ? તમે તેને પણ મારો તોય ચાટે, અને સલામો ભરે એ વધારામાં. એ વખતે વળી બીજા ચાર

આવીને તમને કહે કે, ‘મૂળાં ! આ શાંતિમાં બેઠો છે અને તું ગુસ્સો કેમ કરે છે ? તમારે કહેવું પડે કે, એ શાંત કેવો છે તે હું બાણ છું. આવી રીતે શાંતિ શેતાની ભરેલી પણ હોઈ શકે છે, અને તેવી ધર્મનાશક શાંતિને વખાણવારો પણ પાપી છે. ૩

પ્રશ્ન ૧૬૬ :- સ્વર્થી અને સમ્યગ્દષ્ટિના ગુણો વચ્ચે અંતર કું હોઈ શકે ?

ઉત્તર :- સ્વર્થી આત્માઓ પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા ક્ષમા સ્વયં શીખેલા હોય છે, સ્વર્થને બાંધણ્યે મૂકી, માત્ર આત્માના ઉદ્ધવે લક્ષમાં રાખે એ સમ્યગ્દષ્ટિ આત્મા કહેવાય. સમ્યગ્દષ્ટિની ક્ષમા, સમતા, શાંતિ, મેટાઈ, લઘુતા, બધુંએ જુદું. સમ્યગ્દષ્ટિ એવો લઘુ ન બને કે જ્યાં ત્યાં શિર ઝુકાવે, જ્યાં ત્યાં હા જી હા-ભણ્યા કરે. સમ્યગ્દષ્ટિ બધે સારાં કહેવસંવધાની ભાવનાવાળો હોય નહીં. સમ્યગ્દષ્ટિ એમ વિચારે છે કે અયોગ્ય આત્માની દષ્ટિએ હું અયોગ્ય ન દેખાઉં તો સમ્યગ્દષ્ટિ નહીં. ગાંડાની દષ્ટિએ હું ગાંડો ન ગણાઉં તો હું હાંદ્યો શાનો ? ગાંડાઓ બે મને પોતાનો સ્વર્થી ગણે, તે તો હું મહા ગાંડો. સમ્યગ્દષ્ટિના ગુણો, ભાવના, વિચારો, બધાંએ અનુપમ કોટીના બેઠાંએ. ૪

પ્રશ્ન ૧૬૭ :- લોક અપવાદને કયાં સુધી પ્રમાણ ગણવો ?

ઉત્તર :- “લોક-વિરુદ્ધ” અને “લોક વિરોધ” એ બે માં રહેલા મુદ્દાના ભેદને સમજો. લોક જેનો વિરોધ કરે તે

કાર્યનો ત્યાગ નહીં, પણ જે કાર્ય લોકમાં વિરુદ્ધ હોય તે કાર્યનો ત્યાગ છે. શાસ્ત્ર કહે છે કે ધર્મીએ લોક વિરુદ્ધ કાર્યનો ત્યાગ કરવો જોઈએ, નહીં કે સામાન્ય લોક જેનો જેનો વિરોધ કરે તે સર્વનો ત્યાગ કરવો, કારણકે લોક એક સ્થિતિવાળો નથી. કોઈ આનો વિરોધ કરે તો કોઈ એનો વિરોધ કરે. ક્ષણમાં આનો વિરોધ તો ક્ષણમાં એનો વિરોધ. હવે એ અર્થ લઈને જો ત્યાગ કરવાનું કહે તો તો કોઈપણ આત્માને ધર્મમાં સ્થિર કરી શકાય જ નહીં. અર્થ એ છે કે લોકવિરુદ્ધ એટલે સમજી લોકમાં જે જે કાર્ય નિંદ્ય હોય તેનો ત્યાગ. જો એ પ્રમાણે ન હોય તો પાંચ આદમી એક વાતનો વિરોધ કરે અને પાંચ આદમી બીજી વાતનો વિરોધ કરે તો પરિણામ શું આવે? જો એમ લોક વિરોધનો ત્યાગ હોય તો ભગવાન શ્રી મહાવીર દેવને જેમ જિન કહેનારા હતા, તેમ વિપરિત કહેનારા પણ એમની જ હયાતીમાં હતા, તો ભગવાનને છોડી દેવા ? ૫

અશ્વ ૧૬૮ :- વિતંડાવાદ એટલે શું ?

ઉત્તર :- પોતાની વાત રજી કર્યા વિના અથવા તો પોતાનો અભિપ્રાય નક્કી કર્યા વિના, અર્થાત્ સાચા-ખોટાનો વિચાર કર્યા વિના જ સામાની વાતને તોડવા મથે, તેનું નામ વિતંડાવાદ કહેવાય છે. ૬

અશ્વ ૧૬૯ :- જે થવાનું હોય તે થાય એમ માની મૌન રહે તો શું વાંધો ?

ઉત્તર :- મુનિએ કાંઈ બોલવું નહિ, એવો કદી આશ્રય ન હોય. એટલા માટે તો વચન ગુપ્તિની સાથે ભાષાસમિતિ પણ રાખવી પડી. બેશક, મુનિ પાપકાર્યમાં વપરાતી વાણીને રોકે, સાવધ વચન ન બોલે. પણ જો લાભકારી ભાષા ન બોલે તો વચનગુપ્તિ એ વસ્તુતઃ વચનગુપ્તિ નથી. રક્ષક જો રક્ષા નહીં કરે તો કોણ ભક્ષક રક્ષા કરે ? કદપી લો કે-ધર્મના સિદ્ધાંતનો વિપ્લવ થાય તે પ્રસંગે મુનિ મૌન રહે અને તમને કુરસદ નહીં ! ત્યારે તેનો પાલક અને રક્ષક કોણ ? મુનિ મૌન બળે, ગૃહસ્થ ઘર બળે, તો પછી તેને કોણ બળે ? માટે તો કહ્યું કે, ‘ગમે તેવી સમતાવાળો, ગમે તેવો સ્થિર, ગમે તેવો શાંત, ગમે તેવો તપસ્વી, પણ ધર્મધ્વંસ થતો હોય, ક્રિયાનો લોપ થતો હોય, તે વખતે જોયા ન કરે. કોઈ ન પૂછે તો પણ નિષેધ કરે. એ વખતે એ જરૂર બોલે જ. છતી શક્તિએ એ એમ ન કરે તો વિરાધક દશા પામે. આપણી સમતા ગાંડાની સમતા જેવી ન ઘટે. શ્રી જિનશાસનની સમતા, શાંતિ, ક્ષમા વગેરેમાં ડહાપણ છે. ૭

પ્રશ્ન ૧૭૦ :- મૌન ધારે તે મુનિ કહેવાય આનો અર્થ શું ?

ઉત્તર :- મૌનનો અર્થ એ કે-પાપકારી વચન ન બોલે. સ્વ-પર ઘાતક વચન ન બોલે. જ્યાં સ્વ-પર રક્ષા થતી હોય અને ભલું થતું હોય, ત્યાં ન બોલે તે મૌન નથી પણ મૂર્ખતા છે. મૌન રાખે તે મુનિ એ ખરું, પણ એ મૌન એકેન્દ્રિયનું નહિ પરંતુ મુનિપણને ધાજતું મૌન-શ્રી મેતાર્યમુનિ મૌન

તેમ ! જે સાચું જોઈ તો કોઈ પક્ષીના જેવું જાય, એમ જોઈ જોઈ તો સ્વ-આત્મા હણાય. માટે તેવા સ્થાને જોઈ ચોંચી ગણાય. પરંતુ જ્યાં ધર્મના ઘાત થતો હોય, ત્યાં આત્મકલ્યાણકારી ક્રિયાના નાશ થતો હોય, અને સિદ્ધાંતના દોષ થતો હોય, છતાંયે મૌન રાખવું એ મુનિપણને ઈર્ષ્યું નથી. ૮

પ્રશ્ન ૧૭૧ :- ઉપસર્ગ સહન કરવારે જાણી આવે અભયે શું વિચારે ?

ઉત્તર :- ઉપસર્ગ કરનાર તો એમ જ વિચારે કે દોઢ વાંક પિંખા કાંઈ બને જ નહિ. એટલે મોટે અંધા વાંક તો છે જ ! એટલે કે પૂર્વ ભવે જે અશાસ્ત્રવેદનીય કર્મ ન બાંધેલ હોત તો આ પ્રમાણે બનત નહિ. એટલે પહેલાંમા ભવે અંધા વાંક રૂપે તેવા કર્મ મેં ન કર્યા હોત તો વગર કારણની દેખતી આ આપત્તિ મને આવત શા માટે ? એટલું અવશ્ય યાદ રાખો કે આ પ્રમાણે તો ઉપસર્ગ સહન કરનારને જ વિચારવાનું હોય છે. ઉપસર્ગ કરાવનાર, જ્યેનાર કે વાંચનારે એમ ન જ વિચારવું જોઈએ. ૯

પ્રશ્ન ૧૭૨ :- ‘દોઢ વાંક વગર આવું બને નહીં’ તેમ જે દેહકાની કહેવત છે તેમાં શું તથ્ય છે ?

ઉત્તર :- સંગમે ભગવાન મહાવીરદેવને અનેક ઉપસર્ગો આપ્યા અને કમઠે ભગવાન પાર્શ્વનાથને ઉપસર્ગો આપ્યા, તેમાં પ્રભુનો કયો દોષ ગણવો ? ઉપસર્ગ કરનાર અને થતો

ઉપસંગ જોનાર તથા સાંભળનારે તે એમ જ વિચારવાનું હોય છે કે સાચા સાથે જુદાએ જે વેર રાખ્યું તે વગર ઉશ્કેરણીનું જ વેર છે. ૧૦

પ્રશ્ન ૧૭૩:- સંજ્ઞનોની સાથે દુર્જનોને વગર નિમિત્તે કેમ વેર થાય ?

ઉત્તર:- મૂખ્યત્વે નુકસાન કરવા માટે થતો ખંપ પડતો નથી, તે પોતાની મેળે જ અનેક આપત્તિ વહોરી દે છે. તે પોતાના કુલક્ષણ અને દુષ્ટ સ્વભાવને કારણે જ સૌથી હલકા પડી, વિન્ન કારણે દુનિયા સાથે વેર ખાધે છે. સાચા સાથે જુદાને વગર ઉશ્કેરણીનું વેર હોય. સતી સાથે વેશ્યાને, સંજ્ઞન સાથે દુર્જનને વગર સંબંધનું વેર હોય. સતી પોતાના સત્ય સ્વરૂપમાં ચાલ્યા કરે એટલે વેશ્યાને ખળતરા થાય, સંજ્ઞને ખાનદાનીથી વર્તે છે એજ કારણે દુર્જનના ડોળા ચડે છે. અજ્ઞાની જીવની આ સર્વ બલિહારી છે. ૧૧

પ્રશ્ન ૧૭૪ :- તેમ કરવામાં કોઈ અજ્ઞાની ખોટું કલંક આપે તો શું કરવું ?

ઉત્તર:- કોઈ ખોટું કલંક દે તો ગભરાવું નહીં, પણ તે કલંક હોવું ન ઘટે. દુર્જનોનો સ્વભાવ છે કે સંજ્ઞનોને કલંક આપે. સંજ્ઞનોએ વિચારવું કે કલંક છે ? હોય તો કાઢવું. ન હોય તો કહેવું કે- “જીવો તો કર્માધીન છે, ભલે બોલે. આપણે ખોટા હોઈશું તો કોઈના સારા કહેવાથી મુક્તિ મળશે નહીં, અને સારા હોઈએ

તો ચિંતા પણ શી છે? એક કવિ કહે છે કે ખોટું કહેનારાને
તો ઉપકાર માનો. એ તો સાવધ રાખે, ચેતવે, ભલે એની
ભાવના ગમે તે હોય પણ તેમાં આપણને વાંધા શો? ૧૨

પ્રશ્ન ૧૭૫ :- જ્ઞાન વગરના શાસનપ્રેમીનો મંદભાગી
વિદ્વાનો દુરુપયોગ ક્યારે કરે?

ઉત્તર : સેવાવ્રતધારી પાસે જો સેવા અને કુસેવાનો વિવેક
ન હોય તો ઘણીવાર સેવાને નામે ખતરો ઊભો કરી બેસે છે.
સાવધાની લૌકિક પક્ષમાં જાળવવી તો બહુ કઠિન નથી. પરંતુ
લોકોત્તર-જિન માર્ગે આ જાળવતી કેળવવી અતિ મુશ્કેલ છે.
કારણ કે જિનેન્દ્ર ભગવાનના તત્ત્વો સુક્ષ્મ છે અને તેની જાણ-
કારી માટે લક્ષ પણ પૂરતું અપાતું નથી. તેથી આવા જિન-
માર્ગના અજાણ એવા શાસન સેવાવ્રતધારીઓ પાસેથી
શિથિલાચારીઓ પૂરતો લાભ ઉઠાવી જાય છે.

શાસન સેવા માટે જેના પગ ગમે તેટલા ગતિ કરવા માટે
પણ તૈયાર રહેતા હોય, તેમજ શાસનસેવાના સ્વીકાર માટે
જેના હાથ સદા જોડાયેલ રહેતા હોય એવા ભક્તિ અને કર્તવ્ય
પ્રધાન વ્યક્તિમાં જ્યાં સુધી શાસનસેવાના સાચા અર્થને
જાણવાના જ્ઞાન કિરણ પ્રાપ્ત ન થાય, ત્યાં સુધી જ્ઞાનવિહિન
ભક્તિ અને કર્તવ્ય શાસન સેવાના નામે શાસન આશાતના કરી
બેસે છે. નેત્ર વિના નિર્વિધન કેમ બનાય? ૧૩

(૨૪) રાગના સ્વરૂપની વિવિધતા

પ્રશ્ન :- ૧૭૬ રાગ-દ્વેષનું સ્વરૂપ શું છે ? અને અવિરતિ સાથે તેનો સંબંધ શું છે ?

ઉત્તર : શાસ્ત્ર દ્વેષ કરતાં પણ રાગને વધારે અશુભ કહે છે. દ્વેષને હાથીની ઉપમા આપી છે અને રાગને કેસરીની (સિંહની) ઉપમા આપી છે. રાગ દેખીતો સારો લાગે, દ્વેષ તો ગમે જ નહિ. દ્વેષ દેખાય ભયંકર અને શમે ઝટ. રાગને શમતાં પણ વાર અને પીકા મોટી. રાગ ગયો એટલે દ્વેષ તો ગયો જ છે. દ્વેષની જડ રાગમાં છે. તેથી જ પરમાત્મા “વીતદ્વેષ” આ વિશેષણ કરતાં “વીતરાગ” આ વિશેષણથી વધુ ઓળખાય છે. એ રાગ અવિરતિને આધારે જીવતો રહે, અર્થકામમાં જીવતો રહે, પ્રમાદમાં રાચતો-માચતો રહે, એવા રાગનો સ્વામી તરે શી રીતે ? શ્રી જિનેશ્વર દેવના શાસનમાં આવેલાં બધાંએ અવિરતિ તજી જ દીધી છે એમ નથી, પણ એ તો નક્કી હોયું જ જોઈએ કે તેઓ અવિરતિને સારી તો માને જ નહિ. આ શાસનમાં લોભી નલે, પણ દાનને ધર્મ નહિ. માનનારો ન નલે, કૃપણતા રાખવી જોઈએ એમ માનનારો નહિ નલે. શીલનું પાલન ન થાય એ નિલાવી લેવાય, પણ શીલની જરૂર શું એમ કહેનારને ન નિલાવાય. તપ ન કરે એ નિલાવાય, પણ તપની જરૂર નથી એમ કહે એ ન નિલાવાય. ૧

પ્રશ્ન ૧૭૭ :- રાગના પ્રકાર કેટલા ? તેનું સ્વરૂપ શું ? અને તે કયા સૂત્રમાં આવે છે ?

ઉત્તર :- ચૈગશાસ્ત્રમાં રાગના ત્રણ પ્રકાર વર્ણવેલ છે. તેનું ક્રમશઃ વર્ણન આવી રીતે છે. (૧) કામરાગ :- સ્ત્રી વગેરેને કારણે થતો રાગ જેને કામરાગ કહે છે. (૨) સ્નેહરાગ :- માત-પિતા, ભાઈ, પુત્ર-પુત્રી વગેરે કુટુંબ પ્રત્યે થનારો જે પ્રેમ તેમ સ્નેહરાગ કહે છે. અમે (૩) દષ્ટિરાગ :- તે મિથ્યાત્વ, અસાન, મોહાદિગ્નિ ઉદયને કારણે સ્પર્શભાવથી ઇરાદાપૂર્વક ગુણને દોષ માને અમે દોષને ગુણ માને, તથા નિર્દોષને દોષિત ગણે અમે દોષિતને નિર્દોષ માને, તેમજ ગુણવાનને અવગુણી કહે અને અવગુણીને ગુણવાન કહે, તેનું નામ દષ્ટિરાગ. આ રીતે ત્રણ પ્રકારના રાગ ચૈગશાસ્ત્રમાં આવે છે. ૨

પ્રશ્ન ૧૭૮ :- આ ત્રણ રાગમાં જેને જીતવો મુશ્કેલ હોય તેવો લયકર રાગ કયો ગણાય ?

ઉત્તર :- ત્રીજો જે દષ્ટિરાગ કહેલ છે તે ભયંકર છે, અમે તેને જીતવો મુશ્કેલ છે. કારણ કે કામરાગ અમે સ્નેહરાગ ચારિત્ર્યમોહ કમના ઉદય છે, જ્યારે દષ્ટિરાગ મિથ્યાત્વ મોહના ઉદય થાય છે. તેથી તેની દષ્ટિ એટલી ઊંચી વળી જાય છે કે જેમ કાગડો શરીર ઉપરના લોહી નીકળતા ઘાને દેખે પરંતુ હિસાની માળાને ન દેખે, તેવી રીતે કેઈપણ સત્પુષ્પ કે ગુણવાનના ગુણની પ્રશંસા અનુમોદન કરીને અપૂર્વ લાભ મેળવવાને વંચત આવ્યો હોય ત્યાં પણ “અકર્મીના પડીયાં કાણાં” ની માફક ગુણની અનુમોદનાનો લાભ નહિ ઉઠાવતાં દોષ જોવાની ટેવ મુખ્ય કરીને અછતા દોષો કહી, કલંક દેવાવાળો અને છે. તેના પરિણામે પોતાનામાં પણ જે ગુણનો અંશ હોય

તેના પર ફાવાનળ મૂકે છે અને ભવિષ્યમાં પણ પ્રાપ્ત થનાર શુભરૂપી લક્ષ્મીને દેડા મારી હાકી કાઢે છે. કે

મગ્ન ૧૭૯ :- દષ્ટિરાગની ભાવકરતા આપી પણ વધારે અધિક હોઈ શકે ?

ઉત્તર :- દષ્ટિરાગ એટલે ગુણુદય. ધર્મમાં હોય તેમાં અવળો ફાટો પડે છે. એટલે કે તેવો પાંચર જીવ પસાળના દુઃખે પેતી સુખ માને છે. લોકોમાં કહેવત છે કે “અપાડ માર્ગમાં આકારા કાણું” ત્યારે જગત જીવળું અને અપકારી જીવળું ત્યારે જગત કાળું” સદ્ગુણને પ્રાપ્ત કરતા જેવડા અપકારક છે, તેટલું જ સદ્ગુણી મધ્યે સન્માનલાવ પણ આવશ્યક છે. આ લાલ દષ્ટિરાગીને હોતો જ નથી. ✽

મગ્ન ૧૮૦ :- કોઈ વ્યક્તિએ કોઈ દ્વિપર ખોટું કલંક લગાવ્યું હોય તો તેનો ફરી ઉદ્ધત તે ગતિમાં જ થાય છે કે ખીજ ગતિમાં ?

ધત્તર :- કોઈએ ખોટું કલંક લગાવ્યું, તેનો ઉદ્ધત તે ગતિમાં તથા અન્ય ગતિમાં પણ થઈ શકે છે. ૫

(૨૫) દયા અને અહિંસાના અર્થની વિશેષતા

મગ્ન ૧૮૧ :- અહિંસા એ જિનાગમોનો પાયો છે અને સંયમ એ જિનશાસનનો સાર છે, તો અહિંસા અને સંયમમાં ફેર શું છે ?

ઉત્તર :- હિંસા કરવાના પચ્ચક્ષણ-ત્યાગ તેનું નામ અહિંસા અને સંયમ એટલે કોઈની પણ વિરાધના ન થઈ જાય તેવી જાગૃતિપૂર્વકની પ્રવૃત્તિ. ૧

પ્રશ્ન ૧૮૨:- શ્રી જિનશાસનના સમગ્ર જ્ઞાનનો સાર જો દયા થાય છે, તો દયાનો અર્થ ઘણો ગહન હોવો જોઈએ, તો તેનું સ્વરૂપ શું છે ?

ઉત્તર:- લોક વ્યવહારમાં પ્રાણી રક્ષાને દયા કહેવાય છે. પણ તે એક દયાનો લૌકિક અર્થ છે. લોકોત્તર દૃષ્ટિથી દયાનો અર્થ સંયમ થાય છે. ૨

પ્રશ્ન ૧૮૩:- લોકોત્તર દૃષ્ટિથી દયાનો અર્થ સંયમ થાય છે તેનું શાસ્ત્રીય પ્રમાણ શું ?

ઉત્તર:- ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર અ. ૧૮ ગા. ૩૫માં સ્પષ્ટ છે કે- ‘દયાયે પરિનીબ્બહે’ અર્થાત્ સાગર પર્યંતનું સમગ્ર રાજ્ય છોડી સગર ચક્રવર્તી દયાને માગે (સંયમ) સંચર્યા.

તે ઉપરાંત ઉત. સૂત્ર અ. ૨૦ ગા. ૪૮માં ‘દયા બિહુણો’ સંયમ વિહીન અવસ્થાને દયાહીન અવસ્થા કહેલ છે. આ રીતે અનેક પ્રમાણે શ્રી આચારાંગ-સૂત્રકૃતાંગ વગેરે શાસ્ત્રોમાં વિધાન આપે છે. ૩

પ્રશ્ન ૧૮૪:- ‘પહમં નાણં તત્તો દયઃ’ નો અર્થ શું ?

ઉત્તર:- પ્રથમ વ્યાપાર અને પછી લક્ષ્મી. વ્યાપાર વિના લક્ષ્મી નથી એ વાત સાચી, પરંતુ એવો વ્યાપાર શું કામનો કે રાત દિવસની મહેનત કરવા છતાં રાતો પાસો પણ જોવા ન મળે ! આવો વગર પ્રાપ્તિનો વ્યાપાર તો અભવી પણ કરી શકે છે. એટલે પ્રથમ વ્યાપાર એ વાત તદ્દન સાચી, પરંતુ તે વ્યાપાર લક્ષ્મી માટે જ ! તેમ પ્રથમ જ્ઞાન અને પછી

દયા” તે સાત તદ્દન સાચી, પરંતુ તે જ્ઞાન, દયા માટે જ !
દયાની (આત્માનો અહિંસક-નિર્દોષ, નિર્મલભાવ) પ્રાપ્તિના લક્ષ
વગરનું ઠેક નવ પૂર્વ સુધીનું જ્ઞાન અભવી પણ લાણી બન્ય
તેથી શું થયું ? કમાણીના લક્ષ વગરનો વ્યાપાર જેમ નકામો
તેમ દયાના (સંયમ) લક્ષ વગરનું જ્ઞાન પણ તેવું જ સમજવું. ૪

પ્રશ્ન ૧૮૫ :- હિંસા કેટલી જાતની છે અને તે કયા
સૂત્રના આધારે છે ?

ઉત્તર:- હિંસા, દ્રવ્ય અને ભાવરૂપ બે લેદથી હોવાનો
ઉદ્દેશ ભગવતી સૂત્ર શતક-૧ ઉ. ૩ નાં અર્થમાં છે.
તે સિવાય વિવિધ પ્રકારે પણ હિંસાના લેદ હોઈ શકે છે. ૫

પ્રશ્ન ૧૮૬ :- ભાવ દયાનો અર્થ શું ?

ઉત્તર : કર્મક્ષયની ઇચ્છાથી ધર્મ માર્ગે જોડાવાની ભાવના
થાય તે ભાવ દયા કહેવાય. ૬

પ્રશ્ન ૧૮૭ :- દ્રવ્ય-દયા એટલું શું ?

ઉત્તર : કર્મના ઉદ્યથી આવી પડેલા દુઃખો દેખીને તેને
ફૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરવો અને તે દુઃખો જોઈને તન, મન,
ધન વગેરે પણ અર્પણ કરવા તૈયાર થાય તેનું નામ દ્રવ્ય-દયા. ૭

(૨૬) હિંસા અને પ્રવૃત્તિ સાથે કર્મબંધનો સંબંધ

પ્રશ્ન ૧૮૮ :- કોઈ વ્યક્તિએ કોઈપણ જીવને માર્યો તો
તે મારનારને જે બંધ થયો તે મારવાની ક્રિયાથી, કે અંતરંગમાં
તેને જે મારવાના કૂર ભાવો થયા તેને કારણે કર્મ બંધ થયો ?

ઉત્તર : બંધનું કારણ અધ્યવસાયો જ છે. બાહ્યક્રિયા કર્મ બંધનું કારણ નથી, પરંતુ તેને અંતરંગમાં જે વિકારી ભાવો થયા તે બંધનું કારણ છે. ૧

પ્રશ્ન ૧૮૯ :- મારવા આદિની ક્રિયા સ્વરૂપ બાહ્ય પ્રવૃત્તિ જે બંધનું કારણ નથી તો તેનો નિષેધ શા માટે કરવામાં આવે છે ?

ઉત્તર : કર્મ બંધનું કારણ નિશ્ચય નથી અધ્યવસાય જ છે, અને મારવા આદિની ક્રિયા સ્વરૂપ બાહ્ય પ્રવૃત્તિ અધ્યવસાયનું આલંબન છે. તેની સહાયતાથી જ તેવા અધ્યવસાય ઉપનન થાય છે. બાહ્ય નિમિત્તના આશ્રય વિના તેવા પરિણામ થતા જ નથી. તે માટે બાહ્ય અશુભ પ્રવૃત્તિના ત્યાગનો ઉપદેશ અતિ જરૂરી છે, અને તેવા નિમિત્તો પણ ત્યાગવા અત્યંત આવશ્યક છે. ૨

પ્રશ્ન ૧૯૦ :- સ્થાવર જીવો અને બેભાન જીવો જીવતા છે કે મરેલા, તેની પૂરી પરીક્ષા વિના, ચાલતે સમયે, તેના પર યગ પડે અને તે જીવ મરી જાય, તો તેમું પાપ કેવું લાગે ?

ઉત્તર : અંધારે ચાલ્યા જતા માણસ સાથે પોતાનો ભાઈ ભટકાણે હોય અને ન દેખાવાને કારણે તેને લાકડા જેવી કોઈ વસ્તુ સમજી જોરથી પકડી ફેંકી દે તે સમયના મનોપરિણામ, અને આ લાકડું નથી પરંતુ તે પોતાનો ભાઈ છે, તેમ જાણ્યા પછી પણ તેને જોરથી પકડી ફેંકી દે તે સમયના મનોપરિણામ, વચ્ચે જેટલું અંતર છે તેટલું પાપના બંધનનું

અંતર આપના પ્રશ્ન અનુસાર કાર્ય કરનારને છે. પરિણામ અનુસાર જ બંધ પડે છે. ૩

પ્રશ્ન : ૧૬૧ પાપ સ્થાનક તો ૧૮ છે, છતાં તેમાંથી હિંસા આદિ પાંચ જે પ્રથમના પાપ છે, તેનો ત્યાગ વિશેષ બતાવાય છે, અને આશ્રયના પ્રકારોમાં પણ તે પાંચને મુખ્ય ગણેલ છે તેનું કારણ શું ?

ઉત્તર : પાપ તો અહારે પાપ સ્થાનોના સેવનથી બંધાય છે, છતાં પાપનો પ્રબળ પ્રભાવ પાડનાર અને આત્મ ભાવનો નાશ કરનાર હિંસાદિ પ્રથમના પાંચ પાપો છે. તેવા ભાવો શ્રી તીર્થ કરદેવોએ જ્ઞાનથી જોયા અને તેવી રીતે પ્રરૂપણા કરી.

જેવી રીતે છરી-ચમ્પુ-કુહાડી-કાતર વગેરે નાના હથિયારો માત્રથી મોટી લકાઈ નથી થઈ શકતી, તેથી વગર પરવાને પણ લોકો તેવા શસ્ત્રો રાખે છે. પરંતુ રાઈફલ, રિવોલ્વર, તલવાર વગેરે જીવલેણ શસ્ત્રો હોય તેને માટે કાયદો વધારે કડક રાખવો પડે છે. શસ્ત્રો તો બધાં જ ગણાય છતાં જે જનહાનિ કરનાર હોય તેનો ત્યાગ કર્યો એટલે નાને સાધને મોટા પાપ થતાં નથી. અર્થાત્ પ્રબલ નુકશાનકર્તાને પ્રથમ અટકાવો. ૪

પ્રશ્ન : ૧૬૨ પાપના સામાન્ય રીતે લેહ કેટલા ?

ઉત્તર : પાપના સામાન્ય રીતે બે લેહ છે. ઘાતી અને અઘાતી. જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, મોહનીય અને અંતરાય એ ચાર ઘાતી પાપો છે અને તે સિવાયના અઘાતી પાપો છે. ૫

પ્રશ્ન ૧૬૩ :- ઘાતી પાપ અને અઘાતી પાપનો અર્થ શો ?

ઉત્તર :- શરીર અને સંયોગો જે પાપના ઉદયે દુઃખમય અને તેનું નામ અઘાતીપાપ અને કામ, ક્રોધ, અહંકાર આદિ દુશુંજોથી આત્મા જ્યારે વિકરી દુઃખમય અને ત્યારે તેને ઘાતીપાપનો ઉદય કહેવાય છે. ૬

પ્રશ્ન ૧૯૪ :- પાપ અને કર્મમાં ફેર શું ?

ઉત્તર :- કર્મના બે પ્રકાર છે, એક શુભ કર્મ અને બીજું અશુભ કર્મ. જે શુભ કર્મ છે તેને પુણ્ય કહેવાય છે. અને અશુભ કર્મને પાપ કહેવાય છે. ૭

પ્રશ્ન ૧૯૫ :- અર્થદંડ અને અનર્થદંડમાં ફેર શું ?

ઉત્તર :- સ્વાર્થ (ઘર, કુટુંબકપીલા, પુત્રાદિ) પૂરતું કરવામાં આવે તે અર્થદંડ અને તે સિવાય કરે તે અનર્થદંડ. ૮

(૨૭) અલવીના જ્ઞાન-ગતિ અને સંખ્યા આદિ વિષે

પ્રશ્ન ૧૯૬ :- અલવીને સમકિત જેવી કંઈ વાત હોય ખરી ?

ઉત્તર :- ઉત્તર સાંભળી એકદમ ચમકતા નહિ. પૂરી વાત સાંભળી પછી નિર્ણય કરશે. આટલી વાત નક્કી થયે, પછી સાંભળો કે અલવીમાં સમકિત હોય છે, અને તેનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે કે, સમકિતના ત્રણ પ્રકાર છે (૧) દીપક (૨) રોચક અને (૩) કારક. પાછળના બે સમકિત તેને હોતા નથી, પરંતુ દીપક સમકિત હોય છે, તેનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે.

દીપક સમકિત તત્ત્વને જણાવે, પરંતુ પોતાને કંઈ લેવા-દેવા નહીં. જેમ વકીલ કેસ લડે, કરોડોનું હુકમનામું કરાવે,

અજવણીમાં વકીલને શું મળે ? કેદમાં જાય તો પણ રહે અસીલ, વકીલને જવાબદારી કે જોખમકારી કંઈ નહીં. અસીલ માટે જેમ વકીલ બધું કરી છૂટે, તેમ અલબ્ય જીવો સંવર-નિર્જરા આદિનું સુંદર સ્વરૂપ રજુ કરે, સામાને સમજાવવા માટે ભરચક પ્રયત્ન કરે, પરંતુ એ બધું વકીલાતની દૃષ્ટિએ, પોતાને કંઈ લેવા દેવા નહીં. દીપક સમકિતનું કાર્ય તત્ત્વનો પ્રકાશ કરવા સંબંધે છે અને તે પ્રકાશનો ઉપયોગ અલબી બીજા (પર) માટે કરે છે, પોતા માટે નથી કરતો.

લબી જીવ પર-પ્રતિબોધ (અન્યને) કરતે સમયે પોતાને પણ પવિત્ર કરે. જેમ કપડાંનો મેલ કાઢવા માટે હાથેથી સાબુ ઘસે તો કપડાં સાફ થવા સાથે હાથ પણ ચોક્ખા થાય, પરંતુ ખાવડાં (કોણીથી ઉપરનો ભાગ) મહેનત ઘણી કરે છતાં ત્યાં સાબુની અસર ન પહોંચે, તેમ અલબી માટે સમજવું. કરોડોની કિંમતના હીરા દીવે પરખાય, પરંતુ દીવાની કિંમત તો કોડીની. ૧

પ્રશ્ન ૧૯૭ :- આવું દીપક સમકિત અલબીને પણ ઉત્કૃષ્ટ કેટલીવાર આવે ?

ઉત્તર :- અસંખ્યાતીવાર અને અનંત કાલમાં અનંતીવાર પણ આવી શકે છે. જેમ માછલી લાખોવાર દરિયાના કાંઠા સુધી આવે છે, પરંતુ બહાર ન આવી શકે, તેમ અલબી સંસાર સાગરથી બહાર ન આવી શકે. ૨

પ્રશ્ન ૧૯૮ :- રોચક સમકિત કોને કહેવાય ?

ઉત્તર :- જ્યારે શ્રી જિનેશ્વરદેવ કથિત તત્ત્વોમાં વાસ્તવિક રૂચિ પ્રગટે ત્યારે રોચક સમકિત કહેવાય. ૩

પ્રશ્ન ૧૯૯ :- કારક સમકિત કોને કહેવાય ?

ઉત્તર :- શાસ્ત્રોમાં ફરમાવેલા સદ્અનુષ્ઠાનોની જેવી રૂચિ હોય તેવીજ ક્રિયા કરે, તેનું નામ કારક સમકિત કહેવાય. ૪

પ્રશ્ન ૨૦૦ :- મહેનત મોટી છતાં કિંમત કોડીની કેમ ?

ઉત્તર :- કોઈ વ્યક્તિ કોઈને ત્યાંથી રકમ લાવ્યો, અને ચોપડામાં જમે બાળુ લખવાને બદલે ઉધાર બાળુ લખી નાખી. આ સમયે આંકડા, હિસાબ, અક્ષર કે ચોપડાનો કંઈપણ ફરક નથી. ફરક માત્ર જમે બાળુ અને ઉધાર બાળુનો છે. ડાબી તરફ લખવાને બદલે જમણી તરફ લખી નાખ્યું, જેથી ગોટાળો બેવડો થયો. રકમ બૂલી જાય તો હજુ નુકશાન ઓછું અને બચવાનો રસ્તો પણ નીકળી શકે. સહેજે પણ કમારેક રકમ ચાદ આવી જાય. પરંતુ રકમ બાળુ ફેર લખાઈ જાય તો નુકશાનનો પાર નહીં. અણુઘડ નામા લખનારના જેમ આંકડા, હિસાબ, અક્ષર અને ચોપડાં તો સમાન જ હોય, તેમ અલવીના પણ પ્રતિબોધ, પ્રતિબંધન આદિ સમાન જ હોય છે, તેમાં ફેર એટલોજ કે જમે બાળુને બદલે ખાતે બાળુ કમનારુહોય તેની કિંમત કોડીની છે. ૫

પ્રશ્ન ૨૦૧ :- અલવી જીવ પણ ઘણીવાર હોંશથી ધર્મ કરતો દેખાય છે, તો શું તેને મોક્ષ માર્ગની રૂચિ થઈ ગણાય ?

ઉત્તર :- દવાનું નામ સાંભળતાંજ લાગનારા છોકરાને કહેવામાં આવે કે જો તું દવા લઈશ તો તને મનગમતી વસ્તુ આપશું ! આ વાક્ય સાંભળતાંજ તે દોડીને આવે અને હોંશથી દવા પી લે છે. આ સ્થાને છોકરાએ જે દવા લીધી તે આરોગ્ય મેળવવાના

લક્ષ્યે નહીં, પરંતુ મનગમતું ખાત્રા મળશે તે લક્ષ્યે લીધી છે. તેવીજ રીતે અલવી ધર્મરૂપી ઔષધિ પ્રત્યે જે ઢળે છે, તેમાં તેનું લક્ષ્ય જન્મ-મરણ મટાડવાનું નથી, પરંતુ દેવલોકના ભૌતિક સુખના લક્ષ્યે કરે છે. ૬

પ્રશ્ન ૨૦૨ :- આવી અભિલાષાઓ તો ઘણાં લવી આત્માઓ પણ ધર્મ પ્રત્યે ઢળે છે તો પછી લવી અને અલવીમાં ફેર શું ?

ઉત્તર :- રેતીનો પીલો તો પણ તેલ ન નીકળે અને તલને તો નથી પીલ્યા ત્યાં સુધી જ તેલ ન નીકળે. બસ! લવી-અલવી વચ્ચે આટલું અંતર છે. સારા નિમિત્તો તો તે બન્નેને સાંપડે જ છે. તેમાંથી અલવીને સદા માટે આવશ્ય હોય, એકમાં પણ તેનું લક્ષ્ય થતું નથી. જ્યારે લવીને આવશ્ય હોય ત્યાં સુધી ધ્યાન ન જાય, પરંતુ જેલું આવશ્ય ઢીલું પડ્યું કે તુરત તે નિમિત્ત તેને મોક્ષના મહામાર્ગે પ્રયાણ કરાવનાર બની જાય છે. ૭

પ્રશ્ન ૨૦૩ :- સંસારમાં લવી વધારે કે અલવી ?

ઉત્તર :- પ્રજાપતા સૂત્રના ત્રીજા બહુવક્તવ્ય નામના પદમાં લગભગને ફરમાવેલ છે કે અલવી અપેક્ષા લવી વધારે હોય છે. ૮

પ્રશ્ન ૨૦૪ :- લવી અને અલવીનો અર્થ શું ?

ઉત્તર :- મોક્ષે જવાની યોગ્યતા જેનામાં હોય તે લવી અને ન હોય તે અલવી. ૯

પ્રશ્ન ૨૦૫ :- જો સર્વ ભવી જીવો મોક્ષે જશે તો શું અનંત કાળે આ સંસાર ખાલી નહીં થઈ જાય ?

ઉત્તર :- જેનો અંત ન આવે તેને જ અનંતકાળ કહે છે. એટલે જીવોના અંતને જોવા માટે પ્રથમ કાળનો અંત જોવો પડશે. આપના પ્રશ્નના શબ્દોને બરોબર જોશો. અનંતકાળ પછી આપને સંસાર ખાલી થવાનો ભય છે, તો અનંત કેને કહેવાય તેનો અર્થ વિચારો, એટલે તુરત ઉત્તર સમજાઈ જશે. ૧૦

પ્રશ્ન ૨૦૬ :- માની લ્યો કે સંસાર ખાલી થઈ ગયો તો શું થશે ?

ઉત્તર :- અરે, ભાઈ ! આપને આ ચિંતા કેમ વળગી છે ? જેના અનંતીવાર જોડાં ખાધાં તેવા ખાયડી-છોકરાં તમને પછી નહિ મળે તેની ચિંતા થાય છે ? અથવા શું એકલા પડી જવાનો ભય છે ? સૌ અજર અમર બને એટલે કે મૃત્યુ કોઈને પણ ન આવે, તેવી શુદ્ધ આત્મિક ભૂમિકા બધાને મળી જાય તો તમોને કયો વાંધો આવ્યો ? કાયટિયા (મુડદાં માટેનો સામાન વેચનાર)ને કદાચ વાંધો આવે, કારણ કે તેને મરણ ઉપર આજીવિકા ચાલે છે. બધા અજર અમર બને તો કાયટિયાને ઘરે કંદ્યાંત હોય એટલે કે કર્મસ્વરૂપી કુટુંબ કકળાટ કરે. ધર્મી આત્માને તો આવા વિચારના કંકાસ ન હોય.

કર્મના કાયટિયાને ઘરે ધર્મથી પતિત થયેલાનું નામ હોય, જન્મેલાની નોંધ ત્યાં ન હોય, તે તો જોષીને ત્યાં હોય. મસાણુના ગીધો જો કોઈ મડદું આવે નહિ તો ચારેબાજુ ચક્કર મારે. મસાણુના ગીધો નાતના લોજન સમયે ન આવે. એને તો ત્યાં કાંઈ સંબંધ જ નથી.

આખી પૃથ્વી અજર અમર બની જાય તો ચિંતા કરવા જેવું નથી, પરંતુ તેમ કદી પણ બને નહિ. એક નિગોઠના શરીરમાં જેટલા જીવ છે, તેનાં અનંતમાં ભાગે પણ જીવો મોક્ષે ગયા નથી. ૧૧

પ્રશ્ન ૨૮૭ :- અનંત આત્માઓ મોક્ષે ગયા અને આગળ જશે પણ ખરા, છતાં સંસાર ખાલી નહિ થાય તે સમજવા કોઈ તર્ક કે સુક્તિ છે ?

ઉત્તર :- ઉદાહરણથી જ જો સમજી જવું હોય તો તેવા હેતુઓ પણ આ જિનશાસનમાં અનેક છે. જેમ વિચારો કે દુનિયા પર થતા જળપ્રલયો દ્વારા પણ પૃથ્વી પરની ઘણી વસ્તુઓ નદીના પૂરમાં તણાતી સમુદ્ર ભેગી થાય છે તો પણ દરિયો કદી પૂરાઈ ગયો નથી અને પૃથ્વી ઉપર કદી તેવા ખાડા કે ખામી જોવામાં આવતાં નથી. તેમ નિર્વાણ દ્વારા અનંત આત્માઓ મોક્ષે ગયા છતાં ત્યાં પૂર્તિ થઈ જતી નથી અને સંસારમાં તેટલી ત્રુટિ દેખાતી નથી. ૧૨

પ્રશ્ન ૨૦૮ :- પરમાધામી દેવો લબ્ય હોય કે અલબ્ય હોય ?

ઉત્તર :- પરમાધામી દેવો લબ્ય પણ હોય, અને અલબ્ય પણ હોય. ૧૩

પ્રશ્ન ૨૦૯ :- અલબીને જાતિ સ્મરણ જ્ઞાન થાય છે કે નહિ ? જો થાય છે તો કેને થયું ?

ઉત્તર :- મેઘકુમારને હાથીનાં લવમાં સમકિત પ્રાપ્તિની પહેલાં જ જાતિ સ્મરણ થઈ ગયું હતું. આ વાત જ્ઞાતા સૂત્રનાં

પ્રથમે અધ્યયનથી સ્પષ્ટ છે. જે રીતે મિથ્યાત્વીને જાતિ સ્મરણ થાય છે, તેજ રીતે અલ્પાની પણ થઈ શકે છે. ૧૪

પ્રશ્ન ૨૧૦ :- જાતિ સ્મરણજ્ઞાન મિથ્યાદષ્ટિને પણ અર્થ શકે શું ?

ઉત્તર :- જાતિ સ્મરણ જ્ઞાન એ મતિજ્ઞાનનો ભેદ છે, એથી મિથ્યાદષ્ટિને પણ થઈ શકે છે. સમ્યક્દષ્ટિનું જાતિ-સ્મરણ મતિજ્ઞાનમાં અને મિથ્યાત્વદષ્ટિનું મતિ-અજ્ઞાનમાં છે. ૧૫

પ્રશ્ન ૨૧૧ :- અત્યારે જીવને જાતિસ્મરણજ્ઞાન થઈ શકે કે કેમ ? અને થાય તો કેવી રીતે ?

ઉત્તર :- જાતિ સ્મરણજ્ઞાનનું સ્વરૂપ :- જાતિ સ્મરણ જ્ઞાન અર્થાત્ પૂર્વ જન્મનું સ્મરણ. તે આ મતિજ્ઞાનનો જ ભેદ છે. મતિજ્ઞાનમાં ધારણાનો જે ત્રીજો ભેદ બતાવ્યો છે, તેમાં જાતિ સ્મરણ જ્ઞાનનો સમાવેશ થાય છે.

પૂર્વ જન્મમાં જે જીવે સાધુપણું કે શ્રાવકપણું નિર્દોષ પાળ્યું હોય, તે જીવને મોહનીય કર્મની મંદતા હોય છે. ઘણી વખતે તે મોહનીય કર્મની મંદતાની અસરથી જ્ઞાનાવરણીય કર્મ પણ મંદ બને છે, અને તેથી જીવને જાતિ સ્મરણ જ્ઞાન થાય છે.

પૂર્વ જન્મમાં જે સમ્યક્ત્વી પણ ન હતો, અંગર તો જેનામાં અન્ય ધર્મના કોઈ પણ વિશિષ્ટ ગુણ નથી, છતાં તેના જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો સારો ફળોપશમ હોય તો તેને પણ જાતિ સ્મરણ જ્ઞાન થઈ શકે છે.

જેને પૂર્વ જન્મમાં સારાવરણીય કર્મનો વિશિષ્ટ ફલોપશમ ન હોય, પરંતુ જેમી માત્ર ધારણાશક્તિ તીવ્ર હોય, તેને પણ આ જન્મમાં જાતિ સ્મરણ જ્ઞાન થઈ શકે છે.

કેઈને આ જન્મમાં પણ, જેમ વાકાનાં કોઈ વખતે ખાસ કારણ વગર વિખેરાઈ જાય છે, તેમ કોઈ વખતે ખાસ કારણ વગર ધારણા આવરણીય કર્મ વિખેરાતા જાતિ સ્મરણ જ્ઞાન થઈ શકે છે. જાતિ સ્મરણ જ્ઞાન આજ ભવમાં જે સાધુ પુરુષ હોય તેને જ થાય અને બીજાને ન થાય તેવો નિયમ કોઈ પણ કંઈ હોતો નથી. પૂર્વે સારા આરામાં પવિત્ર આત્માઓને જાતિ સ્મરણ વધુ પ્રમાણમાં થતું હતું, પરંતુ આ કાળ પ્રતિકૂળ હોવાથી તેમ ઘણું કરીને બનતું નથી.

આ જન્મથી લઈને ગયા જેટલા જન્મ સંજીના, અર્થાત્ મન સહિતના થયા હોય તેટલા ભવ સુધીનું જાતિ સ્મરણ જ્ઞાન શકે છે.

એમ સાંભળવા મગ્યું છે કે ૮૦૦ ભવ સુધીનું જાતિ સ્મરણ જ્ઞાન થઈ શકે છે, પછીના ભવનું નહિ. આ જ્ઞાન પણ અત્યારે હોઈ શકે છે. ૧૬

(૨૮) તીર્થ કરદેવ અને કેવળી ભગવાન વિષે

પ્રશ્ન :- ૨૧૨ તીર્થ કરદેવો સ્વયંસંબુદ્ધ એટલે કે ઓછા પણ ઉપદેશ વિના સ્વયંબળે દીક્ષા ગ્રહણ કરે છે તો લૌકાતિક દેવો આવે છે તેનું શું ?

ઉત્તર : જેવી રીતે એક શેઠે આલખા તૈયાસી કરી, ત્યારે નોકર બાલ્યો કે પધારબો, અને શેઠ ઉઠ્યા, તો તે ક્રિયા કંઈ

નોકરના વિદાય વચ્ચેનો આધારે થઈ તેમ ન ગણાય. તેવી જ રીતે જ્ઞાનના સ્વયંબળે ઘરમાંથી નિષ્ક્રમણ કરવાને સમયે જ લોકાંતિક દેવો પોતાના જિનાચારના નિયમ મુજબ કલ્પ (મર્યાદા) સાચવે છે. અર્થાત્ લોકાંતિક કહે તો જ ભગવાન દીક્ષા ગ્રહણ કરે તેવું નથી. ૧

પ્રશ્ન ૨૧૩:- તીર્થંકર દેવ અને કેવળી મહારાજ બન્નેમાં અંતર શું ?

ઉત્તર:- કેવળજ્ઞાન તો સમાનજ છે, તેમાં આણુમાત્ર પણ ફેર નથી. અંતર માત્ર ઉત્કૃષ્ટ પુણ્યાઈને અંગે છે. જેમ વાયરમાં વીજળીનો પ્રવાહ સરખો જ છે. પ્રવાહમાં ફેર નથી, પરંતુ અજવાળાનો ફેર ગ્લોબને કારણે છે. શ્રી તીર્થંકર ભગવાનના પુણ્ય અનંતા છે. જગતમાં તેનો જોટો નથી. સમવસરણમાં અસંખ્ય દેવો-મનુષ્યો વગેરે હોય તેને કોઈને પણ શંકા થતાં જ ભગવાનની વાણીથી વગર પૂછ્યે સમાધાન થાય. આ પ્રભાવ કેવળી મહારાજમાં હોતો નથી.

સગડી (અગ્નિ) પાસે બેઠેલો માણસ ઠંડીથી હુંઠવાય નહિ. સગડીથી દૂર ગયે ભલે ટાઢથી ધુળે, તેમ ગમે તેવા વાદીઓ સમવસરણ બહાર હોય ત્યારે ભલે ગમે તેમ બોલે, પરંતુ ત્યાં તો તેની શંકા તુરંત જ નિર્મૂળ થાય છે. ૨

પ્રશ્ન ૨૧૪:- કેવળી ભગવાન જેટલા ભાવો જ્ઞાનથી બળે છે, જુએ છે, તે બધા ભાવો વાણી વડે શું તેઓ કહી શકે છે ?

ઉત્તર:- કેવળી ભગવાન બધી વસ્તુઓને સંપૂર્ણપણે જાણે છે, પરંતુ બધી વસ્તુઓના ભાવોને વાણીથી કહી શકતા નથી, કેમકે પદાર્થ અને તેના ભાવો અનંત છે, તેમાંથી કેટલાક તો કહેવા માટે યોગ્ય પણ નથી. આયુષ્ય મર્યાદિત અને ઓછું છે, સમજવા છતાં પણ ખીજ સમજવાવાળાઓમાં સમજવાની એટલી શક્તિ નથી હોતી. આવા કારણોને લઈને તેઓ બધા પદાર્થોનાં ભાવોને કહી શકતા નથી.

જે અનંત હોય તે જાણી શકાય, પરંતુ ગણી ન શકાય. જેમ કીડીના સમુહને જાણવા જોવામાં એક પળની પણ પ્રતીક્ષા નહીં, પરંતુ ગણવી હોય તો ? ગણવામાં વાંધો પણ નથી, પરંતુ ગણનારનું આયુષ્ય અને સમજનારની જાણવાની બુદ્ધિ આ બન્નેની પણ અપેક્ષા તો ખરી કે નહિ ? ૩

પ્રશ્ન ૨૧૫ :- જેમ તીર્થકાળમાં કેવળજ્ઞાન-સિદ્ધ-બુદ્ધ થવાય છે, તેમ અતીર્થકાળમાં પણ થાય છે, તો બન્નેમાં અંતર શું ?

ઉત્તર :- કેળ ફળો જરૂર, પરંતુ એક જ વખત. કેળાં ભિતર્યા પછી આગળ કંઈ નહિ. કેરી વાવવાથી આમ્રવૃક્ષ તૈયાર થાય, પરંતુ તે બન્ને વચ્ચે અંતર એ છે કે આમ્રવૃક્ષના બધાં ફળો ફળની પરંપરા ચલાવવાવાળા હોય, જ્યારે કેળમાં તે ગુણ નથી હોતો.

તેવી રીતે અતીર્થકાળમાં કોઈ વ્યક્તિ વિશેષ જાતિસ્મરણ આદિ વિશિષ્ટ જ્ઞાનના પ્રભાવે સ્વયં સંબુદ્ધ બની પ્રવ્રજ્યા સ્વીકારી કેવળજ્ઞાન પણ પામી શકે છે, પરંતુ આમ્રવૃક્ષના એક

એક ફળની પણ જે રીતે પરંપરા આસે છે તેવી પરંપરા તેમાં નથી ચાલતી. કેળની જેમ ફળ આપીત્તે પણ તેની પરંપરા ન ચાલે. માટે જ અખીર્ષમાં એક સમયે દશ સિદ્ધ થાય તેમ ફેરમાવેલા છે અને તીર્થકાળમાં તો એક સમયે ૧૦૮ સિદ્ધ થઈ શકે છે, તેનું કારણ ઉપરોક્ત હેતુને આભારી છે. ૪

પ્રશ્ન ૨૧૬ :- તીર્થંકર દેવના જન્મ મહોત્સવમાં દેવતા મૂળરૂપે આવે છે કે વૈક્રિયરૂપ બનાવીને ? જે મૂળરૂપે આવતા હોય તો જ્યારે એક સાથે ચાર તીર્થંકરોના જન્મ થાય છે, ત્યારે મૂળરૂપે કેવી રીતે આવે છે ?

ઉત્તર :- તીર્થંકરોના જન્મ મહોત્સવ આદિમાં કોઈ દેવ મૂળરૂપે અને કોઈ દેવ વૈક્રિયથી આ રીતે બન્ને પ્રકારે આવી શકે છે, આ રીતે આવે તો પણ તેને ચારેય જગ્યાએ ઉપસ્થિત થવા માટે વૈક્રિયરૂપ બનાવવા પડે છે. તેનાં મૂળ તથા, ગૌકય બન્ને પ્રકારનાં રૂપ સુંદર તેમજ સમાન દેખાય છે. એથી કયાંક મૂળ અને કયાંક વૈક્રિયરૂપ મોકલવા છતાં પણ તે રૂપોમાં ચર્મચક્ષુ દ્વારા ભિન્નતા દેખાતી નથી. ૫

પ્રશ્ન ૨૧૭ :- પ્રથમ તીર્થંકરના કેવળી જે કયાંય વિહારમાં બીજા તીર્થંકરોના કેવળીને મળી જાય, તો તેઓ આપસમાં શું શિષ્ટાચાર કરે ?

ઉત્તર :- વ્યવહારિક વિનય પ્રવૃત્તિ સુઆર (સાર) રૂપે આલવાનાં હેતુએ ચારિત્રમાં જે મોટાં હોય તે કેવળીઓને

ખીજા કેવળી હાથ જોડે, મસ્તક નમાવે, વગેરે વિનય પ્રવૃત્તિઓ કરે છે એવો સંભવ છે. ૬

પ્રશ્ન ૨૧૮ :- તીર્થ કરોને કેવળી વંદન કરે છે કે નહિ ?

ઉત્તર :- તીર્થના કર્તા-તીર્થકર-તીર્થસ્થ છે. એથી તેમને હાથ જોડવા, મસ્તક નમાવવું, વગેરે વિનય પ્રવૃત્તિઓ કેવળી કરે છે. તીર્થના નાશક હોવાથી તેના પ્રતિ આ પ્રકારે વિનયભાવ પ્રદર્શિત કરવો યોગ્ય છે, અને ઉત્તરાધ્યયનની કથાથી સ્પષ્ટ પણે થાય છે. ૭

પ્રશ્ન ૨૧૯ : તીર્થકર અને કેવળી સંવત્સરીનો ઉપવાસ કરે છે કે નહિ ?

ઉત્તર :- તીર્થકર અને કેવળી સંવત્સરી સિવાય ખીજા સમયે પણ ઉપવાસ કરે છે, સંતારો કરે છે. છદ્મસ્થો માટે (મને પરિષદ સહન કરતા જોઈને અન્ય છદ્મસ્થ પણ સહન કરશે.-ઠાણાંગ ઠાણા પ ઉ. ૧) પરિષદ પણ સહન કરે છે. તથા વ્યવહાર રક્ષા માટે રાત્રે વિહાર આદિ પણ કરતા નથી. તેમના માટે યનાવેલ આહારનો પણ તે કોલાપાકની જેમ નિષેધ જ કરે છે. ઇત્યાદિ વાતો તે સંયમ વ્યવહાર અને મર્યાદાની રક્ષા માટે કરે છે. તેમ તેઓ સંવત્સરીનો ઉપવાસ પણ કરે છે, એવી સંભાવના છે. ૮

પ્રશ્ન ૨૨૦ :- તીર્થકરદેવ અને કેવળી ભગવાનને મૃત્યુની વેદના થાય છે કે નહિ ?

ઉત્તર :- ચૌદમાં શુક્લસ્થાનમાં ન તો કોઈ સમુદ્ઘાત છે અને ન કોઈ કર્મની ઉલ્લેખો છે. તથા એક જતાં જનનાં

આત્માના સર્વ પ્રદેશ સર્વાંગથી યુગપત્ જ (એકી સાથે જ) નીકળે છે, એટલે કેવળી મહારાજને મૃત્યુવેદના થવાની સંભાવના નથી.

ચાર ગતિમાંથી કોઈ પણ સ્થાને જનારના આત્મપ્રદેશો તે તે ગતિ અનુસારના અમુક અમુક અવયવોથી નીકળતા હોવાને કારણે શરીરના અન્ય અન્ય ભાગો પર રહેલા આત્મ પ્રદેશોને તે સ્થાને પ્રથમ એકત્ર થવું પડે છે, અને આ રીતે એકત્ર થવાની ક્રિયા જ કર્મ અનુસાર મૃત્યુ વેદનાનું કારણ બને છે. શરીરમાં જે સ્થાને આત્મ પ્રદેશો છે, ત્યાંથી જ એક સાથે કેવળી ભગવાનને આત્મપ્રદેશો શરીરથી નિર્વાણ સમયે બહાર નીકળે છે, એટલે ત્યાં મૃત્યુ વેદનાનો કોઈ પ્રશ્ન જ નથી.

[દેવગતિમાં જનારના આત્મ પ્રદેશો પ્રથમ મરતકના સ્થાને એકત્ર થાય, અને પછી ત્યાંથી સર્વ નીકળે. મનુષ્ય ગતિમાં જનારના સર્વ આત્મ પ્રદેશો પ્રથમ નાભીથી છાતી સુધીના ભાગમાં એકત્ર થાય અને ત્યાંથી એક સાથે સર્વ નીકળે. તિર્યંચ ગતિમાં જનારના આત્મ પ્રદેશો ગોઠણથી કમર સુધીના ભાગમાં એકત્ર થઈને નીકળે, અને નરક ગતિમાં જનારના આત્મ પ્રદેશો પગની એડીથી ગોઠણ સુધીના ભાગમાં પ્રથમ એકત્ર થઈ ત્યાંથી સર્વ એક સાથે નીકળે. આ રીતે ચાર ગતિમાં જનારના આત્મ પ્રદેશોને મૃત્યુ સમયે શરીરથી બહાર નીકળવા માટે ગતિ અનુસારના શરીરના જુદા જુદા સ્થાને એકત્ર થવાનું હોવાને કારણે તે ક્રિયા કર્મો અનુસાર મૃત્યુ વેદનાનું કારણ બને છે. મોક્ષ ગતિમાં પધારનાર કેવળી પ્રભુતા

આત્મ પ્રદેશોને નીકળતાં પહેલાં ઉપરોક્ત રીતે શરીરના કોઈ પણ એક સ્થાને સર્વ આત્મ પ્રદેશોને એકત્ર થવાપણું હોતું નથી, માટે વેદના હોતી નથી.] ૯

(૨૯) દેવ ગતિના પુણ્ય ભોગ અને નરક ગતિના પાપ ભોગ માટેના શરીર અને જ્ઞાનના સાધનો.

પ્રશ્ન : ૨૨૧ નારકીનો ભવ નળળો ગણાય છે છતાં પણ તેને વૈક્રિય શરીર મળ્યું કે જેમાં સડણુ-પડણુ (જે કદી સડતું પણ નથી અને આયુષ્ય પુરૂં થયા વિના પડતું પણ નથી) નથી તો તેનું કારણ શું ?

ઉત્તર : કુદરતનો એક એવો નિયમ છે કે સજ્ઞ ગુન્હાથી અધિક હોવી જોઈએ. સંચિત કરેલા અનેક પાપોના પરિણામો ભોગવતાં અનેકવાર કપાઈ, છુંદાઈ અને આવી ભયંકર સજ્ઞ કર્મ અનુસાર પૂર્ણપણે ભોગવે તો પણ શરીરનો અંત ન આવે તે માટે નારક જીવોને વૈક્રિય શરીર મળ્યું છે. જેમ પારાને ગમે તેટલી વખત જુદો જુદો કરો પણ જ્યાં તે સર્વ જિંદુઓ એકઠા થાય કે તુરત જ પાછો એક થઈ જાય છે. તેવી રીતે નારક જીવોના શરીરના ગમે તેટલા કટકા કરવામાં આવે તો પણ સજ્ઞ ભોગવાઈ રહ્યા પછી પાછું તે શરીર બીજી સજ્ઞ ભોગવવા લાયક તૈયાર થઈ જાય છે. જો આવું વૈક્રિય શરીર તેને ન હોય તો લાખો ગુન્હાની સજ્ઞ એક ભવમાં કેવી રીતે ભોગવાય ? ૧

પ્રશ્ન ૨૨૨ :- નારકીને અનેક પાપના બદલા અનેકગણા ભોગવવા માટે વૈક્રિય શરીર મળ્યું તેમ કહો છો તો વૈક્રિય શરીર દેવોને પણ મળ્યું છે તેનું શું કારણ ?

ઉત્તર :- સમજો કે જોમ ગુન્હાથી સજા અનેકગણી હોય છે, તેમ શિરપાવ પણ ઉપકારથી અધિક હોય છે. આ એક કુદરતના ન્યાય પ્રમાણે આઈ સ્વાચ્છતા અનેક સુખ કાર્યના અનેકગણા સુખ પરિણામને લોગવી શકે અને સુખી થાય તે માટે દેવોને વૈક્રિય શરીર મળ્યું છે. ૨

પ્રશ્ન ૨૨૩ :- નરકગતિ હલકી છતાં ત્યાં જ્ઞાન ત્રણ કેમ ?

ઉત્તર :- યોજનાપૂર્વક કૂરતાથી કરેલા ખૂનના અપરાધીને કાંઈ કલોરોફોર્મ સુધાડીને ફાંસી દેવામાં આવતી નથી. ઊલટો ખૂની બેલાન થયેલો હોય તો તેને લાનમાં લાંટીને પછી જ સજા થાય છે. પકડેલા ગુનેગારની માવજત સરકારને કરવી પડે છે. અપરાધીને તેના ગુન્હાની સજા અવશ્ય મળવી જ જોઈએ. માટે સરકાર પ્રથમ ડોક્ટર હાજર કરી પછી જ ફાંસી આપે છે. કહેવાનો સારાંશ એ છે કે સમજણે કરેલા ગુન્હાની સજા સમજણમાં કરવાતી હોય છે. પાંચ જ્ઞાનમાંથી મનઃપર્યાવ અને કેવળજ્ઞાન વિષે પાપબંધનો પ્રશ્ન નથી. પણ તે સિવાયના ત્રણ મતિ, શ્રુત અને અવધિ આ ત્રણમાં પાપબંધનો અવકાશ છે. પોતાની જ્ઞાનશક્તિનો દુરુપયોગ આ ત્રણ અવસ્થામાં સંભવી શકે છે. આ ત્રણે અવસ્થામાં કરેલ શક્તિના ગેરઉપયોગનો પાપ બદલો લોગવતી વખતે તે લા પૂરતી (ત્રણ જ્ઞાન જેટલી) તો સાવચેતી જોઈએ ને ? સજા વખતે સાવચેતી જરૂરી જીજ્ઞાસ છે. સજાનો અમલ લોયરામાં પૂરી, બેલાન બનાવી, પ્રછી કરવામાં આવતો નથી. જેવી સાવચેતી પૂર્વક પાપ કર્યું તેવાજ જ્ઞાનપૂર્વક તેના પાપનો બદલો લોગવવા માટે જ નારડોને ત્રણ જ્ઞાન કહેલા છે. ૩

પ્રશ્ન :- ૨૨૪ દેવોને પણ ઉત્પન્ન થતાં જ ત્રણ જ્ઞાન હોય છે તેનું કારણ શું ?

ઉત્તર :- પુણ્યના ઉત્કૃષ્ટ ફળ ભોગવવા માટેનું સ્થાન દેવગતિ છે. અને પાપના ઉત્કૃષ્ટ ફળ ભોગવવા માટેનું સ્થાન નરકગતિ છે. જેવી રીતે સજ્ઞ ભોંયરામાં પૂરી બેભાન બનાવીને પછી કરવામાં આવતી નથી, તેમ શિરપાવ (ગુણનો શુભ બદલો) પણ કંઈ નિદ્રામાં સૂતેલાના માથા નીચે મૂકી દેવામાં આવતો નથી.

શુભ કે અશુભ કોઈપણ કર્મફળ સમજણ વિના ન ભોગવાય. જેવી રીતે બુદ્ધિના દુરુપયોગની કુસ્તાથી બંધાએલ પાપફળને ભોગવવા માટે અબુદ્ધિ નહિ પણ અશાંત બુદ્ધિ મળે છે, તેવી જ રીતે બુદ્ધિના સદુપયોગે થએલી શુભ પ્રવૃત્તિના મધુર ફળને ભોગવવા માટે તેવી જ વિસ્તૃત બુદ્ધિ (જ્ઞાન) પ્રાપ્ત થાય છે. નારક-દેવોને મળેલા ત્રણે જ્ઞાનો તેમને પોતાના શુભાશુભ કર્મપરિણામોના ભોગવટા પૂરતાં હોય છે. ૪

(૩૦) જૈન ધર્મ અને વર્ણવ્યવસ્થા

પ્રશ્ન :- ૨૨૫ અત્યારે દેખાતી ભિન્ન ભિન્ન જાતિ અને વર્ણવ્યવસ્થા સંબંધે જૈન શાસ્ત્રો શું પ્રકાશ પાડે છે ?

ઉત્તર :- હા, જૈન શાસ્ત્રોમાં જંબુદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિ સૂત્ર-આવશ્યક સૂત્ર અને આચારાંગ સૂત્ર અ. ૧ નિયુક્તિ ગાથા-૧૯ અધિકાર આવે છે.

“એકા મણસાઁ જાઈ, રજ્જુપ્પતીઈ દો કયા ઉસહે,
તિણેવ ચ સિપ્પ-વણિ, સાવય ધમ્મમ્મિ ચતારિ ।”

જ્યાં સુધી ઋષભદેવ (ભગવાન) રાજા થયા ન હતા, ત્યાં સુધી એક માત્ર મનુષ્ય (યુગલ્લીયા) જાતિ હતી. પરંતુ જ્યારે યુગલ્લીયાની વિનંતિ અને નાભિ કુલકર પિતાની સંમતિથી શ્રી ઋષભદેવ રાજા થયા, એટલે રાજ્યની ઉત્પત્તિ થઈ. તે રાજ્ય ઉત્પત્તિને આશ્રયીને જે રહ્યા તે ક્ષત્રીય કહેવાયા.

અકર્મભૂમિ-યુગલ્લીક કાળ પૂરો થાય ત્યારે સર્વ પ્રથમ બાહર તેજસકાય-અગ્નિની ઉત્પત્તિ થાય છે, અને કલ્પવૃક્ષ સમાપ્ત થયેલા હોવાને કારણે ઉદરપૂર્તિ આદિ હેતુથી અન્ન પકાવવા માટે અગ્નિની ઉત્પત્તિ પછી ધાન્યની અપેક્ષા રહે છે. એટલે ધરાને ખેડી ધાન્ય નિપજાવનાર કૃષિકાર-કણ્ઠુળી, તથા ઓઝાર, હથિયાર આદિ માટે સુતાર, હુડાર આદિ શુદ્ર થયા તે બીજો વર્ગ. વાણિજ્ય (વ્યાપાર) પ્રવૃત્તિ પ્રારંભ થઈ તેથી ત્રીજો વૈશ્ય જાતિની ઉત્પત્તિ થઈ.

શ્રી જંબુદ્વીપ પ્રસૂતિસૂત્રના કથન પ્રમાણે ભગવાન ઋષભદેવથી ત્રણ જાતિ તૈયાર થઈ.

- (૧) અસિ :- તલવાર, શસ્ત્રાદિથી જીવનાર ક્ષત્રિય-પ્રથમ વર્ગ
- (૨) મસિ :- કલમથી વ્યાપાર કરનાર વાણિજ્ય-વૈશ્ય-બીજો વર્ગ
- (૩) કૃષિ :- ધાન્ય નિપજાવનાર શુદ્ર-ત્રીજો વર્ગ.

આ પ્રકારે અસિ, મસિ, કૃષિ એ વ્યવહારિક ત્રણ તત્ત્વોની સ્થાપનાથી ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શુદ્રની ઉત્પત્તિ જૈન આગમોના મૂળ પાઠથી સિદ્ધ છે, અને આ રચના શ્રી ઋષભદેવના રાજ્યારંભથી શરૂ થઈ.

ચાર વર્ણુમાંથી શેષ રહેતા બ્રાહ્મણ વર્ગની ઉત્પત્તિ વિષેનો પાઠ શાસ્ત્રો ઉપરની નિર્ચુકિત (જે ચૌદપૂર્વધર ભદ્રબાહુ સ્વામી નિર્મિત છે.) ને આધારે એ પ્રમાણે છે કે જ્યારે ભગવાન ઋષભદેવે ચારિત્રનો સ્વીકાર કરી કેવળજ્ઞાન-કેવળદર્શન પામ્યા, ત્યારે ભરત ચક્રવર્તી પ્રસંગને પામી સાધર્મિક ભકિતનું મહાત્મ્ય સમજી, પોતાને રસોડે જમવા આમંત્રેલા શ્રાવકોને કાઠીણી રત્નથી ચિહ્નિત કર્યા, અને જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રની શ્રદ્ધા કરાવી, તેમજ અહિંસાના પાઠ સ્વરૂપે “ મા હ્રો ” કોષ્ઠપણુ જીવને મારો નહિ તેવો ઉપદેશ કર્યો. આ “ મા હ્રો ” જ આગળ જતાં વિપરીત બની બ્રાહ્મણ થયા. બ્રાહ્મણ શબ્દનું અર્ધમાગધીરૂપ માહણો જ થાય છે. કોષ્ઠપણુ જીવને ન હણવાના ઉપદેશને પામેલા માહણો-બ્રાહ્મણો આગળ જતાં એક વર્ગ-જાતિ સ્વરૂપે જ બની ગયા. આ રીતે ચાર વર્ણુની સ્થાપના માત્ર આજથી નહિ, પરંતુ કર્મભૂમિના પ્રારંભથી જ છે. ઉપરોક્ત ચારે વર્ણુમાં અત્યારની સર્વજાતિનો સમાવેશ થઈ જાય છે જેમ કે :

(૧) અસિ :- એટલે રજપૂત-ગરાસીયા વગેરે સર્વ ક્ષત્રિય વર્ગ.

(૨) મસિ :- કાગળ કલમથી વ્યવહાર કરનાર વ્યાપારી-વૈશ્ય વર્ગ.

(૩) કૃષિ :- ખેડ કરનાર કણુખી, કોળી, લુહાર, સુતાર વગેરે શુદ્ધ વર્ગ.

(૪) બ્રાહ્મણ :- ઉપર દર્શાવેલ પ્રમાણે પાછળથી થયેલો ચોથો વર્ગ.

ઉપર દર્શાવેલ ચારે વર્ણુ આર્યકુલ ગણાય છે. હવે આપણે મ્લેચ્છ-અનાર્યનો વિચાર કરીએ કે જે જ્ઞાતિના ધોરણમાં માંસ, મધ, અખાદ્ય અને અપેય ગણવામાં આવતાં ન હોય તે બધાં, સંસ્કૃતિનાં નિયમ પ્રમાણે, મ્લેચ્છ કહેવાય છે. ભારત દેશમાં આવી જ્ઞાતિ ખ્રિસ્તી, મુસલમાન આદિ કોમો ગણાય છે અને રાજકીય હિલચાલની અંતર્ગમિત દૃષ્ટિથી હાલ જેને હરિજન કહેવાય છે, તે મૂળ શાસ્ત્રીય શબ્દોમાં નિષાદ, ચંડાલ, ચંપાક, દેહ વગેરે સર્વપણ “મ્લેચ્છ” જાતિ કહેવાય છે.

આ રીતે ચાર વર્ણુ અને પાંચમો વર્ગ આજના નહિ પરંતુ આદિ કાળનાં છે, અને તે ઉપરોક્ત રીતે જૈન શાસ્ત્રોથી પૂર્ણપણે સંમત છે. ૧

પ્રશ્ન ૨૨૬:- મનુષ્ય પોતાનાં જીવનમાં મળેલી કોઈ પણ શક્તિ કે ગુણનું જે અભિમાન કરે તો તેનું પરિણામ શું આવે ?

ઉત્તર :- શ્રી ભગવતી સૂત્ર, શ્રી પ્રજાપતિ સૂત્ર વગેરે સિદ્ધાંતોમાં ફરમાવેલ છે કે જીવ આ પ્રમાણે આઠ પ્રકારના મંદ કરે છે. માત્ર ઘડી બેઘડી પૂરતું પણ જાતિ-કુળ વગેરેનો અહંકાર કરેલ હોય, તેને તે તે વસ્તુ સંબંધી નીચ ગોત્રનો

અધ થાય છે અને તે અનુસાર તેને શુદ્રકુળમાં જન્મ લેવો પડે. બળનું અભિમાન કરેલ હોય તો નિર્બળ બને, રૂપનું અભિમાન કરેલ હોય તો તે કદરૂપો બને, વગેરે આઠ મદો છે. ૨.

પ્રશ્ન ૨૨૭:- શક્તિનો મદ કરનાર નિર્બળ બને, રૂપનો મદ કરનાર કદરૂપો થાય, લાભનો મદ કરનાર સર્વત્ર નુકશાન (અલાભ) પામે, જ્ઞાનનો મદ કરનાર અજ્ઞાની થાય, વગેરે આ સર્વ વાત સાચી, પરંતુ જાતિ અને કુળનો મદ કરનારને ઉદ્ધવ આવેલ કર્મ અનુસાર શુદ્ર જાતિ-કુળ મળે તે (વધે વિભાગ વિચારવાની ધર્મ શાસ્ત્રોને શું જરૂર? તેને નીચ ગોત્રનો આપણે શા માટે માનવો? ક્ષત્રિય, વૈશ્ય (વ્યાપારી) અને બ્રાહ્મણની જેમ શુદ્રને પણ સમાન ગણવામાં શું વાંધો?

ઉત્તર :- ઉચ્ચગોત્ર અને નીચગોત્રના વિભાગો કોઈ વ્યક્તિના કહેલા નથી. સર્વજ્ઞ વીતરાગદેવે શ્રી ભગવતી સૂત્ર વગેરે અનેક શાસ્ત્રોમાં વર્ણવેલ છે. આ વાતને ન માની, વગર વચાર્થે સમાન ગણવા જશો અને શુદ્રને પણ ઉચ્ચગોત્રમાં ગણવા બેઠા, તો તેના નીચગોત્રના ઉદ્ધવ સ્વરૂપ, ગતસવના તેના કર્મનો જ અપલાપ (વિરોધ) કર્યો ગણાય અને તેથી શાસ્ત્રાજ્ઞાનો પણ વિરોધ કર્યો ગણાય. શક્તિ, રૂપ, લાભ, જ્ઞાન તપ, અને ઔશ્ધર્યનો મદ કરનાર અધમરૂઢ ભોગવે છે, અને તે વાતનો સ્વીકાર પણ ઉપરના પ્રશ્નમાં કરો છો, છતાં જાતિ-કુળનો મદ કરનાર નીચગોત્ર બાંધે, અને ઉદ્ધવ આવ્યે ભોગવે, તે વાત પણ માન્ય કરવામાં કયો વાંધો આવે છે? જો ઉચ્ચ-નીચ ગોત્ર

નહીં માનો તો પછી આઠ કર્મની માન્યતા રહેશે નહિ. કર્મની માન્યતા ન હોય તો પછી જૈન શાસન કેમ ગણાય ? ૩

પ્રશ્ન ૨૨૮ :- શું આવા શુભ-અશુભ ઉદયનો પ્રભાવ સર્વત્ર છે ?

ઉત્તર :- હીરો અને કોલસો પથ્થરની જ જાત હોવા છતાં જિંચ-નીચપણું છે કે નહિ ? ગટર અને ગંગાના પાણીમાં પણ ભેદ સમજો છો કે નહિ ? કાંટો અને ફૂલ એ બન્ને વનસ્પતિની જ જાત હોવા છતાં શું તેને સમાન માનો છો ? ગધેડો અને કૂતરાની કોઈને ઉપમા દેશો તો માર ખાવો પડે, અને સિંહ કે હાથીની ઉપમા આપો તો સન્માન મળે છે, તેનું શું કારણ ? તેથી પણ વધારે વિચારો તો એક જ શરીરના અંગોપાંગમાં પણ તેવો ભેદ છે, કોઈ અધિકારીને હાથથી સલામ ભરવાને બદલે જો પગ દેખાડો તો શું દશા થાય ? શુભ-અશુભ, ઉચ્ચ-નીચ ગોત્રની કર્મ-વ્યવસ્થા જ્યારે શાસ્ત્રકારને પણ માન્ય છે તો પછી જમાનાના પ્રવાહમાં તણાઈને જાતિ અને કુળની પણ ઉચ્ચ-નીચ અવસ્થાને અવગણવી ન જોઈએ. ૪

પ્રશ્ન ૨૨૯ :- વર્ણની ઉચ્ચ-નીચ અવસ્થા તો માત્ર વ્યવહારથી છે તેને નિશ્ચિત કેમ ગણાય ?

ઉત્તર :- કર્મનું ફળ જો નિશ્ચિત માનતા હો તો વર્ણ ભેદને નિશ્ચિત માનો. અને કર્મની નિશ્ચિતતા ન માનો તો આત્મા પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપે તો સિદ્ધજ છે. અને તેમ સમજનારને તો આ સર્વ વ્યવહાર છે તેમ વિચારવાનો અવકાશ જ નથી. ૫

પ્રશ્ન ૨૩૦ :- નીચ ગોત્ર (શુદ્રવર્ણ) જાતિ અને કુળથી હોય તે શું પ્રયત્ન કરી ઉચ્ચ ગોત્ર ન પામી શકે ?

ઉત્તર :- મૂંગાને કેવળજ્ઞાન થાય તો તેને જીલ નથી આવી જતી, આંખ વગરનાને કેવળજ્ઞાન થાય તો તેને ડોળા નથી આવી જતા. કેવળજ્ઞાનીને પણ પોતાના પૂર્વજન્મનું કર્મકળ લોગવવું પડે. કોઈ કુળકાને કેવળજ્ઞાન થાય તો શું તેનું શરીર સુધરી જાય ? અઘાતી કર્મના ઉદયે થયેલી પરિણતી તે ઘાતી કર્મનો ક્ષય થવા છતાં પણ તે અઘાતી પ્રકૃતિ મટતી નથી. બરાબર આ નિયમ પ્રમાણે જાતિ અને કુળથી શુદ્ર એવો નીચગોત્રના ઉદયવાળો જીવ પણ પોતાના નીચ વર્તનથી ઉપાર્જન કરેલ નિકાચીત કર્મને પરિવર્તન કરી ઉચ્ચગોત્ર પ્રાપ્ત નથી કરી શકતો. ૬

શુભં સમાપ્તં ચ હૃદયમ્ ગ્રંથમ્

